

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

На правах рукопису

ШЕКЕРА Юлія Олександрівна

УДК 346.9

СТРОКИ У ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ПРАВІ
УКРАЇНИ

Спеціальність: 12.00.04 – господарське право,
господарсько-процесуальне право

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник:

Подцерковний Олег Петрович,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України

Одеса–2016

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	5
 РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СТРОКІВ У ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ	
1.1. Поняття, ознаки та види строків у господарсько-процесуальному праві.....	14
1.2. Значення та функції строків у господарському процесі.....	33
Висновки до розділу 1.....	55
 РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ СТРОКІВ У ГОСПОДАРСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ	
2.1. Порядок встановлення та призначення господарських процесуальних строків у господарському процесі.....	58
2.2. Початок обчислення, закінчення та зупинення строків у господарському процесі.....	77
2.3. Теоретико-прикладні проблеми продовження та поновлення процесуальних строків у господарському процесі.....	94
2.4. Дотримання господарсько-процесуальних строків та засоби його забезпечення.....	114
Висновки до розділу 2.....	131
 РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПОЛОЖЕНЬ ПРО ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ СТРОКИ В ОКРЕМИХ ФОРМАХ ТА ВИДАХ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУ	
3.1. Удосконалення процесуальних строків позовного провадження у господарському судочинстві.....	135

3.2. Деталізація часових меж здійснення окремих процесуальних дій у провадженні у справах про банкрутство.....	147
3.3. Перспективи удосконалення окремих процесуальних строків у міжнародному комерційному арбітражі.....	165
Висновки до розділу 3.....	176
ВИСНОВКИ.....	181
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	185

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВСУ – Верховний Суд України

ВАСУ – Вищий адміністративний суд України

ВГСУ – Вищий господарський суд України

ГК – Господарський кодекс

АПК – Арбітражний процесуальний кодекс

ГПК – Господарський процесуальний кодекс

КАС – Кодекс адміністративного судочинства

ЦПК – Цивільний процесуальний кодекс

ЦК – Цивільний кодекс

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» – Закон України «Про відновлення платоспроможності...»

ВСТУП

Актуальність теми. Проведення судової реформи, метою якої проголошено відновлення довіри до судової гілки влади, безпосередньо торкається проблем господарського процесу та господарського судочинства. Досягти відчутних результатів у реформуванні неможливо, якщо не підвищити ефективність правового регулювання господарських процесуальних відносин та максимально не наблизити їх до потреб бізнес-середовища, зацікавленого у швидкому та водночас справедливому вирішенні господарських конфліктів. Тому необхідне вдосконалення положень господарського процесуального законодавства у частині процесуальних строків, здатних слугувати часовими показниками ефективності відповідного судочинства. Належний судовий захист учасників господарських відносин може здійснюватися не лише за умови чітких темпоральних приписів, а й сучасних стандартів застосування розумних строків як елемента права на справедливий суд, визначеного у практиці Конституційного Суду України, Європейського суду з прав людини тощо. У поліпшенні часових параметрів процесуальних інститутів слід вбачати один із головних внутрішніх резервів еволюційного розвитку господарського судочинства з урахуванням його традицій та призначення.

Свого часу окремі аспекти господарсько-процесуальних строків з погляду додержання процесуального порядку арбітражного та господарського судочинства розглядалися в роботах Л.М. Ніколенко, О.А. Ломакіної, Т.В. Степанової та ін. Зокрема, низку статей про господарсько-процесуальні строки опублікували О.М. Борщевська, Б.М. Грек, Т.Б. Грек, В. А. Заяць. Є дослідження процесуальних строків у цивілістиці, адміністративістиці та науці арбітражного процесу в Україні (О.В. Андрійчук, М.О. Сорока) та країнах СНД (Є.В. Ісаєва та ін.). Дослідження процесуальних строків у господарському судочинстві здійснила О.М. Борщевська. Разом із тим, строки господарського судочинства не є єдиною

складовою поняття господарсько-процесуальних строків. Лише у комплексному сприйнятті господарсько-процесуальних строків стає можливим виявити їх зв'язок із господарськими відносинами загалом.

Тому нагальною потребою є ґрунтовний науковий аналіз процесуальних особливостей строків у господарському процесі, їх виникнення й перспектив удосконалення, наявності елементів, що здатні сприяти господарсько-правовому розвитку, а також дослідження норм, що забезпечують належне застосування господарсько-процесуальних строків, закріплюють санкції та інші примусові заходи за їх порушення, зокрема, суддями господарських судів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано відповідно до теми науково-дослідної роботи кафедри господарського права і процесу Національного університету «Одеська юридична академія»: «Організаційно-правове забезпечення державної підтримки розвитку морегосподарського комплексу України» (номер державної реєстрації 0112U000692), яка є частиною науково-дослідної програми Національного університету «Одеська юридична академія» «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» на 2011–2015 рр. (державний реєстраційний номер 011U0006Н).

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є характеристика строків у господарському процесуальному праві України та надання рекомендацій щодо удосконалення їх правового регулювання.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких задач:

з'ясувати значення господарсько-процесуальних строків для розвитку господарських та господарсько-процесуальних відносин;

визначити потреби спеціалізації господарсько-процесуальних строків з урахуванням традицій оперативності розгляду господарських справ та професіоналізації господарських процесуальних відносин;

встановити етапи розвитку доктринальних ідей про спеціалізовані строки у господарському процесі;

обґрунтувати напрями забезпечення ефективності та дієвості господарсько-процесуальних строків;

визначити напрями пристосування строків у господарському процесі до потреб учасників господарських правовідносин, у тому числі із використанням надбань міжнародного комерційного арбітражу та зарубіжного досвіду;

обґрунтувати засоби приведення положень законодавства щодо господарсько-процесуальних строків до принципу розумності;

удосконалити поняття та класифікацію господарсько-процесуальних строків;

запропонувати шляхи оптимізації процесуальних строків для конкретних категорій господарських справ, що дозволить, дотримуючись принципів господарського процесу, об'єктивно вирішувати господарські спори;

запропонувати заходи щодо усунення зловживань при реалізації законодавчих положень про процесуальні строки.

Об'єктом дослідження є сукупність суспільних відносин, що виникають у зв'язку із забезпеченням часових меж реалізації господарсько-процесуальних інститутів, форм та видів проваджень.

Предметом дослідження виступають строки у господарському процесуальному праві України та перспективи удосконалення їх правового регулювання.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження складають загальнонауковий діалектичний метод та інші прийоми пізнання: аналіз, синтез, порівняння. У процесі дослідження застосовувалися: історико-правовий метод – для дослідження формування законодавства про строки у господарському процесі, для аналізу поглядів науковців щодо поняття й сутності господарсько-процесуальних строків, їх функцій та ознак (пп. 1.1 та

1.2); порівняльно-правовий метод – для співставлення національного та зарубіжного процесуального законодавства, що регламентують строки процесуальних проваджень загалом та їх окремих інститутів (пп. 2.1, 2.3, 3.3). Формально-логічний та системно-структурний метод застосовувалися при визначенні класифікації строків господарського процесу та критеріїв для кожної із його груп (пп. 1.2, 2.1). За допомогою методу моделювання було сформульовано комплекс пропозицій і рекомендацій щодо удосконалення й оптимізації чинного законодавства у сфері встановлення та призначення господарсько-процесуальних строків (пп. 2.2, 2.4, 3.1, 3.2).

Теоретичну основу дослідження складають наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених-процесуалістів у сфері господарського, цивільного й адміністративного процесів, серед яких, крім вищеназваних, роботи Т. Є. Абової, М. О. Абрамова, І. Г. Арсенова, В. Е. Беяневич, О. А. Беяневич, В. І. Бутенка, С. В. Васильєва, Є. В. Васьковського, К. В. Гусарова, І. Є. Енгельмана, Г. А. Жиліна, К. І. Комісарова, Д. Д. Луспеника, К. І. Малишева, Є. А. Нефедьєва, І. Г. Побірченка, І. О. Подвального, О. П. Подцерковного, Д. М. Притики, А. К. Ріхтера, Ю. А. Тимофєєва, М. С. Шакарян, Р. В. Шакірьянова, П. І. Шевчука, В. В. Яркова та ін.

Нормативну основу дослідження склали: законодавство України, міжнародно-правові акти, законодавство іноземних держав (Великої Британії, Франції, Німеччини та ін.). Емпіричною основою дослідження стали статистичні дані та справи Верховного Суду України, Вищого господарського суду України, практика господарських судів.

Наукова новизна роботи. Дисертація є першим у вітчизняній юридичній науці дослідженням господарсько-процесуальних строків як широкої категорії, що включає усі форми господарського процесу, зокрема позасудового та третейського (арбітражного), у якому визначено особливості змісту та порядку реалізації відповідних строків та основні напрями вдосконалення правових положень у цій сфері. Наукову новизну містять такі положення:

уперше:

обґрунтовано матеріально-правове значення господарсько-процесуальних строків, що дозволяє визначати їх комплексний характер та вплив на функціонування господарської системи загалом;

визначено вимоги до спеціалізації господарсько-процесуальних строків, що передбачає врахування у темпоральних положеннях часових меж досягнення балансу оперативності та ефективності при розгляді господарських справ з урахуванням професіоналізації представництва у господарських судах та спеціалізації суддів, спрощених форм процесу та організаційної якості ведення справ;

окреслено етапи розвитку положень про спеціалізовані строки у господарському процесі шляхом виділення трьох основних періодів із встановленням особливостей кожного з них: період арбітражної прискореної процедури; період господарського процесуального довільної процедури та період господарської процесуальної уніфікації та модернізації;

обґрунтовано потреби врахування волевиявлення учасників господарського процесу при призначенні судом процесуальних строків у господарських справах з використанням досвіду міжнародного комерційного арбітражу та зарубіжного процесуального законодавства;

удосконалено:

розуміння механізму забезпечення ефективності та дієвості господарсько-процесуальних строків, що полягає обґрунтуванні тісної взаємодії цих елементів господарсько-процесуальних відносин з іншими інститутами господарського та господарсько-процесуального права: дисциплінарної відповідальності суддів, адвокатів і прокурорів, господарсько-процесуальної відповідальності учасників процесу, форми документообороту, інстанційності та стадійності господарського процесу, засобів доказування та достатньої свободи суддів у визначенні порядку ведення судових засідань тощо;

напрями упровадження положень про розумні строки у господарське судочинство, що передбачає таке співвідношення граничних і розумних строків розгляду справи, коли категорія розумного строку застосовується не у межах граничного строку, а стосується загальної тривалості розгляду справи за всіма стадіями чи продовження розгляду справи понад граничні строки;

підходи до поняття господарсько-процесуальних строків, під якими розуміється встановлений законом або призначений судом, виражений роками, місяцями, днями, годинами і хвилинами проміжок часу, або момент у часі, визначений точною календарною датою, або вказівкою на подію, яка має неодмінно настати, спрямований на забезпечення процесуальної економії та оперативності судового процесу, в межах якого суд чи інший учасник судового процесу вправі або зобов'язаний вчинити певні процесуальні дії, або може мати місце настання певних процесуальних наслідків;

пропозиції щодо оптимізації процесуальних строків для конкретних категорій справ, що дозволить, дотримуючись принципів господарського процесу, об'єктивно вирішувати господарські спори, зокрема, такі: встановлення моменту обчислення процесуального строку від закінчення строку на поштовий перебіг при документообігу; диференціація процесуальних строків залежно від складності справ та кількості їх учасників, виду провадження тощо; зупинення перебігу процесуальних строків залежно від об'єктивних обставин та волевиявлення усіх учасників процесу для створення умов для примирення сторін та досягнення об'єктивної істини у справі; урахування потреб встановлення розумного та справедливого навантаження на суддів;

підходи до організаційного значення встановлених законом або судом чи третейським судом (арбітражем) процесуальних строків, що полягає у забезпеченні достатнього часу та визначенні необхідного темпу вирішення завдань господарських судів та третейських судів (арбітражі);

пропозиції щодо усунення зловживань при поновленні процесуальних строків, що передбачає запровадження змагального режиму розгляду відповідних заяв та можливості оскарження процесуального документа у зв'язку із необґрунтованим поновленням процесуального строку при прийнятті відповідної заяви апеляційною чи касаційною інстанцією у господарському судочинстві;

набули подальшого розвитку:

змістовна характеристика господарсько-процесуальних строків, які мають не лише суб'єктивне значення (дають можливість вчинити або утриматись від вчинення процесуальної дії), а й об'єктивне значення (дають змогу фіксувати певні юридичні факти: набрання законної сили рішенням суду; період дії запобіжних заходів, відкладення розгляду справи тощо);

підходи до розмежування процедур продовження та відновлення процесуальних строків, коли поняття продовження та поновлення процесуальних строків треба застосовувати не відповідно до джерел їх встановлення, а до суті відновлювальної дії суду: якщо йдеться про строк стосовно процесуальних відносин, які ще не завершилися, то можливе лише продовження процесуального строку. Якщо ж суд вирішує питання про відновлення часових меж стосовно процесуальних відносин, які формально є закінченими, завершеними, тоді можна говорити про відновлення чи поновлення процесуальних строків;

класифікація господарсько-процесуальних строків, що передбачає їх поділ за способом встановлення на строки законодавчого визначення та судового призначення; для кожного з них об'єктивною потребою є встановлення критеріїв розумності, ефективності та відповідності призначенню судового розгляду загалом та окремим його етапам (формам) зокрема.

підходи до запровадження елементів диспозитивності та економії процесу щодо строку провадження у господарській справі, що передбачає розширення прав сторін у господарському процесі та приведення строків

господарського судочинства відповідно до реальних потреб учасників процесуальних відносин;

підходи до порядку обрахунку початку процесуального строку у господарських процесуальних відносинах, що передбачає скасування розрахунку процесуального строку від початку подачі позовної заяви у зв'язку з необхідністю врахування потреб повідомлення учасників процесу, що постає особливо гостро при відкладенні розгляду справи, апеляційному розгляді ухвал суду, у процедурах банкрутства тощо;

напрацювання щодо вдосконалення правових засад застосування процесуальних строків у міжнародному комерційному арбітражі, зокрема, шляхом заборони істотного ускладнення реалізації права однієї із сторін порівняно з регламентом відповідного інституційного міжнародного комерційного арбітражу.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що висновки та пропозиції, сформульовані в дисертації, можуть бути використані: у науково-дослідній діяльності – для подальших наукових досліджень у сфері господарського процесуального права; у правотворчій діяльності – для вдосконалення господарського процесуального законодавства; в освітній діяльності – при підготовці підручників, навчальних посібників і методичних розробок для студентів та аспірантів; у правозастосовній практиці – при здійсненні господарського судочинства.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження обговорювалися на засіданні кафедри господарського права і процесу Національного університету «Одеська юридична академія», на науково-практичних конференціях: Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні (м. Харків, 2015 р.); «Актуальна юриспруденція», (м. Київ, 2015 р.); Економіко-правовий розвиток сучасної України (Одеса, 2015); «Проблеми розвитку науки господарського права і вдосконалення господарського законодавства» (м. Київ, 2015 р.); Актуальні проблеми господарського права і процесу (м. Київ, 2015 р.).

Структура дисертації зумовлена метою і завданнями дослідження та підходом автора до розгляду основних проблем теми та складається зі вступу, трьох розділів, які охоплюють 9 підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 207 сторінки, з яких 184 сторінки – основний текст, список використаних джерел містить 189 позицій.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СТРОКІВ У ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

1.1. Поняття, ознаки та види строків у господарсько- процесуальному праві

Аналіз низки господарсько-процесуальних досліджень підтверджує, що процесуальні строки є дуже важливою і невід’ємною частиною механізму здійснення господарського судочинства. З цими строками закон передовсім пов’язує упорядкованість господарського процесу, дисциплінованість учасників процесу в межах здійснення окремих процесуальних дій, ритмічність і оперативність господарського судочинства загалом. Додержання процесуальних строків традиційно визначається критерієм додержання судом та суддями процесуального законодавства та виконання покладених на суддів обов’язків. Не менш принциповою є категорія процесуальних строків для господарських відносин, оскільки швидкість вирішення економічних конфліктів безпосередньо впливає на привабливість інвестиційного клімату у країні, являє собою необхідний елемент доступності правосуддя.

Незважаючи на значимість цих питань, сучасні дослідження проблем процесуальних строків, зокрема у сфері господарського судочинства, не є достатніми. Крім того, вносяться хаотичні зміни до законодавства щодо тривалості процесуальних строків без з’ясування реальних потреб та усіх об’єктивних критеріїв встановлення строку тієї чи іншої тривалості.

У лінгвістиці є різні підходи до визначення поняття «строк».

На думку В.І. Даля, строк – це певна тривалість часу та сама межа цього часу [59]. За змістом Тлумачного словника С.І. Ожегова та Н. Ю. Шведова строк визначається як певний проміжок часу, а також як момент настання, виконання чого-небудь [60]. Майже аналогічне тлумачення

міститься й у Словнику української мови, відповідно до якого строк – це встановлений, визначений для кого-, чого-небудь відрізок часу або установлений, призначений час, момент [**Error! Reference source not found.**].

Схожі підходи до визначення строку використовують і науковці-юристи. Так, М. Штефан вказує, що така категорія як «строк» є моментом часу (*dies in quo, terminus*), його проміжком чи періодом часу (*dies intra quem, dilatio*) [63, с. 179]. Зі свого боку, В. Луць визначив строк як час, із настанням або закінченням якого пов'язані певні події або дії (бездіяльність), що мають юридичне значення [35, с. 15].

У праві положення про строки займають вагоме місце у кожній галузі під загальною назвою темпоральних положень.

При цьому немає жодної обґрунтованої потреби жорстко розмежовувати поняття «строк у господарському процесі» та «господарсько-процесуальний строк», бо не можна уявити собі таке темпоральне положення у господарському процесі, яке б не мало процесуального значення. Власне закріплення певного строку у господарському процесуальному законодавстві доводить системне значення кваліфікації такого строку як господарсько-процесуального. Звичайно, це не виключає комплексне значення строків, що застосовуються, наприклад, при здійсненні господарського судочинства чи розгляду справ в арбітражі. Але це є проявом багатогранності правових категорій, про що мова йтиме далі.

У законодавстві України, відповідно до положень статті 251 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), строком визначається певний період у часі, зі впливом якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення. Натомість під «терміном» частина друга цієї ж статті визначає певний момент у часі, з настанням якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення [64].

Тобто законодавець розмежовує категорії «термін» і «строк», визначаючи їх певним моментом (періодом) у часі з (зі) настанням (спливом)

якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення. Проте чи доцільним є таке розмежування?

На це питання звертає увагу і Л.Д. Білик, акцентуючи на тому, що у процесуальному законодавстві таке розмежування відсутнє, що є причиною певних неточностей при вживанні поняття «термін» щодо процесуальних строків, оскільки поняття «термін», на її думку, можна застосовувати, якщо йдеться про останній день строку, який триває до 24-ї години, або про строки менше одного дня [9, с. 221; 45].

Виходячи зі змісту тлумачного словника, який поняття «термін» визначає як відтинок, проміжок часу, визначений, установлений для чого-небудь, певний строк, або призначений, установлений момент, час виконання або настання чого-небудь [**Error! Reference source not found.**], доцільно стверджувати, що термін як певний проміжок у часі є різновидом строку, визначений моментом, з настанням якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення. Тому поняття «термін» і «строк» співвідносяться як частина і ціле.

Проведений термінологічний аналіз вказує, що термін «строк» тісно пов'язаний з терміном «час», тому вважаємо за доцільне встановити характер їх співвідношення.

У Словнику української мови термін «час» вживається у різних значеннях [**Error! Reference source not found.**]. По-перше, з позицій філософії час розглядається як одна з основних об'єктивних форм існування матерії, яка виявляється в тривалості буття. Однією з основних рис спеціальної теорії відносності є саме те, що вона розглядає простір і час у тісному, нерозривному зв'язку. По-друге, час тлумачиться як тривалість існування явищ і предметів, яка вимірюється століттями, роками, місяцями, годинами, хвилинами тощо. Серед усіх значень категорії «час» важливим для нашого дослідження є визначення його як проміжку, відрізка у послідовній зміні годин, днів, років та ін., упродовж яких що-небудь здійснилося, здійснюється

чи здійснюватиметься [Error! Reference source not found.]. Адже вживання терміна «час» у такому розумінні дає можливість визначити його співвідношення з терміном «строк».

Отже, виходячи з термінологічного значення часу, строк є лише його певним проміжком з визначеними (встановленими) межами. Це вказує на те, що час поза вказаними межами не має відношення до строку. Тому можна зробити висновок, що категорії «строк» і «час», з позицій «темпоральності» [8] (часовості), доцільно співвідносити як частину і ціле. Додатково, на думку В.П. Грибанова, «строк» і «час» можна також співвідносити як суб'єктивне та об'єктивне [21]. Якщо строк як проміжок часу залежить від суб'єктивних факторів, волі законодавця, судді, посадової особи, учасника правовідносин тощо, то час об'єктивно існує без втручання і незалежно від волі суб'єктів.

Аналіз наукових досліджень категорії «процесуальний строк» вказує на наявність низки підходів до тлумачення її змісту.

У юридичній літературі висловлена думка, що процесуальні строки є «своєрідним юридичним фактом», що визначає основні етапи виникнення, розвитку та припинення процесуальних правовідносин [70]. Такий підхід дозволяє визначити в часі проміжки існування господарсько-процесуальних правовідносин шляхом чіткого встановлення відповідних меж реалізації процесуальних прав та обов'язків учасників процесу, що утворюють зміст названих правовідносин.

Зокрема, С.Я. Фурса розглядає процесуальний строк як проміжок часу, встановлений законом або судом, у який суд та особи, які беруть участь у справі, та інші учасники процесу вчиняють певні процесуальні дії, передбачені процесуальним законом, в результаті вчинення яких настають певні правові наслідки [65, с. 275]. Однак це визначення вказує на імперативність вчинення процесуальних дій та невиправдано виключає їх диспозитивний характер, тобто можливість вчинення таких дій.

Такий недолік усуває В.А. Кройтор, коли вказує, що процесуальний строк – це передбачений законом або визначений судом проміжок часу, впродовж якого повинно чи можливо здійснення певної процесуальної дії [18]. Схожу думку висловлює і С.В. Васильєв [66].

Подібні за суттю визначення пропонують й інші вчені. На думку О.В. Ісаєвої, процесуальний строк – це встановлений законом або призначений судом і обчислюваний роками, місяцями або днями період часу або момент у часі, що визначається точною календарною датою або вказівкою на подію, яка обов’язково має настати, протягом якого або до якого судовий орган (суддя) чи інші учасники процесу має право або зобов’язані вчинити певну процесуальну дію або сукупність таких дій [171, с. 24].

Солідарний з цією думкою Я.П. Зейкан, який визначає процесуальний строк як встановлений законом або призначений судом проміжок часу, з яким процесуальний закон пов’язує можливість або необхідність вчинення конкретних процесуальних дій або настання певних правових наслідків [25]. Фактично підтримує таку позицію і М.М. Ясинок, вказуючи на строк як часові обмеження учасників судового процесу на вчинення певних процесуальних дій, оскільки в іншому випадку для учасників процесу можуть наступити негативні наслідки[41].

Загалом за результатами проведеного аналізу можна твердити, що таке визначення процесуального строку є досить поширеним у науковій літературі різних галузей юридичної науки [14, с. 124; 20, с. 36; 25, с. 126; 40, с. 155; 54, с. 235; 62, с. 149; 67, с. 85 та ін.]. Позитивом такого підходу можна вважати: фіксацію у цих визначеннях способу і форми визначення процесуального строку; розуміння строку саме як проміжку часу; віддзеркалення юридичного зв’язку між вказаним проміжком (юридичним фактом) і відповідними процесуальними наслідками (вчинення процесуальних дій або настання юридичних наслідків). Водночас можна виокремити і недолік – неврахування

особливостей інституту процесуальних строків у кожній процесуальній галузі права.

Зустрічаються і своєрідні погляди на процесуальні строки. Зокрема, О. В. Андрійчук, що є представником цивільно-процесуальної науки, вказує на владно-регулятивну юридичну природу процесуального строку і визначає його як елемент правового регулювання поведінки учасників цивільного судочинства, встановлений у нормах цивільного процесуального закону або визначений судом та обчислюваний роками, місяцями або днями проміжок часу чи момент у часі, який визначається точною календарною датою чи вказівкою на подію, та з яким ЦПК встановлює можливість або необхідність вчинення судом і учасниками процесу конкретних процесуальних дій, а також настання певних процесуальних наслідків [7]. Як бачимо, у цьому визначенні акцентується на наявності елементів владного (публічного) впливу у судовому процесі, передовсім щодо визначення його часових меж та часових меж його стадій, етапів, окремих процесуальних дій та правовідносин.

Зі свого боку, В. Буга процесуальний строк як юридичний факт визнає умовною подією, що не має самостійного значення та є підставою для виникнення, зміни чи припинення цивільних процесуальних правовідносин у юридичному складі. А норми цивільного процесуального права, які регулюють порядок обчислення, перебігу, зупинення, поновлення та відновлення процесуальних строків, на його думку, виступають як правові фікції [13, с. 120]. Такий підхід справедливо виокремлює умовний характер процесуальних строків, дієвість яких як регуляторів процесуальних правовідносин дійсно залежить від волі учасників цих правовідносин.

Своєю чергою, В.І. Тертишніков тлумачить процесуальний строк як проміжок часу, визначений для здійснення процесуальних дій учасниками процесу або іншими особами, за вказівкою закону або розпорядженням суду. Проте вчений висловлює думку, що не є процесуальними строки,

встановлені законом для судді або суду, передовсім з формальної точки зору, тому що правила про них містяться не в главі про процесуальні строки. З урахуванням цього він вважає, що точніше було б іменувати їх службовими строками. Вчений також зазначає, що службові строки відрізняються від процесуальних строків за наслідками їх пропуску, оскільки пропуск службових строків не знімає з суду або судді обов'язку здійснити певну процесуальну дію або комплекс дій [58]. Ця позиція є дискусійною, оскільки автор, як випливає з визначення, не відносить суд до учасників процесу, всупереч досить поширеній думці [14, с. 72–78; 71, с. 105–107 та ін.], і ще буде обговорюватися в межах дослідження видів процесуальних строків.

Інститут господарсько-процесуальних строків загалом є малодослідженим у вітчизняній науці, а про комплексні дослідження його годі й говорити.

Аналіз положень ГПК України та, зокрема, розділу VII, виявляє, що цей законодавчий акт не містить визначення категорії господарсько-процесуального строку. Така прогалина спостерігається і в інших актах господарського процесуального законодавства. На перший погляд, у цьому й немає потреби, враховуючи універсальність поняття процесуального строку. Але ґрунтовніший аналіз доводить значення процесуального строку для самого функціонування господарського судочинства, що підвищує вимоги до його наукового обґрунтування.

Представники господарсько-процесуальної науки особливих підходів до визначення категорії господарсько-процесуального строку не розробили. Найчастіше основою для визначення господарсько-процесуального строку виступають окремі з проаналізованих вище дефініцій, характерних для інших процесуальних галузей права. Наприклад, Б.М. Грек і Т.Б. Грек визначають процесуальний строк у господарському-процесуальному праві як встановлений законом або призначений судовим органом (суддею), виражений роками, місяцями чи днями період

часу, або момент у часі, визначений точною календарною датою, або вказівкою на подію, яка має неодмінно настати, та протягом якого чи до якого судовий орган (суддя) чи інший учасник процесу вправі чи зобов'язаний здійснити певні процесуальні дії чи сукупність таких дій [20, с. 36].

В окремих методичних рекомендаціях з господарського процесу процесуальний строк також визначається як встановлений законом або судом проміжок часу, протягом якого повинна або може бути здійснена та чи інша процесуальна дія або закінчена певна частина провадження по справі [16].

Загальним недоліком таких підходів варто вважати відсутність фіксації особливостей інституту господарсько-процесуальних строків. До того ж, є й індивідуальні недоліки, зокрема, останнє визначення не враховує, що, крім здійснення тієї чи іншої процесуальної дії або закінчення певної частини провадження по справі, упродовж процесуального строку можуть наставати й інші юридичні наслідки, наприклад, набрання рішенням законної сили.

За відсутності легального визначення категорії «господарсько-процесуальний строк», враховуючи незначну кількість досліджень цього господарсько-процесуального інституту, доцільно визначити його основні ознаки, в тому числі і специфічні (не притаманні іншим різновидам процесуальних строків).

Як уявляється, категорію «господарсько-процесуальний строк» слід розглядати у різних значеннях: як юридичний факт, що має певне юридичне (процесуальне) значення; як інститут права; як засіб (інструмент) господарсько-процесуального регулювання, спрямований на досягнення завдань господарського судочинства; як засіб забезпечення реалізації принципів господарського процесу тощо. Такий різнобічний підхід дозволить повною мірою охарактеризувати цю господарсько-процесуальну категорію та запропонувати її вичерпне визначення.

Думки про належність процесуальних строків до юридичних фактів не є поодинокими в літературі. Так, розглядаючи процесуальні строки, професор В.В. Ярков відносить їх до «своєрідних юридичних фактів», які визначають основні етапи виникнення, розвитку й припинення процесуальних правовідносин [70, с. 32]. Аналогічна думка висловлюється і в інших джерелах [13, с. 120].

Ця думка є слушною, оскільки юридичним фактом традиційно визнаються певні життєві обставини, з якими норми права пов'язують виникнення, зміну або припинення правовідносин, прав та обов'язків [29, с. 7–8; 26; 61, с. 73 та ін.]. Зі свого боку, процесуальний закон виникнення, зміну або припинення господарсько-процесуальних правовідносин, а також настання певних юридичних наслідків пов'язує з початком перебігу, перебігом або моментом закінчення перебігу процесуального строку (ч. 1 ст. 50 ГПК України). Так, початком розгляду справи по суті законодавцем обмежена можливість відповідача подати до позивача зустрічний позов (ч. 1 ст. 60 ГПК України). Натомість триденним терміном з моменту прийняття позовної заяви суд обмежений у виконанні процесуального обов'язку щодо винесення і надіслання учасникам процесу ухвали про порушення провадження у справі (ч. 1 ст. 64 ГПК України). Своєю чергою, рішення суду першої інстанції набирає чинності після закінчення строку подання апеляційної скарги, якщо апеляційну скаргу не було подано (ч. 5 ст. 85 ГПК України).

Окремо варто зазначити, що процесуальні строки як юридичні факти у господарському судочинстві можуть мати не лише процесуальне, а й матеріальне значення. Наприклад, наслідком неподання позовної заяви упродовж п'яти днів з дня винесення ухвали про вжиття запобіжних заходів є припинення цих заходів (ст. 43⁹ ГПК України). Тобто зі впливом вказаного строку пов'язане і припинення обмежень реалізації матеріальних прав особи, до якої застосовувались відповідні запобіжні заходи, наприклад, у виді

арешту на майно, що належить особі, щодо якої вжито запобіжні заходи, і знаходиться в неї або в інших осіб (п. 3 ч. 1 ст. 43² ГПК України).

Виходячи з викладеного, можна констатувати, що господарсько-процесуальні строки дійсно варто відносити до юридичних фактів, що мають юридичне (процесуальне) та можуть мати матеріальне значення.

Аналізуючи господарсько-процесуальний строк як інститут права, варто врахувати позицію Ю.М. Оборотова, який зазначає, що інститут права (правовий інститут) характеризують: однорідність фактичного змісту, юридична єдність норм і законодавча відокремленість у межах певної галузі, а також у міжгалузевому просторі [57, с. 87].

Загальні положення, що стосуються регламентації господарсько-процесуальних строків, містяться у розділі VII ГПК України. А спеціальні положення щодо вчинення окремих процесуальних дій змістовно входять до інших норм ГПК України та актів господарського процесуального законодавства (наприклад, до Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»), спрямованих на регламентацію окремих форм, стадій господарського процесу чи окремих процесуальних дій у його межах. Їх аналіз підтверджує, що норми, які регламентують строки у господарському процесуальному праві, у сукупності утворюють єдиний комплекс правових норм, який характеризується певною нормативною відособленістю. Цьому комплексу норм притаманні також наявність загальних положень (розділ VII ГПК України), відповідність власним правовим принципам (зокрема, щодо встановлення, відновлення, поновлення процесуальних строків – статті 50–53 ГПК України), низка специфічних правових понять («розумний строк», «достатній строк» тощо), що створює особливий, притаманний лише господарсько-процесуальним відносинам, темпорально-правовий режим регулювання.

Наявність цих ознак у сукупності норм щодо господарсько-процесуальних строків дає змогу визначати цю сукупність як один з інститутів господарського процесуального права України.

Отже, можна твердити, що господарсько-процесуальні строки як правовий інститут являють собою сукупність норм господарсько-процесуального права, спрямованих на визначення (відведення) часових проміжків, моментів у часі для реалізації відповідних процесуальних відносин, вчинення окремих процесуальних дій та настання відповідних юридичних наслідків.

Зміст положень ч. 1 ст. 50 ГПК України вказує на те, що процесуальні дії вчиняються у строки, встановлені цим кодексом. У тих випадках, коли процесуальні строки не встановлено, вони призначаються господарським судом. Це положення доводить, що господарсько-процесуальні строки встановлюються джерелом права (ГПК України) або судом на основі і в межах цього закону. Водночас це вказує на відповідність порядку (форми) визначення (встановлення) господарсько-процесуальних строків принципу правової визначеності, що є, на думку окремих вчених, складовою принципу верховенства права [11], котрий досить глибоко досліджений у науковій літературі [37, с. 50–53; 38, с. 153; 42, с. 42–53; 46, с. 53–55]. Тому можна констатувати притаманність господарсько-процесуальному строку як правовому інституту такої ознаки як правова визначеність, що вказує на встановлення цих строків нормами права або можливість їх встановлення суб'єктом у формі та у порядку, визначеному відповідними нормами процесуального права при правозастосуванні.

При здійсненні господарського судочинства господарськими судами, виходячи зі змісту ч. 1 ст. 50 ГПК України, господарсько-процесуальні строки визначаються виключно ГПК України або господарським судом на його основі. Як уявляється, такий законодавчий підхід є не зовсім правильним, оскільки він містить обмеження щодо регламентації

провадження у справах про банкрутство як однієї з форм господарського процесу. Особливості цієї форми провадження, зокрема процесуальні строки, визначаються спеціальним законодавством: Законами України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [48], «Про банки і банківську діяльність» [47] тощо. Тому ст. 50 ГПК України потребує відповідних змін з урахуванням необхідності закріплення положення про те, що господарсько-процесуальні строки можуть визначатись ГПК України, іншими законодавчими актами чи міжнародними договорами України або господарським судом з урахуванням принципів господарського судочинства.

Як показує відповідний аналіз, норми інституту господарсько-процесуальних строків, що містяться у розділі VII ГПК України та інших положеннях цього акта, а також інших актів господарського процесуального права, загалом *мають регулятивну, охоронну та захисну спрямованість*. Тобто спрямовані на виконання регулятивної, охоронної та захисної функцій у процесі регламентації господарсько-процесуальних відносин. Це пов'язано з тим, що встановлюючи часові обмеження виконання певного процесуального обов'язку, можливості реалізації процесуального права або настання окремих процесуальних наслідків у вказаних процесуальних законах, законодавець, з одного боку, регулює поведінку учасників господарського процесу, упорядковуючи її в часовому вимірі, для недопущення затягування розгляду справи. З іншого ж боку, встановлення часових меж реалізації процесуальних прав та настання відповідних наслідків спрямоване на оперативне забезпечення своєчасної охорони та захисту прав та інтересів учасників процесу. Мова може йти як про матеріальні, так і про процесуальні права та інтереси учасників процесу. Саме тому варто констатувати, що встановлення господарсько-процесуальних строків спрямоване на досягнення завдань господарського судочинства. Більш детально функції

процесуальних строків буде проаналізовано у наступному підрозділі цієї роботи.

Регулятивна, охоронна та захисна функціональна спрямованість інституту господарсько-процесуальних строків дає змогу відносити ці часові проміжки до засобів господарсько-процесуального регулювання, що спрямовані на досягнення завдань господарського судочинства.

Зміст галузевих принципів господарського-процесуального права, до яких традиційно відносять принципи процесуальної економії; стимулювання досудового, мирового та арбітражного (третейського) вирішення спорів; оперативності; процесуального формалізму; максимальної територіальної централізації; пріоритетності предметної компетенції над загальною та принцип колегіальності [14, с. 33], підтверджує, що інститут процесуальних строків має безпосередній вплив на ці принципи, адже у багатьох із них виявляється темпоральний аспект.

Серед названих галузевих принципів господарського-процесуального права змістовне відношення до часу розгляду господарської справи, вирішення окремих процесуальних питань у процесі реалізації відповідних прав та обов'язків учасниками процесу, а також часу, що має значення для настання певних юридичних наслідків, мають принцип процесуальної економії та принцип оперативності, що виділяються у літературі [14, с. 33]. Це пояснюється тим, що ідея процесуальної економії, закладена в нормах господарського законодавства, розкривається через вирішення господарських справ з найменшими витратами часу і сил учасників процесу. Цьому, безперечно, сприяють характерні ознаки господарського процесу: письмове провадження, відсутність свідків і необхідності їх залучення та допиту, відсутність обов'язку проведення судових дебатів тощо.

Ідея процесуальної економії в господарському процесі доповнюється принципом оперативності цього процесу, що знаходить своє відображення у низці норм, які визначають саме господарсько-процесуальні строки,

більшість з яких до 2010 року, тобто до прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів», були коротшими, ніж аналогічні строки у цивільному, адміністративному та кримінальному процесі. Наприклад, строк касаційного оскарження у господарському процесі складає двадцять днів з дня набрання судовим рішенням апеляційної інстанції законної сили (ч. 1 ст. 110 ГПК України). А у цивільному процесі строк касаційного оскарження складав два місяці (ч. 1 ст. 325 ЦПК України), в адміністративному – один місяць (ч. 2 ст. 212 КАС України), кримінальному – три місяці (ч. 2 ст. 426 КПК України). Причому механізм продовження строків розгляду справи, як буде встановлено далі, зокрема, з урахуванням процесуальних традицій та культури ведення справ, є настільки відмінним для різних видів судочинства, що постає у господарському процесі характерною рисою, що дозволяє говорити про його оперативність, обґрунтовувати необхідність збереження господарського судочинства як спеціалізованого [22; 43; 44; 53].

Незважаючи на шерех змін усіх процесуальних кодексів, що були внесені на підставі Закону України «Про судоустрій і статус суддів», а також на всі наступні спроби наближення та уніфікації правової регламентації процесуальних відносин різної галузевої належності, зокрема, щодо процесуальних строків, лише господарські процесуальні строки залишаються надійним елементом додержання судових процедур. Цей феномен потребує багатостороннього дослідження. Лише система господарських судів виступає взірцем реального дотримання процесуальних строків (передовсім – строку розгляду і вирішення справ), і це є яскравим підтвердженням практичної реалізації принципів процесуальної економії та оперативності господарського процесу, дотримання яких продиктовано господарськими (економічними) потребами і забезпечено визначеними часовими рамками, що іменуються господарсько-процесуальними строками.

Вищевикладене підтверджує, що господарські процесуальні строки виступають засобами (інструментами) відповідного забезпечення реалізації принципів процесуальної економії та оперативності господарського процесу. Це вказує не лише на унікальність господарсько-процесуальних строків порівняно з іншими видами процесуальних строків, що може бути пояснена лише у тісному зв'язку з іншими засадами та елементами господарського судочинства. Наведені характеристики також мають бути враховані при визначенні поняття та удосконаленні правового регулювання строків у господарському процесі.

Окремою важливою характеристикою інституту господарсько-процесуальних строків є можливість настання негативних наслідків у разі недотримання (пропуску, порушення) процесуальних строків. Наприклад, відповідно до ст. 41 ГПК України, наслідком для сторін і прокурора, який бере участь у судовому процесі, що не реалізували право заявити відвід судовому експерту до початку проведення судової експертизи, є втрата такого права стосовно конкретного експерта, який приступив до проведення експертизи. Наслідком неподання позивачем без поважних причин витребуваних господарським судом матеріалів, необхідних для вирішення спору, або неявки представника позивача на виклик у засідання господарського суду, якщо його нез'явлення перешкоджає вирішенню спору, може бути залишення позову без розгляду (п. 5 ч. 1 ст. 81 ГПК України). За загальним правилом, наслідком неподання без поважних причин апеляційної скарги на рішення господарського суду упродовж десяти днів з дня його оголошення місцевим господарським судом є втрата права на апеляційне оскарження та повернення апеляційної скарги (ч. 1 ст. 93 та п. 4 ч. 1 ст. 97 ГПК України).

Проведений аналіз господарсько-процесуальних строків вказує на те, що положення ст. 50 ГПК України обмежувально пов'язують ці строки лише із вчиненням процесуальних дій, натомість ці господарсько-процесуальні проміжки часу мають не лише суб'єктивне значення (дають можливість

вчинити або утриматися від вчинення процесуальної дії), вони мають і *об'єктивне значення* (дають можливість фіксувати певні юридичні факти: набрання законної сили рішенням суду; визначають строк дії запобіжних заходів тощо). Це неодмінно має бути відзеркалено у понятті господарсько-процесуального строку, яким доцільно доповнити ГПК України для удосконалення понятійно-категоріального апарату господарсько-процесуального законодавства, ліквідації відповідних прогалин і дискусійних моментів.

Отже, проаналізовані напрацювання щодо категорії «процесуальний строк» та зроблені висновки з урахуванням окресленої специфіки господарсько-процесуальних строків та окремих недоліків їх регламентації, дають змогу ст. 50 ГПК України викласти у новій редакції під назвою «Поняття процесуальних строків, їх встановлення та обчислення». У частині 1 поняття господарсько-процесуального строку варто наповнити таким змістом: *«Процесуальний строк – це визначений законом або встановлений судом, виражений роками, місяцями, днями, годинами і хвилинами проміжок часу, або момент у часі, визначений точною календарною датою, або вказівкою на подію, яка має неодмінно настати, спрямований на забезпечення процесуальної економії та оперативності судового процесу, в межах якого суд чи інший учасник судового процесу вправі або зобов'язаний здійснити певні процесуальні дії, або може мати місце настання певних юридичних наслідків»*.

Це визначення фіксує, окрім загальних ознак процесуального строку, його функціональне призначення та спрямованість на забезпечення реалізації принципів господарського судочинства.

На основі пропозиції щодо поняття господарсько-процесуального строку вважаємо нагальним і викладення інших положень ст. 50 ГПК України у новій редакції, передовсім, шляхом зміни частин кожного з положень цієї норми відповідно. Частину другу вказаної норми пропонується

викласти у такій редакції: *«Процесуальні дії вчиняються у строки, встановлені цим Кодексом, іншими законодавчими актами. У тих випадках, коли процесуальні строки не встановлено, вони визначаються господарським судом з урахуванням принципів господарського судочинства»*. Такий законодавчий підхід найперше дозволить усунути безпідставні обмеження законодавчої регламентації процесуального строку. Крім того, таке формулювання змісту цієї норми матиме зобов'язуючий характер для суду, коли останній у процесі призначення процесуальних строків керуватиметься не лише положеннями ГПК України, а й буде враховувати положення спеціального та міжнародного законодавства, що ратифіковано Україною, а також відповідні спеціальні принципи правового регулювання. Це сприятиме дотриманню, зокрема, принципів законності та верховенства права у процесі визначення господарсько-процесуальних строків.

Окремої уваги потребує питання класифікації господарсько-процесуальних строків.

Більшість науковців-процесуалістів уже традиційно поділяють процесуальні строки залежно від способу їх встановлення, виходячи з відповідних законодавчих дефініцій, на строки, визначені законом та встановлені господарським судом [14, с. 124; 16, с. 2; 73, с. 47 та ін.]. Такий поділ дійсно має під собою законодавче підґрунтя (ч. 1 ст. 50 ГПК України).

Доповнити традиційні різновиди спробував М.О. Сорока, досліджуючи процесуальні строки в адміністративному процесі. Було запропоновано класифікувати їх на чотири групи: законні (абсолютні), судові, відносні і змішані [56, с. 6]. При цьому відносними названо строки, щодо яких можуть бути застосовані так звані дискреційні повноваження судді (наприклад, відстрочення або розстрочення сплати судових витрат, що встановлюється судом, враховуючи майновий стан сторони). З урахуванням того, що встановлення розумного строку здійснюється судом, але у межах, визначених законом, М. О. Сорока відносить його до окремої групи і називає змішаним [55; с. 8], що є цілком виправданим.

Аналіз процесуальної літератури свідчить про наявність і інших підходів до визначення видів процесуальних строків.

О.В. Андрійчук, що безпосередньо займалася дослідженням процесуальних строків у цивільному процесі, наводить низку інших критеріїв та відповідних класифікацій. Зокрема, залежно від місця і ролі в механізмі цивільно-процесуального регулювання процесуальні строки поділяє на нормативно-правові, казуальні (індивідуально-визначені), фактичні. Крім того, процесуальні строки класифіковані: за сферою правового регулювання – за різновидами проваджень відповідно; за характером діяльності, що регламентується процесуальними строками – строки, які регулюють часову тривалість прийняття рішень, строки, які регулюють часову тривалість вчинення процесуальних дій; за формою вираження диспозиції норми права, якою встановлені процесуальні строки – уповноважуючи та зобов'язуючі; за суб'єктами вчинення процесуальних дій – визначені для суду (судді), осіб, які беруть участь у справі, інших учасників цивільного процесу та ін. [4, с. 57; 5, с. 12–13]. Перевагою такого підходу є широкий перелік критеріїв класифікації, який дав змогу визначити низку різновидів процесуальних строків. Водночас наведена класифікація та відповідні критерії не мають вичерпного характеру.

Існує думка, що процесуальні строки варто поділяти на: 1) строки господарського судочинства – строки, які звернені до суду та які встановлюють періоди часу, упродовж якого здійснюються певні частини провадження у справі в господарському суді; 2) строки окремих процесуальних дій – розрізняються за суб'єктами, які здійснюють певні дії. Так, строки, упродовж яких мають бути здійснені окремі процесуальні дії, встановлюються законом і мають на меті надання провадженню в господарському суді оперативності [15, с. 145]. Цінність такого розуміння полягає у чітких акцентах на об'єкт та суб'єктів темпорального регулювання.

Доволі дискусійну позицію займає В.І. Тertiшніков, погляд якого на виділення службових строків [58] був заперечений вище, оскільки службові

строки встановлені процесуальним законом для судді або суду як учасників господарсько-процесуальних відносин і стосуються реалізації господарського судочинства, а не організаційних питань судоустрою. Тому ці строки, навіть якщо їх і називати службовими, є різновидом процесуальних строків.

Інші класифікації, що наведені вище, є достатньо обґрунтованими та аргументованими, і можуть бути застосовані для поділу на види господарсько-процесуальних строків, класифікацію яких, як уявляється, можна здійснювати і за іншими критеріями, зокрема, фактичного характеру.

Розглядаючи господарсько-процесуальні строки як юридичні факти, варто згадати, що вперше визначив поняття юридичних фактів Ф.К. Савіньї в роботі «Система сучасного римського права» як події, що зумовлюють виникнення та припинення правовідносин [3, с. 623]. Ще в той час юридичні факти розглядались як підстава виникнення, зміни та припинення правовідносин. Таке розуміння є дуже поширеним і сьогодні, тому в юридичній літературі прийнято розрізняти правоутворюючі, правозмінюючі та правоприпиняючі юридичні факти [23, с. 143; 30, с. 70 та ін.]. З урахуванням цього, залежно від юридичних наслідків, доцільним є поділ господарсько-процесуальних строків на правотвірні, правозмінювальні та правоприпиняльні. Наприклад, строк апеляційного оскарження можна вважати і правотвірним, і правоприпиняльним, оскільки початок цього строку дає право на апеляційне оскарження, а його закінчення, за загальним правилом, свідчить про припинення відповідного права (ст. 93 ГПК України). Тобто правотвірні та правоприпиняльні строки є підставою виникнення або відповідно припинення певних процесуальних прав, обов'язків або наслідків, що мають юридичне значення. Правозмінювальні строки тягнуть за собою збільшення або зменшення обсягу відповідних прав, обов'язків або юридичних наслідків. Так, поновлений строк апеляційного оскарження, за наявності поважних підстав у порядку, визначеному процесуальним законом (ч. 2 ст. 93 ГПК України), варто розглядати як правозмінювальний, оскільки з

моменту визнання цього строку господарським судом поновленим, припинене право апеляційного оскарження і низка інших прав, пов'язаних з ним, поновлюється. Аналогічних висновків доходить і відповідна судова практика, яка уточнює, що факт поновлення строку апеляційного оскарження фіксується у відповідній ухвалі суду апеляційної інстанції [**Error! Reference source not found.**, п. 6].

Отже, за результатами проведеного аналізу варто констатувати, що класифікацію господарсько-процесуальних строків можна проводити за цілою низкою критеріїв: способами визначення, місцем і роллю в механізмі господарсько-процесуального регулювання, формами проваджень, стадіями, етапами господарського процесу, колом учасників, юридичними наслідками тощо.

Загалом дефініція поняття та класифікація господарсько-процесуальних строків має важливе значення для визначення місця цього інституту у системі господарсько-процесуального права, деталізації та характеристики його ознак, зокрема специфічних, що позитивно впливатиме, як уже зазначалося, на практику застосування господарсько-процесуальних норм.

1.2. Значення та функцій строків у господарському процесі

Господарсько-процесуальні строки є невід'ємною частиною механізму здійснення господарського судочинства.

У Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки «серед першочергових реформ, які необхідно впровадити, особлива увага приділяється судовій реформі, метою якої є утвердження такого правопорядку, який ґрунтується ... на засадах верховенства права та захисту прав і свобод людини, а в разі їх порушення – справедливого їх відновлення в розумні строки» [180]. Отже, питання

розумних строків визначено серед найважливіших показників принципу верховенства права. Реалізація положень про розумні строки у цьому контексті потребує, по-перше, змістовного відображення у законодавстві, зокрема у господарському процесуальному, положень про скорочені строки, а, по-друге, фактичного додержання цих норм для оперативного розгляду справ.

Звичайно, оперативність розгляду справ у господарських судах є сьогодні досить високою. Зокрема, як впливає зі Стратегії розвитку судової системи в Україні на 2015–2015 роки, затвердженої Радою суддів України 11.12.2014 р., завдання стосовно зменшення загальної тривалості судових проваджень, що обраховуються «від моменту подання початкового позову/«обвинувачення» до моменту прийняття «остаточного рішення у справі» [181], стосується лише цивільного, адміністративного, кримінального видів проваджень, а про господарське судочинство не йдеться.

У юридичній літературі відзначається, що всі останні рішення Європейського суду з прав людини, в яких суд встановив порушення судовими органами принципу розгляду справи в розумний строк, не стосуються діяльності господарських судів [178].

Але це не означає, що доктринальне та законодавче врегулювання господарсько-процесуальних строків не має перспектив удосконалення. Адже питання процесуальних строків – це не лише оперативність розгляду справ, а й додержання прав та інтересів суб'єктів господарювання, права яких можуть порушуватися, якщо, наприклад, інша сторона не дотримується строків подачі апеляційної чи касаційної скарги, а суд не бере це до уваги, якщо не врегульовано відповідальність за порушення строків підготовки експертного висновку, необґрунтовано відкладається розгляд справи, що тягне додаткові витрати сторін тощо.

У новому проекті ГПК, розробленому Радою з судової реформи [179], навіть визначено, що поведінка «сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, їх представників, що вчиняються недобросовісно та перешкоджають

об'єктивному розгляду справи у розумний строк» оцінюється як елемент зловживання процесуальними правами. Тобто додержання процесуальних строків стає вагомим критерієм правомірної поведінки як і з погляду встановлення складу процесуального правопорушення, так і користування процесуальними правами всупереч призначенню відповідних процесуальних прав (зловживання правами).

Незважаючи на значимість процесуальних строків, сучасні дослідження проблем цього правового інституту, зокрема у сфері господарського судочинства, не є достатніми. Так, майже не досліджені питання значення, ролі і функцій господарсько-процесуальних строків, в тому числі – порівняно з іншими видами процесуальних строків.

Однак варто відзначити низку праць вітчизняних науковців, які містять ґрунтовні дослідження і можуть слугувати досить міцною основою для вивчення процесуальних строків. Це роботи О. Андрійчук, Ю. Білоусова, С. Заїки, Л. Зуєвої, П. Лупинської, Г. Мацьків, М. Сороки та інших вчених. Проте більшість із них присвячені дослідженню процесуальних строків у цивільному і адміністративному процесах. Розмаїття особливостей процесуальних строків у зв'язку із розгалуженістю процесів потребує не лише порівняльного аналізу відповідних теоретичних засад, а й урахування різної практики застосування процесуального законодавства.

У зв'язку із потребами з'ясування природи та специфічних тенденцій розвитку господарського процесу важливим стає дослідження ролі, значення та функцій господарсько-процесуальних строків, результати яких можуть стати підґрунтям розробки пропозицій для удосконалення цього інституту на рівні діючого законодавства та теорії господарського процесу.

Особливе значення при здійсненні будь-якої процесуальної діяльності відіграють її часові межі. Ці межі визначають певними часовими рамками певну діяльність, відводячи їй певний часовий простір (площину), а також обмежують у часі окремі дії сторін у процесі цієї діяльності. Таке обмеження може мати різне (об'єктивне та суб'єктивне) значення та виконувати різні

функції, що залежить від мети встановлення часових меж, відповідності строку потребам суспільства, правового регулювання відповідних суспільних відносин тощо. Безпосередньо це стосується і часових меж у господарському процесі, тобто господарських процесуальних строків.

Темпорально-правовий режим регулювання господарсько-процесуальних відносин порівняно з аналогічними режимами інших процесуальних відносин вказує на низку їх спільних рис та окремі особливості. Вважаємо за доцільне охарактеризувати особливу роль, значення і функції господарсько-процесуальних строків як різновиду процесуальних строків.

Зокрема, господарсько-процесуальні строки, як і інші процесуальні строки, є необхідним організаційним елементом, який, на думку вчених, забезпечує оперативність та ефективність судового розгляду справ [24; 39, с. 10; 55]. Це підтверджує, що організаційне значення встановлених законом або судом процесуальних строків полягає у забезпеченні достатнього часу та визначенні необхідних темпів вирішення завдань суб'єктами, що здійснюють судочинство в державі.

Окремо варто зауважити, що встановлення процесуальних строків спрямоване на забезпечення охорони прав і законних інтересів учасників будь-якого судового процесу, причому мова йде як про процесуальні, так і про матеріальні права та інтереси. Адже без встановлених законом або судом часових меж реалізації процесуальних прав та обов'язків учасників процесу, а також без належного дотримання цих часових меж у процесі їх реалізації може мати місце безліч порушень процесуальних і матеріальних прав та інтересів відповідних суб'єктів.

Саме тому теоретичне обґрунтування, законодавче встановлення процесуальних строків, законодавче і судове забезпечення їх реалізації має здійснюватись з урахуванням об'єктивного стану процесуальних відносин, реальних прав та законних інтересів учасників процесу. Врахування потреб мінімізації порушень матеріальних та процесуальних прав та інтересів

суб'єктів процесу шляхом оптимального та виваженого встановлення процесуальних строків, а також забезпечення умов належного дотримання цих строків виконує важливу превентивну роль у процесуальних відносинах.

М. О. Сорока визначає, що у судочинстві процесуальні строки виступають як темпоральна (часова) форма руху процесуальних відносин з приводу відправлення правосуддя судом. На думку автора, їх можна розглядати також і як форму існування й розвитку суб'єктивних прав та обов'язків, які становлять зміст процесуальних відносин у зазначеній сфері [56, с. 11]. Ця думка є досить слушною, але лише в тому випадку, якщо йдеться про темпоральну формалізацію відповідних відносин та їх змісту, тобто форму їх визначення у встановлених часових межах.

У юридичній літературі функцію процесуальних строків вбачають у тому, що вони створюють оптимальний часовий режим для відправлення правосуддя: з одного боку, прискорюють провадження у справі, а, з іншого, – навпаки, протидіють поспіху в реалізації процесуальних прав і обов'язків, оскільки метою правосуддя є своєчасність, а не швидкість розгляду і вирішення справи [19]. Хоча у цьому відчувається цивілістичний підтекст обґрунтування призначення правосуддя, по-перше, через категорію «своєчасність», яку складно назвати визначеною та такою, що може мати певні об'єктивні параметри (точніше говорити, принаймні, про розумні строки), по-друге, у зв'язку із усталеними у господарсько-правовій науці підходами саме до оперативного розгляду справ, яка подекуди має самостійну цінність у зв'язку із обіговим призначенням капіталів у господарській діяльності («капітали мають обертатися» [36]). Але загалом це вірний підхід до необхідності збалансування строків процесуальної діяльності. У господарсько-процесуальній літературі це визнано напрямом «досягнення оптимального співвідношення оперативності та якості судової діяльності» [20, с. 35].

З урахуванням досить справедливої позиції О.В. Андрійчук щодо значення цивільно-процесуальних строків [5, с. 9–10] можна твердити, що

значення темпорально-правових режимів регулювання процесуальних відносин, зокрема господарсько-процесуальних, має низку загальних ознак.

Так, загальне значення процесуальних строків полягає у забезпеченні стабільності і визначеності процесуальних відносин та провадження у справі загалом. Процесуальні строки встановлюють певний часовий режим для вчинення процесуальних дій. Як наслідок, вони сприяють оптимальному здійсненню правосуддя, перешкоджаючи, з одного боку, невиправданому затягуванню процесу, а, з іншого, – надають достатньо часу на реалізацію процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків. Часові параметри забезпечують суб'єктам процесуальних правовідносин можливість належної підготовки та належного вчинення різноманітних процесуальних дій. Ці параметри є процесуальними засобами впливу на поведінку несумлінних учасників процесу, на виконання ними процесуальних обов'язків, водночас вони дисциплінують суд, осіб, які беруть участь у справі, інших учасників процесу.

Положення нового Проекту ГПК, розробленого Радою з питань судової реформи, розширюють значення належного додержання процесуальних строків для встановлення обставин справи. Зокрема, у ст. 71 зазначено, що з урахуванням конкретних обставин справи та характеру спірних правовідносин суд за клопотанням сторони або з власної ініціативи може покласти обов'язок доказування (спростування) існування конкретної обставини (факту) на іншу сторону, незалежно від того чи посилається вона на таку обставину (факт) в обґрунтування своїх вимог або заперечень. «У разі якщо така особа у встановлений судом строк існування такої обставини (факту) не спростує на підставі належних та допустимих доказів, суд з урахуванням того, яке ця обставина (факт) має значення для справи, може визнати її (його) такою, що визнана сторонами» [179]. Хоча у такому випадку виникає ризик довільного тлумачення відповідного обов'язку судді, але у цій новелі досить вірно пов'язано процесуальний обов'язок і процесуальний строк. Причому процесуальний наслідок тут відображається у відході від

презумпції доведення із урахуванням відсутності відповідних дій учасника.

Окремої уваги варта позиція О.В. Андрійчук, котра стверджує, що основне соціальне призначення, соціальна функція часових параметрів процесу полягає в своєчасності його здійснення, визначення тривалості стадій судочинства, часових рамок переходу з однієї стадії в іншу, обмежуючи час вчинення процесуальних дій і прийняття процесуальних рішень. Також констатується (стосовно цивільного процесу), що часові параметри, виконуючи регулятивну роль, виступають інструментом, засобом в досягненні завдань судочинства, а у поєднанні з іншими юридичними засобами, часові характеристики судочинства виступають активно-дієвими елементами процесуального регулювання [6, с. 100].

Така думка є цінною для характеристики процесуальних строків різної галузевої приналежності, бо основна функція всіх процесуальних строків полягає в своєчасності реалізації (господарського, цивільного, адміністративного чи кримінального) судочинства шляхом визначення тривалості його форм та стадій, часових рамок переходу з однієї стадії в іншу та часу вчинення окремих процесуальних дій і прийняття процесуальних рішень. Проте твердження, що у поєднанні з іншими юридичними засобами, часові характеристики судочинства виступають саме активно-дієвими елементами процесуального регулювання, є дискусійним, оскільки процесуальні строки – це статична характеристика процесуальних відносин та процесуальної діяльності суду та інших учасників процесу, а не динамічна, тобто активно-дієва. Це пояснюється тим, що процесуальні строки, визначаючи межі реалізації процесуальних відносин, надають їм статичних характеристик у часовому вимірі, а не впливають на виконання процесуальних дій безпосередньо.

Процесуальні строки варто відносити до засобів реалізації загально-правових та міжгалузевих принципів процесуальних галузей права, що визначені у ст. 129 Конституції України: законності; рівності усіх учасників процесу перед законом і судом; забезпечення доведеності вини; змагальності

сторін та свободи в наданні ними до суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості; підтриманні державного обвинувачення в суді прокурором; забезпечення обвинуваченому права на захист; гласності судового процесу та його повної фіксації технічними засобами; забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, установлених законом; та принципу обов'язковості рішень суду.

Зокрема, реалізація принципу законності у будь-якому судовому процесі пов'язана із неможливістю здійснення правосуддя та реалізації відповідних процесуальних відносин без додержання норм процесуального права, зокрема норм щодо процесуальних строків, які забезпечують часові межі процесу. Це пояснюється, серед іншого, тим, що діяльність суду будь-якої юрисдикції підпорядкована відповідному процесуальному законодавству і реалізується у визначеному процесуальному порядку.

Наприклад, визначаючи у процесуальному законодавстві різної галузевої належності строки подання (забезпечення) доказів у рамках розгляду справи судом першої інстанції, обмеживши закінчення цього строку початком розгляду справи по суті, процесуальний закон забезпечує реалізацію принципу рівності усіх учасників процесу перед законом і судом у частині пред'явлення доказів.

На думку Л.Є. Зуєвої, встановлення в законодавстві України строків для процесуальної діяльності господарського суду та здійснення процесуальних дій учасниками господарського процесу слугує гарантією забезпечення швидкого відновлення порушених прав та охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання. «Строки впливають на поведінку учасників процесу, тобто їх дисциплінують, забезпечуючи чіткість і визначеність у їх правах та обов'язках» [28, с. 149]. Але слід враховувати, що швидке вирішення спорів не може безпосередньо сприяти, наприклад, ліквідації заборгованості, адже на шляху погашення заборгованості після винесеного рішення стоять ще довгі процедури виконавчого провадження. Водночас без розуміння впливу господарських процесуальних строків на

швидке вирішення спорів було б складно опанувати особливості останніх.

Отже, проведений аналіз темпорально-правового режиму регулювання процесуальних відносин різної галузевої належності виявляє низку їх спільних рис щодо функційного призначення. Зокрема, процесуальні строки:

- виступають засобом забезпечення своєчасності реалізації господарського, цивільного, адміністративного чи кримінального судочинства, що визначає тривалість їх форм, стадій та вчинення окремих процесуальних дій і прийняття процесуальних рішень;
- мають організаційне значення і є необхідним організаційним елементом, який забезпечує оперативність та ефективність судового розгляду справ;
- спрямовані на забезпечення охорони прав і законних інтересів учасників процесу;
- є темпоральною формою визначення процесуальних відносин та окремих процесуальних дій у встановлених часових межах;
- забезпечують стабільність процесуальних відносин та провадження у справі, встановлюючи певний часовий режим їх реалізації;
- сприяють оптимальному здійсненню правосуддя;
- забезпечують суб'єктам процесуальних правовідносин можливість належної підготовки та реалізації певних процесуальних дій;
- є процесуальними умовами організаційного впливу на поведінку несумлінних учасників процесу;
- є засобами реалізації загально-правових та міжгалузевих принципів процесуальних галузей права.

Господарсько-процесуальні строки як різновид процесуальних строків мають й власну особливу роль, значення і функції.

Зокрема, господарсько-процесуальні строки виступають засобом забезпечення галузевих принципів господарського процесу. Йдеться, передовсім, про принципи процесуальної економії та оперативності

господарського процесу, які виділяє, наприклад, О.П. Подцерковний [14, с. 33–35].

Аналіз практичної реалізації ідеї процесуальної економії у нормах господарсько-процесуального права, зокрема, його темпоральної складової, підтверджує, що господарсько-процесуальні строки дійсно є дієвим інструментом забезпечення вирішення господарських справ з найменшими витратами часу і, як наслідок, найменшими витратами економічних ресурсів учасників господарського процесу.

Це зумовлено, найперше, встановленням порівняно коротших строків реалізації господарсько-процесуальних відносин та окремих процесуальних дій у межах господарського процесу, ніж в інших галузях процесуального права. Ця особливість зберігається навіть при реформуванні господарського судочинства. Наприклад, відповідно до положень ст. 93 ГПК України (до набрання чинності Законом України № 2453-VI від 07.07.2010 року), апеляційна скарга на ухвалу господарського суду, як і на рішення, могла бути подана упродовж десяти днів з дня їх прийняття місцевим господарським судом. Однак сьогодні відповідно до ст. 93 ГПК України (в редакції Закону № 2453-VI від 07.07.2010 року), апеляційна скарга на ухвалу місцевого господарського суду може бути подана у вдвічі коротший термін, тобто упродовж п'яти днів з дня її постановлення. У такий спосіб законодавець значно скоротив часові межі господарського процесу на вчинення процесуальних дій з подання апеляційної скарги на ухвалу місцевого господарського суду та забезпечив його оперативність у цій частині. Причому, на противагу іншим процесам, ці строки неухильно дотримуються господарськими судами, позаяк традиційно високими є організаційні підвалини функціонування господарських судів як спеціалізованих судових органів.

Іншим прикладом можуть слугувати положення ст. 111¹⁹ ГПК України (до набрання чинності Законом № 192-VIII від 12.02.2015 року), відповідно до яких заява про перегляд рішень господарських судів до Верховного Суду

України (далі – ВСУ) повинна була бути подана через Вищий господарський суд України (далі – ВГСУ), який вирішував питання про допуск справи до провадження у ВСУ у строки, визначені ГПК України. Нині відповідно до ст. 111¹⁹ ГПК України (в редакції Закону України № 192-VIII від 12.02.2015 року), заява про перегляд рішень господарських судів повинна бути подана безпосередньо до ВСУ. Скасування законодавцем інституту допуску справи ВГСУ до провадження у ВСУ виключило значні часові витрати на вчинення відповідних процесуальних дій, забезпечило реалізацію принципу процесуальної економії в об’єктивному сенсі та підвищило оперативність господарського процесу. Інша річ, що у такому разі спростився порядок подачі скарг на рішення ВГСУ, що уможливило надходження до ВСУ справ, щодо яких не було попередньо з’ясовано питання про неоднакове правозастосування з боку ВГСУ. А це, своєю чергою, може призводити до завантаженості ВСУ та збільшення строків розгляду справ. Отже, цей приклад демонструє, що питання процесуального строку тісно пов’язане з іншими інститутами господарського процесу, тому не може розглядатися окремо від них.

Такі приклади, виходячи з аналізу положень ГПК України, не є поодинокими, а ідея процесуальної економії в частині його темпоральної складової, що спрямована на забезпечення оперативності господарського процесу, є перспективною складовою реформування господарського процесу.

Окрему роль у забезпеченні реалізації принципів процесуальної економії та оперативності господарського процесу відіграють процесуальні строки, що визначаються самим господарським судом. Це пов’язано з тим, що встановлення цього різновиду господарсько-процесуальних строків здійснюється на розсуд суду, шляхом їх призначення (ч. 1 ст. 50 ГПК). Цю норму ч. 1 ст. 50 ГПК України, що визначає право суду на встановлення процесуальних строків на власний розсуд, на думку П.А. Лупінської, варто відносити до так званих дискреційних або ситуативних норм, які визначаються конкретними обставинами або ситуацією [34, с. 45–46]. Як

наслідок, відповідні повноваження господарського суду щодо встановлення господарсько-процесуальних строків також варто вважати дискреційними. Повноваження щодо реалізації судового розсуду в процесі не обмежуються питаннями процесуальних строків, мова може йти, як видзначається у літературі, і про інші питання, віднесені на розсуд суду процесуальним законодавством [6, с. 100].

Господарський суд, реалізуючи дискреційні повноваження, що визначаються в літературі як сукупність прав та обов'язків, закріплених у встановленому законом порядку, які він застосовує на власний розсуд [6, с. 102], зобов'язаний належно оцінювати фактичні обставини справи, тобто ситуацію, яка має місце і передує визначенню процесуальних строків та застосовувати до цієї ситуації належні норми процесуального права, не виходячи за межі наданих законом повноважень.

Важливе значення при реалізації дискреційних повноважень господарського суду відіграють положення ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, відповідно до якої кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом.

Недотримання строків розгляду господарських, цивільних, адміністративних та інших судових справ порушує конституційне право на судовий захист, гарантований ст. 55 Конституції України, і негативно впливає на ефективність правосуддя та на авторитет судової влади. На цьому наголошують і вищі спеціалізовані суди [39].

На цей аспект звертає увагу і Європейський суд, який вказує, що відсутність зазначених гарантій становить «велику небезпеку» для верховенства права, коли у межах національних правових систем трапляються «надмірні затримки у здійсненні правосуддя», щодо яких сторони у провадженні не мають ніяких національних засобів захисту порушеного права (Див. справи: *Bottazzi v. Italy*, рішення від

28.07.1999 р. [1], *Di Mauro v. Italy*, рішення від 28.07.1999 р., *A. P. v. Italy*, рішення від 28.07.1999 р., *Ferrari v. Italy*, рішення від 28.07.1999 р. [2]).

Свою позицію стосовно судових строків у цьому контексті визначив й Верховний Суд України: Стаття 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод, ратифікованої Законом від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР, гарантує кожній фізичній або юридичній особі право на розгляд судом упродовж розумного строку цивільної, кримінальної, адміністративної або господарської справи, а також справи про адміністративне правопорушення, в якій вона є стороною. У цивільних, адміністративних і господарських справах перебіг провадження для цілей ст. 6 Конвенції розпочинається з моменту подання позову і закінчується винесенням остаточного рішення у справі. Критерії оцінювання розумності строку розгляду справи є спільними для всіх категорій справ (цивільних, господарських, адміністративних чи кримінальних). Це складність справи, поведінка заявника та поведінка органів державної влади (насамперед, суду) [69].

Виходячи з викладеного, можна зробити висновок, що реалізація дискреційних повноважень господарськими судами у процесі і з метою встановлення господарсько-процесуальних строків має здійснюватися з урахуванням принципів законності, розумності, справедливості, достатності та ін. Водночас, процес встановлення процесуальних строків господарським судом має також здійснюватись з урахуванням принципів процесуальної економії та оперативності як галузевих принципів господарського процесу. Такий підхід дозволить забезпечити комплексну реалізацію системи принципів щодо встановлення, перебігу та закінчення господарсько-процесуальних строків та побудову господарсько-процесуальних відносин в їх межах.

Зокрема, йдеться про встановлення строків надання доказів до господарського суду, строків відкладення розгляду справи на іншу дату та оголошення перерви з підстав, визначених ст. 77 ГПК України, та інших господарсько-процесуальних строків у випадках, визначених ГПК України та

Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». Саме тому, що ці строки мають бути визначені господарським судом на кожній стадії господарського процесу, в межах і з урахуванням максимального строку розгляду справи на відповідній стадії господарського процесу, ми можемо говорити про їх пристосування до специфічних потреб господарського процесу як форми реалізації матеріальних господарських правовідносин. Зокрема, в межах розгляду справи за позовом у суді першої інстанції строк розгляду справи не може перевищувати двох місяців, а у виняткових випадках цей строк може бути продовжено не більш як на п'ятнадцять днів (ст. 69 ГПК України). Але це не виключає розгляду справи у більш стислі строки, виходячи із призначення господарського судочинства як юрисдикційного елемента економічної системи, що потребує швидкого прийняття рішень та вирішення конфліктів.

При цьому діюче господарське процесуальне законодавство у певних випадках не лише не визначає певний процесуальний строк, а навіть не встановлює відповідні межі. Зокрема, не визначено строк для звернення учасника господарських процесуальних відносин до господарського суду касаційної інстанції із заявою про поновлення строку на касаційне оскарження рішення суду у випадку його пропуску. По суті, така процесуальна дія може здійснюватися в будь-який строк. Це фактично означає наявність у суб'єктів процесуальних відносин за наявності певних поважних причин права просити суд відновити право на здійснення процесуальної дії за межами встановлених законом процесуальних строків, які не є припиняльними.

Але тут не можна говорити про наявність необмеженого законом процесуального строку, адже при порушенні встановленого законом строку на подачу касаційної скарги чи іншого неприпиняльного строку, особа фактично презюмується як така, що відмовилася від реалізації процесуального права, допоки не доведе, що пропуск строку не мав характеру відмови від права, а реалізації останнього завадили певні

об'єктивні причини. Звісно, у цьому разі можуть виникати зловживання і, на жаль, сучасне господарське процесуальне законодавство не містить істотних процесуальних засобів їх попередження, зокрема, питання про відновлення строку вирішується навіть без участі іншої сторони, відповідне рішення про відновлення строку не підлягає оскарженню, позаяк ухвала про порушення касаційного провадження не підлягає оскарженню.

Ймовірно, цей недолік буде усунутий при реформуванні господарського процесуального законодавства, зокрема при розробці нового господарського процесуального кодексу. Але сьогодні при визначенні порядку відновлення пропущеного строку суб'єкти господарських процесуальних відносин звертаються до відповідних рекомендації вищих судових інстанцій. Абзаци 2 і 3 п. 6 рекомендацій ВГСУ із цього приводу вказують, що клопотання про поновлення строку на касаційне оскарження може бути викладено у скарзі чи в окремій заяві і в останньому випадку має бути подано до винесення ухвали про повернення касаційної скарги. При цьому зазначається, що повернення касаційної скарги, поданої з порушенням строку без клопотання про його відновлення з посиланням на пункт 5 частини першої статті 111³ ГПК, не перешкоджає повторному поданню касаційної скарги з клопотанням про відновлення строку її подання [49].

Враховуючи вищевикладене, господарсько-процесуальні строки незалежно від способу їх встановлення варто відносити до засобів забезпечення реалізації принципів процесуальної економії та оперативності господарського процесу. Водночас господарсько-процесуальні строки можуть бути спрямовані на забезпечення реалізації й інших галузевих принципів господарського процесуального права.

Зокрема, реалізація принципів стимулювання досудового, мирowego і арбітражного (третейського) вирішення спорів та принципу процесуального формалізму, які виділяються у літературі [14, с. 33–35], тісно пов'язана з інститутом господарсько-процесуальних строків. Так, господарсько-процесуальні строки обмежують у часі можливість реалізації досудового,

мирового та арбітражного (третейського) вирішення спорів, як наслідок – стимулюючи сторін цього спору до активних дій щодо обрання альтернативних форм вирішення спору в чітких часових межах.

Інститут господарсько-процесуальних строків спрямований і на забезпечення принципу процесуального формалізму господарського процесу, що пояснюється деталізацією в часі термінів і моментів подання, забезпечення, оцінки доказів, що в господарському процесі, на противагу іншим процесуальним галузям, мають переважно документальний (формальний) характер.

Окремої уваги при визначенні ролі та значення інституту господарсько-процесуальних строків у господарському процесі варте їх функціональне призначення, яке майже не досліджене як на галузевому рівні, так і на рівні інших галузей процесуального права.

О.М. Борщевська опублікувала окрему роботу щодо функцій господарсько-процесуальних строків, виділивши регулятивну, забезпечувальну; стабілізуючу функції та функцію індивідуалізації провадження у випадках, що не суперечать закону [139, с. 56]. Але дослідниця недостатньо чітко визначила, у чому полягає специфіка функцій господарсько-процесуальних строків, що відрізняє ці функції від інших галузевих процесуальних положень.

Основою для визначення цих функцій виступає вищенаведене твердження про господарсько-процесуальні строки як правовий інститут, що являє собою сукупність норм господарсько-процесуального права, спрямованих на визначення (відведення) часових проміжків, моментів у часі для реалізації відповідних процесуальних відносин, вчинення окремих процесуальних дій та настання відповідних юридичних наслідків.

Цей господарсько-процесуальний інститут, дійсно, передовсім виконує регулятивну функцію стосовно до учасників господарського процесу. Це пояснюється регулятивною спрямованістю норм, що визначають відповідні господарсько-процесуальні строки вчинення окремих процесуальних дій та

настання відповідних юридичних наслідків, а також регулятивною спрямованістю норм, що встановлюють дискреційні повноваження господарського суду щодо призначення процесуальних строків.

Безпосередньо процесуальний строк вважаємо доцільним визначати як темпоральний регулятор господарсько-процесуальних відносин, окремих процесуальних дій та їх наслідків. Наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 69 ГПК України, спір має бути вирішено господарським судом у строк не більше двох місяців від дня одержання позовної заяви. За ч. 3 цієї ж статті цей строк у виключних випадках, визначених процесуальним законом, може бути продовжено. Йдеться про те, що у виняткових випадках за клопотанням сторони, з урахуванням особливостей розгляду спору, господарський суд ухвалою може продовжити строк розгляду спору, але не більш як на п'ятнадцять днів. На жаль, чинна редакція відповідних положень ГПК у редакції Закону України від 07.07.2015 року № 2453-VI, усунула можливість погодження сторін щодо продовження процесуального строку на більший термін, який може бути об'єктивно потрібним для фахового та результативного вирішення справи. У результаті судді господарських судів вимушені вдаватися до передачі справи на колегіальний розгляд, що призводить до перебігу строку розгляду справи заново та є прихованим зловживанням положеннями закону. Ця проблема потребує вирішення на законодавчому рівні з огляду на необхідність усунення підстав для маніпуляції приписами закону для продовження розгляду господарських справ.

Сьогодні ж, як бачимо, положення ст. 69 ГПК України, з одного боку, визначають строк вирішення справи судом першої інстанції, а, з іншого, врегульовують питання продовження цього строку. Сам собою двохмісячний строк на вирішення справи позовного провадження судом першої інстанції з можливим його продовженням урегульовує у часі сукупність дій суду та інших учасників господарського процесу щодо вирішення спору. Тобто цей господарсько-процесуальний строк здійснює регулюючий вплив на

сукупність вказаних процесуальних дій, обмежуючи можливість їх здійснення у часі.

Отже, господарсько-процесуальні строки не просто виконують регулятивну функцію, а є темпоральними регуляторами господарського процесу. Це, серед іншого, також підтверджує доцільність зарахування господарсько-процесуальних строків до засобів господарсько-процесуального регулювання, що спрямовані на досягнення завдань господарського судочинства.

При цьому специфіка регулятивної сили господарсько-процесуальних строків полягає саме у тому, що вони виступають органічним продовженням динамічних функцій господарських строків як таких. Зокрема, йдеться про швидкість обігу капіталу, під якою у економічній теорії розуміють частоту, з якою кожна одиниця наявних в обороті грошей (гривня, долар тощо) використовується в середньому для реалізації товарів і послуг за певний період (рік, квартал, місяць) [189, с. 85]. У цьому разі порушення процесуальних строків впливає не лише на хід судового процесу, а й порушує обігові властивості капіталу, уповільнює економічний розвиток загалом.

Саме тому регулятивну функцію господарсько-процесуальних строків не можна відривати від їх економічної функції як елемента господарської системи.

У цьому контексті слушною уявляється думка Т.В. Степанової, яка вважає, що оперативність господарського судочинства запобігає зменшенню прибутковості бізнесу чи навіть банкрутству [178, с. 509].

Розглядаючи господарсько-процесуальні строки як правовий інститут, можна твердити, що він виконує охоронну та захисну функції щодо учасників господарського процесу.

Це пояснюється тим, що визначення господарсько-процесуальних строків законом або судом у межах дискреційних повноважень, встановлених господарсько-процесуальним законодавством, водночас є темпоральним

регулюванням господарського процесу та спрямовується на охорону і захист прав та інтересів учасників господарського процесу.

Зокрема, охоронна функція процесуальних строків реалізується завдяки спрямованості цих строків на встановлення меж реалізації процесуальних прав та обов'язків, що має своєю метою недопущення зловживання окремими учасниками процесу своїми процесуальними правами, ухилення від виконання ними процесуальних обов'язків, виконання функцій судом як одним з учасників господарського процесу.

Наприклад, встановлений положеннями ч. 1 ст. 69 ГПК України двомісячний строк на вирішення спору господарським судом першої інстанції та встановлений положеннями ст. 102 ГПК України двомісячний строк розгляду апеляційної скарги, що обираються від дня одержання позовної заяви та з дня постановлення ухвали про прийняття апеляційної скарги до провадження відповідно, виконують, крім регулятивної, і охоронну функцію, убезпечуючи учасників господарського процесу від надмірного затягування розгляду справи в суді першої та апеляційної інстанції, відповідних зловживань владою з боку суду та процесуальних зловживань з боку інших учасників господарського процесу (зловживання процесуальними правами та ухилення від виконання процесуальних обов'язків з метою необґрунтованого затягування розгляду справи). Ця функція реалізується шляхом встановлення оптимальних часових меж реалізації процесуальних прав та повноважень та виконання відповідних обов'язків.

О.М. Борщевська, розглядаючи питання регулятивно-динамічної функції господарсько-процесуальних строків, зауважує, що господарські процесуальні строки «створюють оптимальний часовий режим для здійснення правосуддя: з одного боку, прискорюють провадження по справі, а, з іншого, – допомагають уникнути поспіху в реалізації процесуальних прав та обов'язків» [139; с. 54.]. Не заперечуючи теоретичну обґрунтованість такого підходу, вважаємо, що положення ГПК

не дають підстав говорити про забезпечення процесуальними строками можливості учасників «діяти без поспіху». Варто наголосити, що «уповільненість» господарського-процесуального провадження не є предметом законодавчого регулювання. Це положення діяло б, якщо б строки процесуальних процедур були б більшими за можливість сторін у спокійному режимі здійснювати захист власних прав та інтересів. Натомість господарсько-процесуальний закон забезпечує лише гриничні строки, за межами яких вважається, що сторони порушують права інших учасників на справедливий суд.

У цивільному процесі, можливо, функція діяти «без поспіху» була б корисною у зв'язку із відсутністю економічних втрат від розумного зволікання у розгляді справи. Але «непоспішність» у господарських відносинах завжди означає збитки, а тому не може виділятися й у господарських процесуальних відносинах.

Зазвичай у юридичній науці до порушення прав та інтересів суб'єкта йде мова лише про охорону відповідних прав та інтересів, а про їх захист – тільки після відповідного порушення. Але це не заперечує наявності захисної функції процесуального строку, що створює умови для реалізації способів процесуального захисту.

Йдеться про те, що наявність процесуальних строків дозволяє чітко визначити момент процесуального правопорушення з метою його припинення та мінімізації відповідних наслідків. У такому розумінні господарсько-процесуальні строки виконують захисну функцію. Прикладом може слугувати положення ч. 1 ст. 69 ГПК України, що встановлює двомісячний строк на вирішення спору господарським судом першої інстанції та встановлений положеннями ст. 102 ГПК України двомісячний строк розгляду апеляційної скарги. Ці строки, крім регулятивної та охоронної функцій, обґрунтованих вище, також виконують і захисну функцію, сутність якої полягає у наявності негативних процесуальних наслідків порушення відповідних строків. Тому слід погодитися із думкою, що «процесуальний

закон повинен передбачати ефективні засоби охорони і захисту інтересів правосуддя» [32, с. 428]. І вчинення процесуальних дій за межами процесуальних строків має розцінюватися як порушення норм процесуального права та порушення права учасників господарського процесу на справедливий і публічний розгляд справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом.

О.М. Борщевська виділяє функцію індивідуалізації провадження у випадках, що не суперечать закону, яка виражається в урахуванні особливостей окремих господарських справ [139, с. 56]. Не заперечуючи загалом проти її виокремлення, вважаємо за доцільне зробити певні зауваження щодо обґрунтування такої функції. Встановити безпосередній зв'язок індивідуалізації окремих видів проваджень у господарському процесі за допомогою процесуального строку не завжди можливо. Зокрема, одні й ті самі строки застосовуються при порушенні провадження у справі незалежно від того, чи є це, наприклад, позовне провадження, чи провадження у справі про банкрутство.

Точніше було б говорити про функцію сприяння сторонам та суду у досягненні основних завдань господарського судочинства, зокрема примирення та належного захисту порушених прав та інтересів. Саме тоді можна було б узгодити функції господарського процесу із загально-соціальними та соціально-юридичними функціями часу, що мають відображатися у правових нормах при впливі на темпоральні сторони суспільного життя [172, с. 20].

Саме порушення цієї функції відбувається тоді, коли господарські процесуальні строки необґрунтовано скорочуються чи не враховують суміжних інститутів. Наприклад, уже аналізований 15-денний строк на оскарження ухвал господарського суду, встановлений у ст. 102 ГПК, навряд чи може сприяти сторонам та суду кожного разу у реалізації власної компетенції, адже окремі із відповідних ухвал, якщо йдеться про ухвали суду у справах про банкрутство, про вжиття запобіжних заходів тощо, мають

характер рішення у справі, а тому унеможлиблюється якісний розгляд відповідних справ у такому прискореному порядку. Не випадково у юридичній літературі виділяються оціночні критерії своєчасності судового розгляду: оптимальність строку судового розгляду, встановленого для організації роботи суду, належні організаційні заходи суду, своєчасність призначення дати початку слухання, додержання строків судового розгляду [177, с. 398–399].

Отже, основне функціональне призначення господарсько-процесуальних строків як інституту господарського-процесуального права полягає у здійсненні регулятивної, охоронної, захисної функції, а також функції сприяння сторонам у реалізації господарсько-процесуальних прав та обов'язків, сприяння господарському суду в належній організації провадження у справі. Функціональне призначення господарсько-процесуальних строків не вичерпується вказаним переліком. Додатково можуть бути обґрунтовані політичні, соціальні та інші функції цього інституту, які мають не процесуально-правове, а матеріально-правове значення. Зокрема, швидкість розгляду господарських справ дозволяє створити економічні умови привабливого економічного клімату у державі, позаяк інвестори знають про те, що відновлення порушених прав та інтересів відбувається у короткі строки. Соціальна функція відповідних строків дозволяє виявити специфіку професійної господарської діяльності порівняно із загальними цивільними процесуальними процедурами, орієнтуючи підприємців на необхідність професійного ставлення до захисту власних інтересів та залучення професійних захисників у процес захисту.

Окреслена специфіка господарсько-процесуальних строків підтверджує їх унікальність порівняно з процесуальними строками інших галузей права.

Висновки до розділу 1

Господарсько-процесуальні строки як правовий інститут являють собою сукупність норм господарсько-процесуального права, спрямованих на визначення (відведення) часових проміжків, моментів у часі для реалізації відповідних процесуальних відносин, вчинення окремих процесуальних дій та настання відповідних юридичних наслідків.

Категорію «господарсько-процесуальний строк» варто розглядати у різних значеннях: як юридичний факт, що має певне юридичне (процесуальне) значення; як інститут права; як засіб (інструмент) господарсько-процесуального регулювання, що спрямований на досягнення завдань господарського судочинства; як засіб забезпечення реалізації принципів господарського процесу тощо.

Матеріально-правова характеристика процесуального строку визначається сукупністю проявів впливу процесуального строку на функціонування господарського судочинства як елемента економічної системи.

Немає жодної обґрунтованої потреби жорстко розмежовувати поняття «строк у господарському процесі» та «господарсько-процесуальний строк», позаяк не можна уявити собі таке темпоральне положення у господарському процесі, яке б не мало процесуального значення.

Інститут господарсько-процесуальних строків має регулятивну, охоронну та захисну спрямованість, що дає змогу відносити ці часові проміжки до засобів господарсько-процесуального регулювання, які визначають завдання господарського судочинства.

Інститут процесуальних строків безпосередньо впливає на застосування тих принципів господарського процесу, у яких виявляється часовий аспект – принципів оперативності та процесуальної економії.

Положення статті 50 ГПК України обмежувально пов'язують процесуальні строки лише із вчиненням процесуальних дій, тобто із

суб'єктивною характеристикою (дають можливість вчинити або утриматися від вчинення певної дії), натомість вони мають *і об'єктивне значення* (дають можливість фіксувати певні юридичні факти: набрання законної сили рішенням суду; визначають строк дії запобіжних заходів тощо).

Для усунення безпідставних обмежень законодавчої регламентації процесуального строку, забезпечення принципу верховенства права у процесі їх визначення пропонується частину другу ст. 50 ГПК викласти у такій редакції: «Процесуальні дії вчиняються у строки, встановлені цим Кодексом іншими законодавчими актами. У тих випадках, коли процесуальні строки не встановлено, вони визначаються господарським судом *з урахуванням принципів господарського судочинства*».

Процесуальні строки є невід'ємною частиною механізму здійснення господарського судочинства, оскільки саме з ними закон передовсім пов'язує упорядкованість господарського процесу, дисциплінованість учасників процесу в межах здійснення окремих процесуальних дій, ритмічність і оперативність господарського судочинства загалом. Додержання процесуальних строків традиційно визнається критерієм виконання судом та суддями процесуального законодавства та здійснення покладених на них функцій. Швидкість вирішення економічних конфліктів безпосередньо впливає на привабливість інвестиційного клімату у країні, становить необхідний елемент доступності правосуддя, що характеризує матеріальну складову значення процесуальних строків для господарських відносин.

Темпорально-правовий режим регулювання господарсько-процесуальних відносин, порівняно з аналогічними режимами інших галузевих процесуальних відносин, має низку спільних рис та окремі особливості. Господарсько-процесуальні строки, як і інші процесуальні строки, є необхідним організаційним елементом процесу здійснення правосуддя. Без належного дотримання часових меж у процесі

їх реалізації може мати місце безліч порушень як процесуальних, так і матеріальних прав та інтересів відповідних суб'єктів. Вони сприяють оптимальному здійсненню правосуддя, перешкоджаючи, з одного боку, невиправданому затягуванню процесу, а, з іншого, – надають достатньо часу на реалізацію процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків. Часові параметри забезпечують суб'єктам процесуальних правовідносин можливість належної підготовки та належного вчинення різноманітних процесуальних дій. Ці параметри є процесуальними засобами впливу на поведінку несумлінних учасників процесу, на виконання ними процесуальних обов'язків, водночас дисциплінуючи суд, осіб, які беруть участь у справі, інших учасників процесу.

Основне функціональне призначення господарсько-процесуальних строків як інституту господарського-процесуального права полягає у здійсненні регулятивної, охоронної, захисної функції, а також функції сприяння сторонам у реалізації господарсько-процесуальних прав та обов'язків, сприяння господарському суду в належній організації провадження у справі.

РОЗДІЛ 2.

ОСОБЛИВІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ СТРОКІВ У ГОСПОДАРСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

2.1 Порядок встановлення та призначення господарських процесуальних строків

Значення та змістовні характеристики господарсько-процесуальних строків обумовлюють необхідність справедливого і виваженого визначення і встановлення господарсько-процесуальних строків.

Відповідно до положень статті 50 ГПК України, процесуальні дії вчиняються у строки, визначені цим нормативно-правовим актом. Натомість у тих випадках, коли процесуальні строки не встановлено, вони призначаються господарським судом.

Тобто законодавець, виходячи зі змісту цієї норми, розрізняє два види господарсько-процесуальних строків залежно від способу (суб'єкта) їх встановлення: строки, визначені законом та встановлені господарським судом. Традиційним такий підхід щодо поділу процесуальних строків за вказаним критерієм є і серед вчених [14, с. 124, 73, с. 47 тощо].

У цьому разі потрібно ще раз звернути увагу на пропозиції М. О. Сороки щодо виділення чотирьох груп цих строків залежно від способу встановлення: законні (абсолютні), судові, відносні і змішані [56, с. 6]. Цей підхід можна визнати загалом прийнятним і для господарського процесу, але з певними застереженнями.

«Законними (абсолютними)» названо строки, які визначаються законодавцем у нормах господарсько-процесуального права і не можуть бути змінені або порушені судом чи іншими учасниками господарського процесу. Наприклад, до таких строків у господарському процесі можна віднести строк вирішення питання про порушення провадження у справі: не пізніше трьох днів з моменту отримання позовної заяви згідно зі ст. 64 ГПК України,

строки розгляду апеляційної скарги на рішення та на ухвалу місцевого господарського суду (два місяці та п'ятнадцять днів, відповідно, з дня постановлення ухвали про прийняття відповідної апеляційної скарги згідно зі ст. 102 ГПК) тощо.

Водночас варто зауважити, що термін «законні» строки щодо тих, які прямо визначаються судом, є не зовсім вдалим. Адже тоді інші строки є «незаконними», але це не відповідає суті розмежування відповідних категорій. Так само недостатньо обґрунтовано називати строки, що визначені у законі, абсолютними, тому що абсолютний строк пов'язується, за традицією, у теорії права не із джерелом чи суб'єктом його встановлення, а із визначеністю часових меж. Зокрема, у цивілістиці під абсолютно визначеними строками розуміються ті із них, які вказують на точний момент чи період часу, з яким пов'язуються юридичні наслідки [185, с. 88]. Тому точніше говорити про законодавчо визначені процесуальні строки, зокрема, – законодавчо визначені господарсько-процесуальні строки.

На підставі вищенаведеної класифікації М.О. Сороки до «судових» строків віднесено строки, які не визначені законодавцем, а підлягають встановленню судом у кожній конкретній справі стосовно вчинення конкретних процесуальних дій. До цієї групи строків, наприклад, можна віднести строк, закріплений у ст. 43⁵ ГПК: «Суддя, встановивши, що заяву про вжиття запобіжних заходів подано без додержання вимог, викладених у статті 43³ цього Кодексу, або не оплачено судовим збором, виносить ухвалу про залишення заяви без руху, про що повідомляє заявника і надає йому *строк* (курсив наш – Ю.Ш.) для виправлення недоліків». У разі невиконання розпорядження господарського суду та невиправлення недоліків заяви у визначений судом строк, настають процесуальні наслідки – «заява вважається неподаною і повертається заявнику, про що суддя виносить мотивовану ухвалу». Хоча в останньому випадку навряд чи законодавцю треба було вимагати від судді виносити саме вмотивовану ухвалу, адже

порушення строку не потребує будь-якого обґрунтування, але загалом цей припис ГПК засвідчує важливість визначення судом процесуальних строків.

До таких строків можна віднести: строки виправлення недоліків заяви про перегляд судових рішень господарських (ст.111² ГПК), строки виконання дій, що їх повинні вчинити сторони, інші підприємства, організації, державні та інші органи та їх посадові особи, визначені господарським судом стосовно, зокрема, представлення доказів, що витребувані судом за ініціативою однієї із сторін (ст. 38, п. 5 ч. 2 ст. 86 ГПК), розстрочки чи відстрочки виконання рішення суду (ст. 121 ГПК) тощо. Зі смислу закону також впливає, на наш погляд, що господарський суд цілком може визначити строк для укладання мирової угоди шляхом відкладення розгляду справи чи перерви судового розгляду за клопотанням обох сторін (ст.ст. 77, 78 ГПК), строк для проведення експертизи, додаткової чи повторної експертизи (ст. 41–43 ГПК) та інші процесуальні строки, у тому числі у провадженні про банкрутство, зокрема, щодо виправлення недоліків у заявах кредиторів тощо.

Хоча в останньому випадку можуть з'явитися заперечення з приводу відсутності прямих приписів процесуального закону про встановлення відповідних строків, але, як буде встановлено далі, таке право впливає з призначення процесуальних строків як елемента реалізації повноважень господарського суду, без якого їх ефективність та дієвість може стати загрозою праву на справедливий суд у зв'язку із зловживаннями та затягуванням розгляду справи.

Призначення судом процесуальних строків не є чимось особливим порівняно з процесуальними порядками інших країни. Зокрема, згідно з ЦПК Німеччини, суд встановлює строк для пред'явлення відповідачем заперечень проти позову, а також процесуальний строк для заперечень позивача (§ 283 ЦПК ФРН) [163, с. 50].

На противагу встановленим у законі строкам, призначені судом строки завжди можуть бути продовжені за заявою учасника процесу чи з власної

ініціативи, що передбачено у ст. 53 ГПК України. Строки, які встановлені безпосередньо у ГПК, можуть бути продовжені чи поновлені не завжди. Зокрема, закон подекуди встановлює граничні строки, які поновленню не підлягають. Наприклад, таким є строк в один рік на оскарження рішення у Верховному Суді, якій не може бути поновленим згідно з ч. 2 ст. 111¹⁷ ГПК.

Значення таких процесуальних строків особливо велике саме для господарського процесу, позаяк у господарському процесі традиційною особливістю є ширші повноваження господарського суду на визначення порядку ведення справи порівняно із загальними та адміністративними судами відповідно до положень цивільного та адміністративного процесів. Така особливість, чітко підкреслена у господарсько-правовій літературі [14, с. 625–626], сприяє гнучкому пристосуванню процедури розгляду господарської справи до потреб оперативного вирішення економіко-правового конфлікту, без чого швидке обертання капіталів й, відповідно, динамічний розвиток економіки є неможливими. Не випадково у господарсько-процесуальній літературі обговорюється санкційне спрощення господарського процесу, що передбачає форсований розгляд господарських справ в інтересах оперативного вирішення економічних спорів [186, с. 1].

Своєю чергою, «відносними» названо строки, які не визначено в законі і стосовно яких можуть бути застосовані так звані дискреційні повноваження судді (наприклад, строки відстрочення або розстрочення сплати судових витрат, що встановлюється судом, враховуючи майновий стан сторони) [56, с. 6]. Певною проблемою є доволі тонка грань між «відносними» та судовими строками, що уможлиблює їх переміщування, хоча очевидно, що наявність судових строків має більш поширений та загальний характер, аніж «відносних строків».

Власне категорії «судові» строки та «відносні» строки є недостатньо вдалими, адже поняття «судового» може бути віднесено майже до будь-яких складових процесуального права, а «відносність» строків значною мірою вказує на відсутність часових меж строку, а не джерело чи суб'єкта його

встановлення. Зокрема, у цивільному праві вважається, що відносно визначені строки (терміни) характеризуються меншою точністю і вказують лише приблизні орієнтири, наприклад, у розумний строк, у строк, необхідний для виконання, негайно [185, с. 88].

Більш точно такі строки називати строками судового призначення.

До «змішаних» строків, виходячи з позиції М.О. Сороки, доцільно відносити процесуальні строки, які також встановлюються судом, але виключно в межах, визначених законом. Наприклад, визначення розумного строку здійснюється судом, але у межах, визначених законом [56, с. 6].

Окреслена позиція потребує більш детального аналізу для виявлення відповідності та можливості застосування у процесі класифікації господарсько-процесуальних строків за способом (суб'єктом) їх встановлення та дослідження порядку їх визначення (встановлення).

За загальним правилом, виходячи зі змісту процесуального закону, строки для вчинення процесуальних дій визначаються точною календарною датою, зазначенням події, що повинна неминуче настати, чи періодом часу. В останньому випадку дію може бути вчинено протягом всього періоду (ч. 2 ст. 50 ГПК).

Що стосується законодавчо визначених строків у господарському процесі, то їх закріплення у законі не можна вважати випадковим, вони мають ознаку нормативності, оскільки характеризуються обов'язковістю та об'єктивними параметрами, визначеними потребами закладення у процесуальну діяльність чітких меж, вони зумовлюють загальний режим процесуальної діяльності певного виду, виступаючи його засадничою складовою. Саме тому ці строки формалізуються виключно на рівні процесуального закону. А суб'єктом їх визначення є Верховна Рада України як єдиний орган законодавчої влади в країні.

Як виявляє аналіз процесуального законодавства, здебільшого ці строки стосуються темпоральної регламентації процесуальних дій суду як

учасника господарського процесу шляхом встановлення строкових обмежень їх здійснення.

Ці обмеження мають абсолютний характер, наприклад, строк для збільшення майнових вимог позивачем – до прийняття рішення по справі (ч. 4 ст. 22 ГПК), строк для визнання позову повністю або частково відповідачем, а також подачі ним зустрічного позову – до початку розгляду господарським судом справи по суті (ч. 5 ст. 22); 5-денний строк на подачу позовної заяви після подачі заяви про вжиття запобіжних заходів (ст. 43³ ГПК), строки вирішення спору (ст. 69 ГПК), 3-денний строк для підписання протоколу суддею (ст. 81¹ ГПК) та інші. Це є показником реалізації імперативного методу правового регулювання у господарському процесі та гарантією додержання найважливішого принципу правової системи – права на справедливий суд. Інша річ, що може виникати розбіжність між законним та справедливим строком розгляду справи, чи вчинення іншої процесуальної дії, яка утискає права одного або кількох учасників процесу, але це вже стає питанням не правозастосування, а законодавчої політики у сфері судочинства.

Своєю чергою, фактичне визначення «законодавчих» строків щодо вчинення конкретних процесуальних дій у господарському процесі, виходячи зі змісту процесуального закону, пов'язане з юридичними фактами: діями чи подіями. Наприклад, початок перебігу строку вирішення питання про порушення провадження у справі законом пов'язаний з моментом подання позовної заяви: «Суддя, прийнявши позовну заяву, не пізніше трьох днів з дня її надходження виносить і надсилає сторонам, прокурору, якщо він є заявником, ухвалу про порушення провадження у справі» (ст. 64 ГПК). Початок перебігу строку вирішення справи по суті пов'язаний також із моментом одержання судом позовної заяви: «Спір має бути вирішено господарським судом у строк не більше двох місяців від дня одержання позовної заяви» (ст. 69 ГПК). На противагу першому припису, останній строк не можна визнати об'єктивно ефективним, як і інші строки, де не

враховується строк для повідомлення сторін у справі. Водночас саме із цим строком має бути пов'язаний строк розгляду справи чи інших стадій процесу, про мова піде далі.

Слід також враховувати, що деякі строки прив'язані до інших процесуальних дій у справі, а не лише до моменту одержання судом позовної заяви. Наприклад, апеляційна скарга на рішення чи ухвалу місцевого суду подається у строк, пов'язаний із моментом винесення відповідного акта судом: «Апеляційна скарга подається на рішення місцевого господарського суду протягом десяти днів, а на ухвалу місцевого господарського суду – протягом п'яти днів з дня їх оголошення місцевим господарським судом» (ст. 93 ГПК). Останнє демонструє, що процесуальні строки не є відірваними від інших процесуальних приписів, навпаки, вони існують у тісному зв'язку із загальним процесуальним режимом здійснення судочинства, зокрема господарського.

Аналізуючи строки судового призначення у господарському процесі, варто констатувати, що цей різновид строків може бути встановлений виключно господарським судом, оскільки їм не притаманна нормативна визначеність, а мають вони процесуально-формалізований і казуальний характер. Це зумовлено тим, що ці процесуальні строки є динамічними, а тому можуть бути встановленими і формально визначеними в окремих процесуальних актах господарського суду (ухвалах, рішеннях, постановах, судових наказах), і встановлюються для вчинення кожної окремої процесуальної дії залежно від фактичних обставин справи (ситуації, випадку) в межах здійснення окремих процесуальних дій, визначених процесуальним законом. Зокрема, встановлення строку для визнання позову повністю або частково відповідачем, а також подачі ним зустрічного позову обмежено початком розгляду справи по суті (ч. 5 ст. 22), тобто має здійснюватися упродовж часового проміжку між порушенням провадження та підготовкою справи до розгляду як окремих стадій господарського процесу.

На нашу думку, варто більш глибоко проаналізувати поняття «відносних» та «змішаних» процесуальних строків, які додатково виділяє М.О. Сорока. Постає питання про достатність характерних рис таких строків, аби бути протиставленими іншими строками, що визначаються судом, а не законом, і відносно яких можуть бути застосовані так звані дискреційні повноваження судді, або ці строки встановлюються судом, але виключно в межах визначених законом. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне висловити низку зауважень.

По-перше, суб'єктом призначення і «відносних», і «змішаних» процесуальних строків є суд. Отже, спільним є суб'єкт їх правозастосування. По-друге, обидві названі категорії строків прямо не визначаються законом, хоча процесуальний закон встановлює їх темпоральні межі (до вчинення певної процесуальної дії, етап, стадія). Нарешті, по-третє, враховуючи відсутність визначення цих строків у законі, суд встановлює їх на власний розсуд (внаслідок реалізації дискреційних повноважень), з урахуванням вказаних вище темпоральних обмежень.

Розглянемо ці висновки на прикладах, наведених М.О. Сорокою. Коли йдеться про строки відстрочення або розстрочення сплати судових витрат, що встановлюються судом, треба враховувати, що, по-перше, у господарському процесі відповідні процедури мають винятковий характер. Наприклад, вони не можуть бути застосовані щодо позовної заяви чи апеляційної скарги, але можуть стосуватися запобіжних заходів згідно зі ст. 43⁵ ГПК. У цьому разі строк для внесення судового збору та виправлення певних недоліків заяви про застосування запобіжних заходів дійсно визначається на розсуд суду. По-друге, навіть за умови встановлення таких строків треба враховувати, що відповідне правозастосування ґрунтувалося б на врахуванні майнового стану сторін та інших обставин справи. Дія цих строків встановлюється господарським судом на власний розсуд з урахуванням відповідних дискреційних повноважень та в межах, визначених процесуальним законом. У контексті визначення розумного строку, який

застосовується судом у межах, визначених законом, зокрема, відповідно до ст. 77 ГПК України, суд відкладає розгляд справи в межах строків, визначених ст. 69 ГПК України. Тобто суд встановлює строк відкладення розгляду справи на власний розсуд (з урахуванням дискреційних повноважень) у межах, визначених процесуальним законом. До аналогічних висновків також приводить аналіз і інших процесуальних строків, що встановлюються господарським судом.

Тому, враховуючи відсутність достатніх класифікаційних ознак, варто констатувати недоцільність виокремлення «відносних» та «змішаних» строків як різновидів господарсько-процесуальних строків. Запропоновані категорії строків за своєю природою і ознаками є виключно «строками судового визначення», параметри яких залежать від загального законодавчого строку певної процесуальної дії, від обставин справи, від розсуду суду, принципів справедливості та розумності, традицій господарського судочинства тощо.

Додатково досліджуючи «строки судового призначення» та особливості порядку їх встановлення, варто звернути окрему увагу на те, що порядок встановлення будь-яких різновидів цих строків передбачає використання господарським судом дискреційних повноважень. Окремі аспекти цих повноважень суду досліджувало багато вчених, зокрема, Д. Абушенко, А. Барак, О.Т. Боннер, Г. Бребан, Є.В. Васьковський, Р.С. Вахитов, Ю.В. Грачова, Л.М. Ніколенко, О. Панасюк, О.А. Папкова, В.І. Ремньов, М.Б. Рибчак, М.Д. Савенко, Е.С. Севастьянова та інші. Проте окремі питання застосування дискреційних повноважень господарським судом, зокрема, в частині встановлення процесуальних строків, не достатньо проаналізовані в науці. Зокрема, додаткового аналізу потребують межі застосування відповідних дискреційних повноважень.

В юридичній енциклопедії дискреційні повноваження визначаються як право глави держави, голови уряду, інших посадових осіб органів державної влади діяти за певних умов на власний розсуд у межах закону [Error!

Reference source not found., с. 195]. Аналогічне визначення із вказівкою на французьке походження (від слова – «discretionnaire» – залежність від особистого розсуду) містить радянський енциклопедичний словник [83]. В окремих словниках під дискрецією розуміється вирішення посадовою особою або державним органом будь-якого питання на власний розсуд та ставиться наголос на походженні від німецького слова «diskretion» та польського «dyskrecja» [84; 87]. Натомість з латині «discretio» – це рішення посадової особи або державного органу віднесеного до їх компетенції питання на власний розсуд у порядку реалізації дискреційної влади.

Доволі слушною є думка О. Лагоди, який зазначає, що розуміння дискреційності у загальносупільному значенні, як діяльності на власний розсуд, за власним переконанням, суперечить її правовому змісту, адже йдеться не про безконтрольну, безвідповідальну роботу посадових осіб, а про реалізацію повноважень у межах, визначених законом. Саме такий підхід, на думку західних вчених, є найкращим проявом правової держави, що підтверджується використанням інституту дискреції у низці країн: «freies Ermessen» (вільна оцінка) в Німеччині, «administrative discretion» у Великобританії, «flit skon» (вільне судження) у Данії, «attività discrezionale» у Італії, «discretionnaire bevoegdheid» (дискреційна компетенція) в Нідерландах [76, с. 86-87].

Окреме значення для розуміння сутності поняття дискреції має рішення №1-рп/2007 Конституційного Суду України від 16 травня 2007 року у справі № 1-6/2007, в якому Суд застосував вислів «самостійне (дискреційне) право», визначаючи, що Президент України не має самостійного (дискреційного) права на призначення суддів на адміністративні посади [80]. Це рішення, як виявляє його аналіз, також фіксує розуміння дискреції як сукупності повноважень діяти самостійно (на власний розсуд).

Отже, терміном «дискреція» дійсно позначається судовий розсуд. Під останнім К. Комісаров досить доречно розуміє специфічний вид судової діяльності із застосування права, сутність якої полягає в наданні суду у

відповідних випадках компетенції приймати, погоджуючись з конкретними умовами, таке рішення з питань права, можливість якого впливає із загальних і лише щодо визначених вказівок закону [75, с. 50]. Не менш доцільною є інтерпретація розсуду суб'єкта правозастосування як творчої, інтелектуально-вольової діяльності компетентного суб'єкта, в процесі якої остаточно формується його моральна позиція щодо справи, що розглядається [86, с. 94]. Варто погодитись з думкою О.В. Туровця, що судовий розсуд – це невід'ємна складова вирішення господарських справ [85], але судовий розсуд є також невід'ємним інструментом організації господарського процесу, зокрема, як підтверджує проведений аналіз, він має темпоральне значення, оскільки є обов'язковим елементом встановлення окремого виду господарсько-процесуальних строків.

Виходячи з наведеного, судову дискрецію у вузькому значенні варто розглядати як можливість суду діяти на власний розсуд за власним переконанням, у межах закону, за відсутності в законі імперативних вказівок щодо порядку вчинення відповідних дій.

Саме поняття судової дискреції досить вичерпно окреслено ВСУ, на думку якого воно охоплює повноваження суду (його права та обов'язки), надані йому державою, обирати між альтернативами, кожна з яких є законною, та інтелектуально-вольову владну діяльність суду з вирішення у визначених законом випадках спірних правових питань, виходячи із цілей та принципів права, загальних засад судочинства, конкретних обставин справи, даних про особу винного, справедливості та достатності обраного покарання тощо [77].

Загалом щодо наділення господарського суду дискреційними повноваженнями досить слушною є позиція Ю.В. Білоусова та М.Б. Рибчака, які зазначають, що наділення суду такими повноваженнями сприяє забезпеченню здійснення правосуддя, аргументуючи це тим, що вони є важливим і необхідним елементом судової діяльності, застосування якого не суперечить жодному з принципів процесуального права, найперше принципу

законності. Цілком справедливо вчені також вказують і на те, що суд не завжди може використати імперативні (абсолютно-визначені) правові норми, а в тих випадках, коли в законі неможливо детально описати ситуацію, в якій суд діятиме і ухвалюватиме рішення, йому надається можливість здійснення дискреції при розгляді деяких питань [10, с. 100]. Безперечно, така позиція чітко підкреслює доцільність застосування дискреційних повноважень щодо встановлення саме «судових» строків у господарському процесі, які встановлюються господарським судом в тих випадках і до тих процесуальних дій, де неможливе встановлення абсолютно-визначених «законних» строків.

Окремо варто зазначити, що запропоноване ВСУ та наведене вище поняття дискреційних повноважень фіксує низку важливих ознак, властивих саме судовій дискреції, що безперечно мають істотне значення в процесі встановлення господарсько-процесуальних строків. Господарський суд при встановленні «судових» господарсько-процесуальних строків, діючи на власний розсуд в темпоральних межах, визначених законом, повинен виходити, передовсім, з цілей та принципів господарсько-процесуального права (зокрема, принципів оперативності і процесуальної економії), а так само – з конкретних обставин справи.

Самі господарсько-правові положення, що визначають випадки дискреційних повноважень господарського суду щодо встановлення господарсько-процесуальних строків, підтверджують їх значимість у процесі. Зокрема, згідно зі ст. 77 ГПК України, господарський суд у межах загального строку розгляду справи може відкласти розгляд справи чи зробити перерву у судовому розгляді. Тут призначення процесуального строку, на який відкладається розгляд справи, «коли за якихось обставин спір не може бути вирішено в даному засіданні», або об'єктивно необхідно зробити перерву в поточному засіданні, виступає елементом розпорядчої функції суду, спрямованою на процесуальне керівництво процесом, попередження зловживання процесуальними правами тощо.

Отже, варто констатувати, що наділення господарського суду дискреційними повноваженнями стосовно призначення «судових» процесуальних строків, є цілком виправданим. Аргументами на користь цього є відсутність законодавчої змоги визначити цілу низку процесуальних строків на рівні закону. Йдеться про господарсько-процесуальні строки, які залежні від характеру окремих процесуальних дій, фактичних обставин справи, фактичної (-их) ситуації (обставин), в якій (яких) ці дії мають бути вчинені та деяких інших чинників, які суд також повинен взяти до уваги при встановленні цих строків. Наприклад, неможливим є визначення у законі строку для проведення експертизи, надання доказів чи вчинення інших окремих процесуальних дій (подання доказів, забезпечення повідомлення учасника процесу про дату, місце і час судового розгляду, та інших), які мають настільки прив'язаний до конкретної справи характер, що навіть неможливо завчасно передбачити обсяг, спрямованість та суб'єктний склад відповідних процесуальних дій.

Відповідна дискреція не лише дозволяє динамічно керувати господарським процесом із боку господарського суду, а й підвищує авторитет господарського судді, формує його поважний статус та повноваження вирішувати долю економічних конфліктів іменем України.

Важливе значення у процесі встановлення господарсько-процесуальних строків судом має наявність темпоральних обмежень щодо їх визначення, які текстуально в законі можуть виражатися і виражаються різними словосполученнями: до подання позову (ст. 43¹ ГПК України); до початку розгляду справи по суті (ст. 60 ГПК України); до винесення ухвали (п. 9 ч. 1 ст. 63 ГПК України), рішення у справі (ч. 1 ст. 8 Закону України «Про судовий збір»); після вирішення господарського спору (ст. 40 ГПК України) та іншими.

Ця характеристика підтверджує, що різна залежність від перебігу розгляду спору може бути застосована й для законодавчо визначених строків, й для строків судового визначення. Відносні строки господарського процесу

скоріше пов'язуються з певними часовими межами, а не визначаються чітким проміжком часу.

Обов'язкова наявність у законі обмежень реалізації дискреційних повноважень, зокрема щодо встановлення господарсько-процесуальних строків, неодноразово підкреслювалась у рішеннях Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) проти України. Європейський суд чітко наголошував, що надання правової дискреції у вигляді необмежених повноважень несумісне з принципом верховенства права без чіткого визначення обставин, за яких компетентні органи здійснюють такі повноваження. По суті, йдеться про принцип правової визначеності.

Суд наголосив, що закон має достатньо чітко визначати межі дискреції й порядок її здійснення, з урахуванням законної мети певного заходу, щоб забезпечити особі належний захист від свавільного втручання у здійснення господарської діяльності. Також ЄСПЛ вказує, що у випадку, коли закон не має такої достатньої чіткості, повинен діяти принцип верховенства права. Крім того, ЄСПЛ наголошує, що конкретна норма закону повинна містити достатньо чіткі положення про рамки і характер здійснення відповідних дискреційних повноважень, наданих органам державної влади [81]. За незмінної позиції з цього приводу ЄСПЛ в іншій справі наголошує, що закон, який надає дискреційне право, має визначати межі здійснення такого права, хоча докладні правила та умови мають міститися в нормах субстантивного права. Проте надання законом виконавчій владі чи судді нічим не обмеженого дискреційного права суперечило б принципіві верховенства права. Отже, закон має досить чітко визначати межі будь-яких таких повноважень, наданих компетентним органам, а також спосіб їх застосування, щоб забезпечувати належний захист особистості від свавільного втручання [82].

У цьому випадку спостерігаємо необхідність застосування принципу правової визначеності безпосередньо для строків законодавчого визначення. Але це не виключає необхідність застосування принципу правової

визначеності й як керівництва для реалізації дискреційних повноважень суду, зокрема господарського суду.

Отже, враховуючи реальну залежність господарсько-процесуальних строків судового призначення від фактичних обставин справи, суд при їх встановленні цілком виправдано наділений правом діяти на власний розсуд і виключно в темпоральних межах їх реалізації.

Викладене підтверджує реальну необхідність доопрацювання господарського процесуального законодавства та доктрини господарського процесуального права в частині визначення меж встановлення строків судового визначення.

Наприклад, ч. 2 ст. 33 ГПК України встановлює, що «докази подаються сторонами та іншими учасниками судового процесу». Але за такого нормативного обмеження виникає проблема із нестабільністю господарського процесу та низьким рівнем підготовки представників до першого судового розгляду, недодержання процесуальної дисципліни, що завжди можна чітко оцінити у зв'язку із додержанням процесуальних строків, як, наприклад, у питаннях судової практики щодо поновлення пропущеного строку [111]. Крім того, виникають запитання щодо достовірності поданих доказів, що зумовлює потребу з'ясування судом дійсності тих чи інших документів та інших доказів. Зокрема, Постановою Судової палати у господарських справах Верховного Суду України від 30 січня 2007 р. зазначено, що «у випадку коли у суду виник сумнів щодо достовірності наданих учасниками процесу доказів чи він дійшов висновку про недостатність таких доказів, то суд має право витребувати додаткові докази. Вищий господарський суд України на це уваги не звернув та без наявності законних підстав повернув касаційне подання, не розглянувши його» [110]. У цих умовах без встановлення чітких строків виконання розпоряджень суду щодо надання додаткових доказів обійтися не можна.

Усунути цю проблему, як уявляється, можна лише закріпленням дискреційних повноважень господарського суду із питань витребування доказів, передовсім, від сторін.

Тому варто викласти ч. 2 ст. 33 ГПК України у новій редакції: *«Докази подаються сторонами і іншими учасниками судового процесу у строки, визначені господарським судом, до початку розгляду справи по суті. У виключних випадках, за наявності поважних причин пропуску строку, що підтверджуються відповідними доказами, суд може продовжити строк подання доказів у межах розгляду справ судом першої та апеляційної інстанцій»*. Такі зміни чітко визначають межі дискреційних повноважень господарського суду залежно від фактичних обставин справи, внесуть чіткість у порядок подання доказів у справі.

Питання удосконалення низки інших положень господарсько-процесуального законодавства, що стосуються строків судового визначення, варті не меншої уваги науковців, аніж строки законодавчого визначення. Оскільки судова реформа в Україні має значно посилити незалежність судової гілки влади, піднести авторитет суддів, важливе значення матиме зменшення кількості строків судового визначення з одночасним зменшенням кількості строків законодавчого визначення із встановленням, принаймні, чітких критеріїв виходу суддів за межі імперативних строків закону з урахуванням потреб правосуддя. Наприклад, у юридичній літературі активно обговорювалися питання скорочення законодавчо визначених строків розгляду справ, що було запроваджено судовою реформою у 2010 році. При цьому зауважувалося, що «разом зі скороченням термінів скорочується і кількість часу, необхідного для підготовки процесуальних документів і надання доказів у справі. Зокрема, це стосується справ, де однією зі сторін є іноземні фізичні та юридичні особи. У подібних справах часто в якості доказів необхідно надати документи з іншої юрисдикції, які, як правило, вимагають додаткових затрат часу для легалізації або проставляння апостилю та офіційного перекладу» [187, с. 119–120]. У цих умовах суди вимушені

ухвалювати рішення у межах певних строків, не дозволяючи сторонам повною мірою використати арсенал процесуальних засобів та захистити власні права. Це явно не відповідає принципу верховенства права та праву особи на справедливий суд, що неодноразово визначається у рішеннях Європейського суду з прав людини.

Інакше кажучи, суддя навряд чи зможе забезпечити ефективне правосуддя, якщо не матиме змогу вирішувати процесуальні питання, виходячи із потреб життя.

Важливе значення у процесі встановлення строків судового визначення у господарському процесі має також критерій розумності їх встановлення.

Відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі – Конвенція) цивільні справи про права та обов’язки осіб, мають бути розглянуті в суді упродовж «розумного» строку. Йдеться й про господарські справи, позаяк розмаїття судових систем у країнах Європи не виключає й існування господарських судів, споріднених із цивільною юстицією. Вимога щодо розумного строку, як справедливо зазначається у літературі, зумовлена тим, що будь-яке провадження в суді для сторін у справі супроводжується невизначеністю у правовідносинах, яка усувається лише ухваленням остаточного рішення у справі та його виконанням. На практиці недотримання строків розгляду справ не тільки порушує права особи на захист, а й формує в неї негативне ставлення до судової системи, неповагу до права [188].

Господарсько-процесуальне законодавство, на жаль, не визначає поняття розумного строку. Водночас, як уявляється, для цілей господарського судочинства не виключається застосування положень ст. 3 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України), якими надається визначення поняття розумного строку: це найкоротший строк розгляду і вирішення адміністративної справи, достатній для надання своєчасного (без невиправданих зволікань) судового захисту порушених прав, свобод та інтересів у публічно-правових відносинах. Проте, як бачимо,

це поняття стосується розгляду і вирішення всієї справи загалом, а не окремих процесуальних дій учасників процесу чи визначення (встановлення) процесуальних строків.

Викладене підтверджує доцільність визначення категорії розумності щодо процесуальних строків і процесу їх призначення (встановлення).

У матеріально-правовому значенні С.Ф. Демченко досить вдало визначив категорію «розумності» як зважене вирішення питання регулювання економічних відносин з урахуванням усіх учасників, а також інтересів громадян (публічного інтересу) [74, с. 6-7]. За Тлумачним словником В.І. Даля термін «розумність» може розумітись як: 1) той, хто володіє розумом; 2) тямущий, розсудливий, доцільний [59]. Це дає змогу зробити висновок, що значення цього терміна щодо процесуальних строків і процесу їх визначення (встановлення) можуть характеризувати, з одного боку, суб'єкта визначення (встановлення) цих строків, а, з іншого, – процесуальний строк як об'єкт визначення (встановлення) та результат відповідного процесу.

Розглядаючи «розумність» як суб'єктивний критерій, І. С. Похиленко пропонує визначати її як пов'язану з добросовісністю та справедливістю властивість зовнішнього прояву поведінки учасника господарсько-процесуальних відносин з точки зору необхідності, правомірності, обґрунтованості, такої поведінки, яка полягає у передбаченні таким учасником обставин, що можуть вплинути на його права і обов'язки та обов'язки інших учасників господарського процесу [78, с. 187-188].

У роз'ясненнях Вищого спеціалізованого суду України із розгляду цивільних та кримінальних справ узагальнено визначення розумного строку як строку, «що є об'єктивно необхідним для виконання процесуальних дій, прийняття процесуальних рішень та розгляду і вирішення справи з метою забезпечення своєчасного (без невиправданих зволікань) судового захисту» [49].

Стосовно процесу встановлення господарсько-процесуальних строків **категорію «розумності»** варто визначати як *правовий критерій обґрунтованої поведінки суб'єкта господарсько-процесуальних відносин, пов'язаний із процесуальною необхідністю призначення (встановлення) процесуальних строків на підставі об'єктивних часових меж певних дій.*

Виходячи зі змісту запропонованого визначення, варто наголосити на необхідності існування та обов'язкового дотримання принципу розумності як одного з основних принципів визначення (встановлення) господарсько-процесуальних строків, що є запорукою дотримання верховенства права у процесі встановлення господарсько-процесуальних строків.

Стосовно процесуального строку як об'єкта та результату процесу визначення (встановлення) категорію «розумності» як об'єктивну категорію («розумний процесуальний строк») варто визначати як об'єктивно-необхідний, найкоротший термін, достатній для вчинення окремих процесуальних дій, вирішення окремих процесуальних питань, розгляду і вирішення господарської справи, заснований на принципах верховенства права, оперативності і процесуальної економії, необхідний для надання своєчасного (без невиправданих зволікань) судового захисту порушених прав, свобод та інтересів суб'єктів господарювання та інших учасників у сфері господарювання.

Частиною четвертою саме такого змісту про розумний строк доречно доповнити ст. 50 ГПК України, оскільки відповідні зміни сприятимуть унормуванню з позицій розумності процесу визначення (встановлення) господарсько-процесуальних строків з урахуванням запропонованих і визначених критеріїв. Водночас проблематика розумних строків у господарському судочинстві потребує додаткового дослідження, оскільки має багатосторонній законодавчий та правозастосовний аспекти.

Отже, господарсько-процесуальні строки за суб'єктом і порядком їх визначення (встановлення) варто поділяти на: строки законодавчого встановлення та строки судового призначення. Кожен з цих видів строків

характеризується особливим суб'єктом, формою і порядком визначення (встановлення). Строки законодавчого встановлення визначаються Верховною Радою України, характеризуються нормативністю, формалізуються виключно на рівні процесуального закону і мають імперативний характер. Натомість строки судового призначення встановлюються виключно господарським судом за відсутності встановлених законом строків шляхом реалізації дискреційних повноважень у межах, визначених законом, мають процесуально-формалізований і каузальний характер. При цьому абсолютно визначеним чи відносно визначеним може бути кожний із видів процесуальних строків, а тому виокремлення таких різновидів строків не є доцільним. Призначення та встановлення господарсько-процесуальних строків має здійснюватися з урахуванням наведених особливостей, з дотриманням норм діючого законодавства, виходячи із принципів господарсько-процесуального права, зокрема, принципу розумності як одного з основних складових судового розсуду (встановлення).

2.2. Початок обчислення, закінчення та зупинення строків у господарському процесі

Досліджуючи порядок реалізації положень господарсько-процесуального законодавства про процесуальні строки, варто окремо проаналізувати питання початку обчислення, зупинення, закінчення, а також пропуску процесуальних строків із погляду можливості їх поновлення чи продовження. У дослідженнях процесуальних строків загалом цивілістів-процесуалістів цим питанням присвячується лівова частина наукових результатів. Зокрема, у роботі О.В. Андрійчук із десяти висновків наукової новизни шість стосувалося саме зупинення, поновлення, продовження та закінчення процесуальних строків [6, с. 6–7].

Ураховуючи необхідність розробки прикладної моделі реалізації господарських процесуальних строків, вважаємо за необхідне розглянути особливості механізму реалізації господарсько-процесуальних строків, що має запобігати зловживанням у господарському процесі та сприяти оперативності розгляду господарських справ.

Господарські процесуальні строки, як і інші види процесуальних строків, мають бути не лише зважено встановлені/призначені, а й точно обчислені, що виступатиме запорукою забезпечення своєчасного вчинення процесуальних дій та прийняття відповідних рішень.

Установлений законом або призначений господарським судом процесуальний строк, виступаючи темпоральним регулятором процесуальної діяльності суду та інших учасників господарського процесу, визначає у часі межі реалізації окремих процесуальних дій та відповідних господарсько-процесуальних відносин. Як наслідок, реалізація регулятивної функції господарсько-процесуальних строків дає змогу відносити їх до нормативних регуляторів відповідних процесуальних відносин, а також вказує на їх публічно-правовий характер та імперативність.

Питання обчислення саме процесуальних строків у господарському судочинстві є недостатньо дослідженими у науковій літературі. Певну увагу проблемам обчислення процесуальних строків приділено в рамках процесуальних досліджень іншого галузевого характеру. Зокрема, до аналізу питань обчислення процесуальних строків звертались О.В. Андрійчук, С.О. Заїка, О.В. Ісаєва, Г.Я. Мацьків, М.О. Сорока та ін.

Вартий уваги доволі слушний висновок О. В. Андрійчук, яка вказує «визначеність» (точне обчислення) процесуальних строків як одну з їх особливостей [6]. Автор також акцентує на існуванні оціночних процесуальних строків і наводить відповідні приклади: «розумний строк» (ч. 1 ст. 157, ч. 2 ст. 302 ЦПК України), «достатньо часу» (ч. 4 ст. 74 ЦПК України).

Безперечно, господарські процесуальні строки також характеризуються «визначеністю». Строки, які детально визначені процесуальним законом чи призначені судом, мають імперативний характер і тому підлягають точному обчисленню у процесі вчинення низки процесуальних дій.

Але навряд чи можна погодитися з думкою О.В. Андрійчук щодо існування «оціночних процесуальних строків» і зарахування до них таких категорій як «розумний строк» та «достатньо часу». Бо якщо процесуальний строк не визначений законом або не встановлений судом, то без його визначення (встановлення) немає підстав посилатися на його існування. Тому варто твердити, що процесуальний строк є категорією, що характеризується визначеністю, а не абстрактністю. А «розумний строк» та «достатньо часу» є не оціночними строками, а оціночними категоріями, які підлягають практичній деталізації, з урахуванням фактичних обставин справи, в рамках реалізації судом дискреційних повноважень у процесі встановлення судових господарсько-процесуальних строків. Оціночним сам собою строк бути не може, адже строк не призначений для оцінки якогось іншого явища. Він сам є об'єктом оцінки.

Лише окремі вчені в літературі дають визначення інституту обчислення процесуальних строків і визначають його як «підрахунок часу, що виражається конкретним числом» [164, с. 41], або «встановлений процесуальним законом порядок обрахунку перебігу процесуального строку, який виражається конкретним часовим відрізком, що залежить від встановлених процесуальним законом масштабів – днів, місяців, років» [165]. Перебіг цього строку визначають як «послідовну плинність секунд, хвилин, годин тощо (час у філософському розумінні)» [164, с. 41], або як «послідовну плинність процесуального строку, що розпочинається з наступного дня після відповідної календарної дати, або настання події, з якими процесуальним законом пов'язано його початок, а закінчується у робочий день, що триває до 24 години або до закінчення роботи суду,

відповідних місяця і числа останнього року строку або відповідного числа останнього місяця строку, якщо він обчислюється роками чи місяцями відповідно, або наступного дня після настання події, якщо його закінчення пов'язане з подією, яка повинна неминуче настати» [5, с. 14].

Такі підходи можна вважати досить слушними і щодо визначення обчислення, і щодо визначення перебігу господарсько-процесуальних строків, але з деякими змістовними уточненнями з урахуванням аналізу окремих норм господарського процесуального закону.

Відповідно до положень ч. 3 ст. 50 ГПК України, перебіг процесуального строку, обчислюваного роками, місяцями або днями, починається з наступного дня після календарної дати або настання події, якими визначено його початок.

Аналіз цієї норми підтверджує, що одиницями обчислення господарсько-процесуальних строків за законом є лише рік, місяць або день. Вважаємо такий підхід законодавця до обчислення процесуальних строків дещо обмежувальним. Наприклад, за ч. 3 ст. 77 ГПК України, суддя має право оголосити перерву в засіданні в межах встановленого строку вирішення спору з наступною вказівкою про це в рішенні або ухвалі. Поширеною є думка науковців, що перерва – це відстрочка продовження судового засідання на відносно короткий час, яка зумовлена головним чином необхідністю відпочинку судді, сторін або виникненням таких обставин, які заважають продовженню процесу, але можуть бути усунені відносно швидко і просто [14, с. 214].

На жаль, зберігає тенденцію до спрощення видів процесуальних строків й проект нового ГПК, розробленого Радою із питань судової реформи [179], передбачаючи лише строки, обчислені роками, місяцями і днями, а також такі, що можуть визначатися вказівкою на подію, яка повинна неминуче настати.

Тобто про існування процесуального строку, обчислюваного годинами та хвилинами, мова не йде. Натомість положення КАС України є більш

«гнучкими», оскільки у ч. 2 ст. 100 передбачено, що «процесуальні строки, як правило, обчислюються місяцями і днями...» (курсив наш – Ю.Ш.), тобто допускається можливість існування строків, обчислених інакшими одиницями.

Проаналізувавши зарубіжний досвід, зокрема Німеччини, можна виявити, що процесуальні строки цілком можуть бути визначені у годинах. Зокрема, § 758а ЦПК Німеччини врегульовано дії співробітників правоохоронних органів щодо виконання судових рішень у неробочий час, а нічні години визначено з 21.00 до 6.00 годин. У § 222 прямо передбачено можливість визначення процесуального строку годинами [184].

Як уявляється, темпоральними одиницями вимірювання коротких проміжків часу мають виступати не лише години, а й хвилини. Закріплення відповідних положень в окремій частині ст. 50 ГПК України дозволить, з одного боку, точно встановлювати, а, з іншого, точно обчислювати строки перерви у судовому засіданні, а також темпоральних меж вчинення інших процесуальних дій, які підлягають вчиненню упродовж короткого часу. Отже, ст. 50 ГПК України пропонується доповнити ч. 4 такого змісту: *«Перебіг окремих процесуальних строків, обчислюваних годинами та хвилинами, починається з наступної хвилини або настання події (вчинення дії), якими визначено його початок».*

З урахуванням уточнення темпоральних одиниць вимірювання господарсько-процесуальних строків, **порядок їх обчислення пропонується визначати як** процесуальну діяльність суду та інших учасників господарського процесу щодо обрахунку перебігу процесуального строку, визначеного законом або судом хвилинами, годинами, днями, місяцями або роками.

Такий підхід дозволить унормувати та деталізувати у процесуальному законі можливість призначення господарським судом коротких строків, упродовж яких мають бути вчинені окремі процесуальні дії (строк перерви,

строк ознайомлення з матеріалами справи безпосередньо у судовому засіданні тощо).

Окремої уваги при дослідженні обчислення господарсько-процесуальних строків потребує визначення поняття їх перебігу.

На думку О.В. Андрійчук, «три позиції визначають часові межі дії процесуального строку: момент, з якого починається процесуальний строк (початок строку); проміжок часу, протягом якого він продовжується (тривалість строку); момент, яким завершується процесуальний строк (закінчення строку)» [5, с. 14]. Як уявляється, мова йде саме про моменти, які визначають перебіг процесуальних строків. Також слушними щодо визначення меж перебігу процесуальних строків є міркування О. Р. Михайленка, який вказує, що «кожен процесуальний строк має свої точки відліку – ту, що визначає початок строку, і ту, що вказує на його кінець, наголошуючи на тому, що, як відомо, кінця без початку не буває». На його думку, «з'ясування цих меж дає змогу визначити весь інтервал часу, конкретний строк» [166, с. 45]. Як стверджує В.В. Буга, саме «встановлення початку і кінця перебігу процесуального строку, забезпечує можливість його обчислення» [122, с. 80].

Виходячи зі змісту положень ст. 50 ГПК України, точкою відліку перебігу строків господарського судочинства може бути наступний день після календарної дати (числа місяця) якими визначено його початок, або настання події, якою визначено його початок.

Крім доповнення ст. 50 ГПК України частиною 4, визначеного вище, пропонується додатково початком відліку перебігу процесуальних строків, визначених годинами або хвилинами вважати *наступну хвилину, якою визначено його початок*.

Окремо варто зауважити, що початок господарсько-процесуального строку може бути пов'язаний не лише із настанням події, початком його відліку може бути і вчинення дії господарсько-процесуального характеру. Наприклад, початок перебігу строку розгляду і вирішення господарського

спору судом першої інстанції (ст. 69 ГПК України) пов'язаний із процесуальними діями господарського суду щодо порушення провадження у відповідній справі, а саме – винесенням відповідної ухвали про порушення провадження у справі.

Тому ч. 3 ст. 50 ГПК України підлягає уточненню для деталізації моментів, з якими закон пов'язує початок перебігу господарсько-процесуальних строків: *«перебіг процесуального строку, обчислюваного роками, місяцями або днями, починається з наступного дня після календарної дати або настання події (вчинення дії), якими визначено його початок»*. Таке уточнення сприятиме унормуванню точного визначення та обчислення строків у господарському процесі.

Отже, початком відліку (обчислення, перебігу) господарсько-процесуального строку доцільно визначати:

- наступний день після календарної дати (числа місяця), якими визначено його початок;
- наступна хвилина за хвилиною, якою визначено його початок;
- настання події, якою визначено його початок;
- вчинення дії, якою визначено його початок.

Аналіз ч. 3. ст. 50 ГПК України підтверджує, що перебіг процесуального строку, що визначається роками, місяцями і днями, не включає день (дату) або день настання події (вчинення дії), якими визначено його початок, а починається з наступного дня, тобто з 00:00:01 годин наступного дня.

Процесуальне законодавство не обмежується в цьому випадку виключно робочими днями. Початок перебігу і сам перебіг може припадати і на неробочі (вихідні (субота та неділя) та святкові) дні, які також враховуються в процесі обчислення господарсько-процесуальних строків. Наприклад, якщо суд вирішив питання про порушення провадження у справі в останній робочий день тижня, тобто в п'ятницю, облік строку вирішення спору починається з суботи (00:00 години 01 хвилини).

Виключно законом встановлюється порядок включення до перебігу процесуальних строків неробочих (вихідних) днів. Це, наприклад, стосується останнього дня процесуального строку і порядку вчинення відповідних дій в останній день строку. Зокрема, відповідно до ч. 3 ст. 51 ГПК України, у випадках, коли останній день строку припадає на неробочий день, днем закінчення строку вважається перший наступний за ним робочий день.

Своєю чергою, частина четверта цієї статті передбачає, що процесуальна дія, для якої встановлено строк, може бути вчинена до 24:00 години останнього дня строку. Якщо позовну заяву, відзив на позовну заяву, заяву про перегляд рішення та інші документи здано на пошту чи телеграф до 24-ї години останнього дня строку, строк не вважається пропущеним.

З урахуванням цих особливостей, можна твердити, що характер і порядок обчислення господарсько-процесуальних строків, визначення моменту закінчення перебігу цих строків залежить від темпоральних одиниць їх вимірювання.

Згідно з положеннями ч. 1 та ч. 2 ст. 51 ГПК України, строк, обчислюваний роками, закінчується у відповідний місяць і число останнього року строку. Своєю чергою, строк, обчислюваний місяцями, закінчується у відповідне число останнього місяця строку. Якщо кінець строку, обчислюваного місяцями, припадає на такий місяць, що не має відповідного числа, строк закінчується в останній день цього місяця.

Окремо варто зазначити, що процесуальний строк, темпоральною одиницею вимірювання якого є години, закінчується в останню хвилину останньої години строку, або в хвилину останньої години строку, з якої починався його перебіг. Наприклад, якщо господарський суд оголосив перерву у судовому засіданні на 60 хвилин (одну годину) і перерва була оголошена о 14:35, то строк перерви закінчується зі спливом саме 35-ї хвилини (хвилини, з якої починався перебіг) останньої години строку, тобто об 15:35.

Варто зазначити, що процесуальний строк, темпоральною одиницею вимірювання якого є хвилини, закінчується в останню хвилину відповідного процесуального строку, тобто зі спливом останньої секунди останньої хвилини строку.

У процесуальній літературі висловлюються окремі нарікання щодо складності обчислення перебігу процесуальних строків, одиницями вимірювання яких є година і хвилина [165]. Як уявляється, встановлення і належне обчислення таких господарсько-процесуальних строків, з одного боку, є запорукою реалізації принципів оперативності та процесуальної економії господарського процесу. А, з іншого, це дозволяє врегулювати в часі процесуальні дії, що підлягають вчиненню упродовж однієї доби.

Окремої уваги в межах дослідження обрахунку перебігу господарсько-процесуальних строків варте питання щодо можливості їх закінчення у зв'язку з настанням певної події або вчинення процесуальної дії, що має значення для справи.

Аналіз господарсько-процесуального законодавства з цього приводу доводить, що закінчення окремих процесуальних строків у випадках, визначених саме процесуальним законом, пов'язано із вчиненням окремих процесуальних дій учасниками господарського процесу. Наприклад, ч. 4 ст. 22 ГПК України обмежує строк реалізації права позивача на збільшення позовних вимог моментом прийняття господарським судом рішення по справі (вчинення процесуальної дії судом). Своєю чергою, строк реалізації можливості позивача змінити предмет або підставу позову, а відповідача – подати зустрічний позов, згідно з нормою процесуального закону, закінчується із початком розгляду справи по суті.

На жаль, Господарський процесуальний кодекс України не регламентує питання про те, що слід вважати моментом початку розгляду справи по суті. Натомість ст. 173 ЦПК чітко вказує, що «розгляд справи по суті розпочинається доповіддю головуєчого про зміст заявлених вимог та про

визнання сторонами певних обставин під час попереднього судового засідання».

На перший погляд, у господарському процесі можна використати відповідні положення за аналогією. Але треба враховувати, що у господарському процесі відсутня стадія попереднього судового засідання, хоча у проекті ГПК [179], розробленому Радою із питань судової реформи, передбачаються положення щодо запровадження інституту підготовчого засідання, що, на нашу думку, підлягають критичній оцінці.

Судова практика та відповідні процесуальні звичаї визначають початок розгляду господарського спору по суті. Зокрема, положення абзацу третього підпункту 3.12 пункту 3 постанови Пленуму ВГСУ від 26.12.2011 р. № 18 «Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції» вказує: «початок розгляду справи по суті має місце з того моменту, коли господарський суд після завершення підготовки справи до розгляду (стаття 65 ГПК), відкриття судового засідання, роз'яснення (за необхідності) сторонам та іншим учасникам судового процесу їх прав та обов'язків і розгляду інших клопотань і заяв (про відкладення розгляду справи, залучення до участі в ній інших осіб, витребування додаткових доказів тощо) переходить безпосередньо до розгляду позовних вимог, тобто до з'ясування у передбаченому ГПК порядку обставин справи та здійснення їх правової оцінки, про що зазначається в протоколі судового засідання» [167]. Аналогічний підхід фіксується і в окремих рішеннях ВГСУ.

Зокрема, у Постанові колегії ВГСУ від 21.06.2011 р. у справі № 20/003-11 «початок розгляду справи по суті співпадає з початком розгляду безпосередньо позовних вимог, тобто після відкриття судового засідання, роз'яснення сторонам їх прав та обов'язків, з'ясування наявності відводів складу суду, розгляду інших клопотань та заяв (про відкладення розгляду справи, залучення інших осіб до участі у справі, витребування додаткових доказів тощо), а також з'ясування питання наявності у третіх осіб

самостійних вимог у відповідній справі та необхідності уточнення позовних вимог» [168; 169].

Дослідження господарсько-процесуального законодавства виявляє, що не лише дія, а й подія (те, що відбувалося, відбулося, відбудеться, сталося; явище, факт суспільного або особистого життя [**Error! Reference source not found.**]), саме вірогідна подія, що повинна неминуче настати, може визначати момент закінчення перебігу господарсько-процесуальних строків. Прикладом подій, з якими пов'язано закінчення процесуальних строків, може слугувати набрання рішенням господарського суду законної сили (ч. 5 ст. 85 ГПК України), оскільки з набранням рішенням законної сили закінчується строк апеляційного провадження; набрання законної сили ухвалою господарського суду; смерть фізичної особи (сторони) у справі, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва.

Проект нового ГПК, розроблений Радою з питань судової реформи [179], пов'язує процесуальний строк для подачі доказів у справі із моментом вчинення певних процесуальних дій залежно від процесуального статусу сторони у справі. Зокрема, позивач повинен подати докази разом з поданням позовної заяви. Відповідач, треті особи, які не заявляють самостійних вимог, прокурор повинні подати суду докази разом з поданням відзиву або письмових пояснень по суті спору (ст. 87). При цьому докази, не подані у встановлений строк, до розгляду судом не приймаються.

Це положення не позбавлене логіки і видається справедливим, але водночас – занадто жорстким, і тому потребуватиме багато винятків. Адже процес судового доказування є досить складним явищем, а тому необхідність надання додаткових доказів заздалегідь передбачити важко. У проекті ГПК далі йдеться про можливість подання додаткових доказів у зв'язку з поважними причинами пропуску встановленого строку, а також у зв'язку «зі зміною предмета або підстав позову або поданням зустрічного позову змінилися обставини, що підлягають доказуванню». Але мають враховуватися також інші обставини, зокрема, ті, які виникають за

результатами передачі відповідачем позивачу відзиву на позовні вимоги. У цьому разі не можна заперечувати право сторони подати додаткові докази, що спростовують дані, заявлені у відзиві чи поясненнях іншої сторони.

Чинний ГПК деталізує момент закінчення процесуального строку, закінчення перебігу якого визначено подією. Для визначення цього моменту на практиці використати за аналогією положення ч. 4 ст. 70 ЦПК України, згідно з якою «перебіг строку, закінчення якого пов'язане з подією, яка повинна неминуче настати, закінчується наступного дня після настання події», не видається доцільним. Вважаємо, що саме день (дата) настання події, якою визначено момент закінчення господарсько-процесуального строку, є останнім днем відповідного строку. Наприклад, якщо повний текст рішення суду датовано 10.10.2015, то останнім днем строку його апеляційного оскарження є 20.10.2015 (включно) – дата набрання рішенням законної сили, а не наступний день, як зазначено у ч. 4 ст. 70 ЦПК України. Цей висновок вказує на необхідність чіткого визначення процесуальним законом моменту закінчення господарсько-процесуального строку, визначеного подією. Статтю 51 ГПК України пропонується доповнити ч. 5 такого змісту: *«Перебіг строку, закінчення якого пов'язане з подією, яка повинна неминуче настати, закінчується наступного дня після настання події».*

Викладене дає змогу твердити, що моментом закінчення перебігу господарсько-процесуальних строків є:

- останній день відповідного місяця останнього року строку, обчислюваного роками;
- останній день останнього місяця строку, обчислюваного місяцями;
- остання хвилина останньої години строку, обчислюваного годинами або хвилина останньої години строку даного строку, з якої починався його перебіг;
- остання секунда останньої хвилини строку, визначеного хвилинами;

- момент (день, дата) настання події, з якою пов'язано закінчення строку;
- момент (день, дата) вчинення процесуальної дії, з якою пов'язано закінчення строку.

Результати проведеного аналізу уможливлують формулювання поняття перебігу господарсько-процесуального строку, під яким варто розуміти *визначену роками, місяцями, годинами і хвилинами послідовна плинність процесуального строку, що розпочинається з наступного(-ної) дня (хвилини) після відповідної календарної дати (за хвилиною), або настання події (вчинення дії), з якими процесуальним законом (судом) пов'язано його початок, а закінчується у робочий день, що триває до 24 години або до закінчення роботи суду, відповідних місяця і числа останнього року строку або відповідного числа останнього місяця строку, якщо він обчислюється роками чи місяцями, відповідно, в останню секунду останньої хвилини строку, визначеного хвилинами, годинами, або в останню хвилину останньої години строку, з якої починався його перебіг, або наступного дня після настання події (вчинення дії), якщо його закінчення пов'язане з процесуальною дією або подією, яка повинна неминуче настати.*

Момент закінчення процесуального строку має важливе значення у господарському процесі. Із закінченням встановлених законом і призначених судом господарсько-процесуальних строків учасник провадження втрачає або може втратити право вчинення процесуальних дій. Наприклад, згідно з ч. 1 ст. 60 ГПК України, відповідач має право подати зустрічний позов до початку розгляду справи по суті, тому саме зі спливом цього строку (за умови неподання цього позову) вказане право втрачається.

Так, заяви, скарги, документи, подані після закінчення процесуальних строків, залишаються без розгляду, якщо суд не знайде підстав для продовження або поновлення строку за клопотанням особи, яка їх подала. Наприклад, сторони зобов'язані подати свої докази чи повідомити про них суд до або під час попереднього судового засідання у справі. Докази

подаються у строк, встановлений судом з урахуванням часу, необхідного для подання доказів. Докази, подані з порушенням вимог, не приймаються, якщо сторона не доведе, що докази подано несвоєчасно з поважних причин; апеляційна скарга, подана після закінчення строків, встановлених ч. 1, 2 ст. 93 ГПК України, підлягає поверненню, якщо апеляційний суд за заявою особи, яка їх подала, не знайде підстав для поновлення строку, про що постановляється ухвала (ч. 2 ст. 93 ГПК України); касаційна скарга, подана після закінчення строку на касаційне подання, встановленого ч. 1 ст. 110 ГПК України, повертається особі, яка її подала, якщо суд за заявою особи, яка її подала, не знайде підстав для поновлення цього строку (ч. 2 ст. 110 ГПК України) та інші.

У випадках, визначених процесуальним законом, наслідком закінчення процесуального строку може бути припинення обмежень, встановлених господарським судом. Наприклад, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 43⁹ та ч. 3 ст. 43³ ГПК України, неподання заявником відповідної позовної заяви у п'ятиденний строк з дня винесення ухвали про вжиття запобіжних заходів припиняє запобіжні заходи.

Варта уваги позиція В.А. Заяць, яка вказує, що «наслідки закінчення законних і судових господарсько-процесуальних строків для суду як учасника господарського процесу не завжди можуть бути передбачені» [170]. Як уже зазначалося, суд у процесі реалізації власних повноважень повинен діяти виключно в межах законних строків, що мають імперативний характер і характеризуються нормативною визначеністю та з урахуванням судових строків, визначених для вчинення окремих процесуальних дій. При цьому наслідки порушення відповідних процесуальних строків судом як учасником господарського процесу процесуальний закон не передбачає. Зокрема, не визначено характеру підстав та форм відповідальності господарського суду за порушення господарсько-процесуальних строків судом у рамках здійснення господарського судочинства. Цей недолік процесуального закону негативно

впливає на реалізацію мети, задач, а головне – принципів господарського судочинства, оскільки до суду не застосовуються заходи негативного та превентивного характеру.

Цей недолік має бути виправлений, і саме закон має визначати підстави, вид, форми і порядок застосування відповідальності до господарського суду за порушення строків господарського судочинства. За порушення окремих господарсько-процесуальних строків іншими учасниками господарського процесу закон також має встановлювати господарсько-процесуальну відповідальність, про що мова йтиме далі.

Порядок обчислення господарсько-процесуальних строків виявляють, що така процесуальна діяльність характеризується низкою ознак:

- здійснюється виключно на підставах і в межах процесуального закону;
- суб'єктами, що приймають участь в обчисленні процесуальних строків, виступають суд та інші учасники господарського процесу;
- обчисленню підлягають виключно визначені законом або судом процесуальні строки;
- обчислення процесуальних строків – це процесуальна діяльність суду та інших учасників господарського процесу щодо обрахунку перебігу процесуального строку, тому обчислення строку безпосередньо залежить від його перебігу,
- перебіг – плинність господарсько-процесуальних строків – визначається (може визначатися) роками, місяцями, годинами і хвилинами.

Окремими процесуальними питаннями, що безпосередньо пов'язані із обліком перебігу господарсько-процесуальних строків, є зупинення строків у господарському процесі.

Відповідно до ст. 52 ГПК України, «перебіг усіх незакінчених процесуальних строків зупиняється із зупиненням провадження у справі. З дня поновлення провадження перебіг процесуальних строків продовжується». Як виявляє аналіз цієї норми та процесуального закону

загалом, визначення зупинення процесуальних строків законодавець обійшов своєю увагою.

Для правильного розуміння поняття зупинення процесуальних строків розглянемо відповідні наукові підходи.

На думку О. Ісаєвої, під зупиненням процесуальних строків варто розуміти «констатоване процесуальним законом тимчасове зупинення їх перебігу, що має місце у випадках зупинення провадження у справі, на весь час такого зупинення, і не зараховується в рахунок тривалості процесуальних строків» [171, с. 5]. Ця думка є слушною, бо поняття зупинення процесуальних строків вчений, як і законодавець, пов'язує виключно із інститутом зупинення провадження у справі.

Відповідно до тлумачного словника, «зупиняти» – припинити рух чого-чого-небудь, примушувати когось або щось стати, спинитися; припинити перебіг чого-небудь, переривати якусь дію [173, с. 104]. Великий енциклопедичний юридичний словник зупиненням провадження у справі називає підтверджену процесуальним рішенням тимчасову перерву у виконанні процесуальних дій на досудових стадіях та розгляду судової справи по суті, зумовлену об'єктивними причинами, що перешкоджають подальшому виконанню процесуальних дій і прийняттю процесуальних рішень у справі [174, с. 324–325].

На думку О.В. Андрійчук, зупинення процесуальних строків варто розглядати як «тимчасову і повну зупинку всіх процесуальних дій та процесуальних строків у справі, початок якої пов'язується з настанням передбачених законом обставин, що обумовлюють зупинення провадження у справі, і які перешкоджають подальшому судочинству, а закінчення – винесенням судом ухвали про відновлення провадження у справі, після чого перебіг процесуальних строків продовжується» [5, с. 7]. Такий підхід також є цінним, але не зовсім виправданим, оскільки зупинення процесуального строку, як і зупинення провадження у справі, не може одночасно мати повний і тимчасовий характер. Зупинення процесуального строку має

тимчасовий характер, оскільки строк зупиняється виключно на проміжок часу зупинення провадження у справі. А зупинення провадження у справі має повний характер, оскільки зупинення провадження у справі зупиняє здійснення всіх процесуальних дій без винятку.

Тому визначення зупинення процесуального строку, запропоноване О.В. Андрійчук, потребує удосконалення. Так, зупинення процесуальних строків вважаємо доцільним розглядати як тимчасове припинення перебігу господарсько-процесуального строку, викликане повною зупинкою всіх процесуальних дій у справі, початок якої пов'язується з настанням передбачених законом обставин, що зумовлюють зупинення провадження у справі і перешкоджають подальшому здійсненню судочинства.

Ураховуючи безпосередній юридичний зв'язок зупинення процесуальних строків із зупиненням провадження у справі, можна твердити, що підстави зупинення процесуальних строків є аналогічними з підставами зупинення провадження у справі.

Відповідно до положень ст. 79 ГПК України, «господарський суд зупиняє провадження у справі в разі неможливості розгляду даної справи до вирішення пов'язаної з нею іншої справи, що розглядається іншим судом, а також у разі звернення господарського суду із судовим дорученням про надання правової допомоги до іноземного суду або іншого компетентного органу іноземної держави». Згідно з ч. 2 цієї статті, «господарський суд має право зупинити провадження у справі за клопотанням сторони, прокурора, який бере участь в судовому процесі, або за своєю ініціативою у випадках:

- 1) призначення господарським судом судової експертизи;
- 2) надсилання господарським судом матеріалів прокурору або органу досудового розслідування;
- 3) заміни однієї з сторін її правонаступником».

Про зупинення провадження у справі та його поновлення виноситься ухвала. Ця ухвала набирає чинності з моменту її винесення. Отже, з

набранням чинності ухвалою про зупинення провадження у справі перебіг процесуальних строків також зупиняється.

Зупинення перебігу господарсько-процесуальних строків характеризується такими ознаками:

- 1) зупинення перебігу процесуальних строків залежить від наявності підстав для зупинення провадження у справі;
- 2) зупинення перебігу процесуальних строків розпочинається з моменту вчинення процесуальної дії (настання тієї події), внаслідок якої суд зупинив провадження у справі (ст. 79 ГПК України);
- 3) зупинення перебігу процесуальних строків є виключною компетенцією суду і наслідком дій суду щодо цього;
- 4) зупинення перебігу процесуальних строків здійснюється шляхом винесення ухвали про зупинення провадження у справі.
- 5) разом із зупиненням перебігу процесуальних строків тимчасово (на деякий час) повністю зупиняються всі процесуальні дії по справі;
- 6) проміжок часу зупинення провадження у справі не входить до процесуального строку;

Отже, зупиненням перебігу господарсько-процесуальних строків варто вважати тимчасову зупинку перебігу всіх процесуальних строків у справі, початок якої пов'язується з вчиненням або настанням передбачених законом дій або обставин відповідно, що потребують зупинення провадження у справі, унеможливають подальший розгляд справи до усунення обставин, що стали підставами відповідного зупинення.

2.3. Теоретико-прикладні проблеми продовження та поновлення процесуальних строків у господарському процесі

Найважливішими параметрами, що впливають сьогодні на господарсько-процесуальні відносини загалом та окремі проблеми

господарського судочинства, зокрема, є порядок поновлення та продовження процесуальних строків. У цьому випадку вихідною має вважатися досить справедлива та змістовна думка про те, що «такі часові параметри як початок, зупинення, поновлення, продовження та закінчення процесуальних строків стосовно до філософської суті часу мають умовно-правовий характер, бо час природно не має свого початку і кінця, ніколи не зупиняється, не має свого зворотного напрямку, існує вічно, прямолінійно і постійно» [5, с. 15]. Отже, міркування щодо продовження чи відновлення процесуального строку мають винятково юридичну складову, яка зумовлюється впливом порядку обчислення процесуальних строків, а також їх продовження та відновлення на процесуальні права учасників господарського процесу та перебіг процесуальних відносин загалом.

Як відомо, стаття 53 ГПК розмежовує поновлення та продовження процесуальних строків. На цій підставі строки, що встановлюються законом, можуть бути поновлені, а строки, що призначаються судом, можуть бути продовжені. Це розмежування традиційно визнається й у процесуальній літературі як основоположне [66, с. 114; 117, с. 150; 123, с. 98 тощо], зокрема, зазначається: «в основі існування системи правових норм, що регламентують питання поновлення і продовження процесуальних строків для здійснення процесуальних дій особами, що беруть участь в справі, та іншими учасниками процесу, покладено поділ указаних строків на два види – законні і судові» [122, с. 82]. Але така єдність позицій видається скоріше ознакою традиційності, аніж дійсним відображенням потреб процесуальної галузі, коли одні й ті самі визначення та класифікації переписуються з підручника у підручник без аналізу тих реальних правовідносин, у яких ці поняття застосовуються.

Тут виникає щонайменше три проблеми. Одна – єдність термінології, що застосовується при розгляді відповідних заяв та здійсненні процесуальної діяльності суду. Друга – теоретико-прикладне опрацювання підстав відновлення та продовження процесуальних строків. Третя – порядок

розгляду судом відповідного питання про відновлення чи продовження процесуальної строку.

Перша проблема має здебільшого теоретичний характер, позаяк йдеться про єдність термінології «поновлення», «відновлення», «продовження» тощо.

Поняття поновлення та відновлення процесуального строку, по суті, є синонімами. По-перше, такими їх визначає академічний тлумачний словник української мови, коли вже у першому розумінні поняття «відновлювати» наводиться й слово «поновлювати» [116], те саме стосується значення слова «відновлювати» [115]. Ототожнює ці поняття й ГПК України, коли у ст. 79 йдеться про «поновлення» розгляду справи у разі зупинення провадження, у ст.ст. 93, 97 – «поновлення» строку для подачі апеляційної скарги, у ст.ст. 110, 111³ – «поновлення» строку для подачі касаційної скарги, у ст. 111¹⁷ – «поновлення» строку для подачі заяви у Верховний Суд України, у ст. 119 – «поновлення» строку для пред'явлення наказу до виконання тощо; але у ст. 53 йдеться про «відновлення» процесуальних строків, які встановлюються законом, у ст. 113 – про «відновлення» строку, встановленого законом для подачі заяви про перегляд судових рішень господарського суду у зв'язку з нововиявленими обставинами, у ст. 119 – одночасно про «поновлення» та «відновлення» пропущеного строку для пред'явлення наказу до виконання (у назві статті «поновлення, а у змісті – «відновлення»).

Отже, щонайменше, було б доцільно уніфікувати застосування цих понять на користь поняття «поновлення» як вказівки на нове обчислення строку.

Застосування поняття продовження процесуального строку теж є незадовільним у процесуальному законодавстві. Як уже зазначалося, відповідно до статті 53 ГПК України процедура «продовження» передбачена для випадку, коли строки призначаються судом, а не визначаються законом. Водночас, відповідно до інших положень ГПК, продовження строку можливе

й для інших процедур. Зокрема, у ч. 2 ст. 122⁹ йдеться про випадок, коли строк розгляду заяви про видачу виконавчого документа на примусове виконання рішення третейського суду продовжується до одного місяця з дня її надходження до суду. Але згідно з частиною першою цієї статті ГПК первісний строк прямо встановлений – п'ятнадцять днів з дня надходження заяви до господарського суду. Отже, мова йде про продовження строку, встановленого законом, що не відповідає класифікації статті 53, а також численним кваліфікаціям процесуалістів.

Те саме стосується положень статті 52 ГПК, яка передбачає, що у разі зупинення провадження у справі зупиняється й перебіг процесуальних строків. І з дня поновлення провадження перебіг процесуальних строків продовжується. Отже, знову йдеться про застосування категорії «продовження» для законодавством визначених процесуальних строків. І при цьому виникають великі сумніви щодо продовження строків, встановлених судом, адже важко уявити, як зупинення провадження може стосуватися зупинення обов'язкових для сторін дій, визначених судом. Наприклад, якщо суд встановив строк для подання документів учаснику процесу, то зупинення провадження у справі не може означати, виходячи із принципу розумності, що зупиняється й строк для подання відповідних документів. Очевидно, що відповідні процесуальні обов'язки мають бути дотримані і обов'язок щодо подання документів має бути виконано у встановлені строки, якщо немає іншого спеціального розпорядження суду.

Можна також вказати на ч. 3 ст. 69, у якій йдеться про те, що «за клопотанням сторони, з урахуванням особливостей розгляду спору, господарський суд ухвалою може продовжити строк розгляду спору, але не більш як на п'ятнадцять днів». Тут передбачається продовження строку, встановленого законом, а не судом.

Не виправляє плутанину із розбіжністю понять поновлення та продовження процесуального строку й проект нового ГПК, розробленого Радою із питань судової реформи [179]. Зокрема, у ст. 115 розмежування

поновлення та продовження процесуального строку залежить від різновиду процесуального строку – встановленого законом чи судом.

У теоретичній літературі продовження процесуальних строків асоціюється із наданням нового, більш тривалого строку для вчинення певних процесуальних дій (М.С. Шакар'ян, А. Двінянинов), або із збільшенням їх тривалості (наприклад, П.Я. Трубников) [122, с. 82].

У сучасних процесуальних дослідженнях під продовженням строку розуміється надання додаткового часу для вчинення певної процесуальної дії, якщо його було пропущено з причин, які суд визнав поважними [121, с. 154]. Але таке визначення нічого не дає для розмежування поняття «поновлення» та «продовження», адже при поновленні (відновленні) суд так само надає додатковий час для процесуальної дії. Невипадково в інших роботах на підставі ч. 3 ст. 73 ЦПК України вказується, що поновлення (продовження) строку – це визнання права особи на вчинення певної процесуальної дії після закінчення процесуального строку, якщо його було пропущено з причин, визнаних судом поважними [124, с. 272].

Для більш чіткого розмежування понять «відновлення» та «продовження» процесуального строку необхідно, як уявляється, враховувати обставини закінчення чи існування певного процесуального відношення. Наприклад, коли суд розглядає питання продовження процесуального строку згідно зі ст. 69, розгляд справи у суді першої інстанції, стосовно якого законом встановлений 2-місячний строк із моменту надходження відповідної заяви, ще не завершено. У цьому разі й необґрунтовано було б говорити про поновлення процесуального строку, який ще не завершено, який ще протікає, забезпечуючи процесуальні відносини.

Це відповідатиме логіці інших положень ГПК України. Наприклад, згідно з ч. 4 ст. 106, «подання апеляційних скарг на ухвали місцевого господарського суду не перешкоджає продовженню розгляду справи цим судом». Отже, під час розгляду справи у суді першої інстанції може

здійснюватися апеляційний перегляд ухвал, винесених судом при відповідному розгляді. Можливість «продовження» розгляду справи в цьому контексті акцентує не на поновленні розгляду, а саме на можливості подальшого здійснення процесуальних відносин у суді першої інстанції.

Отже, поняття продовження та поновлення процесуальних строків треба застосовувати не відповідно до джерел їх встановлення, а до суті відновлювальної дії суду: якщо йдеться про строк стосовно процесуальних відносин, які ще не завершилися, то можливе лише продовження процесуального строку. Якщо ж суд вирішує питання про відновлення часових меж стосовно процесуальних відносин, які формально є закінченими, завершеними, тоді можна говорити про відновлення чи поновлення процесуальних строків. Лише за такої логіки виникне можливість уніфікувати застосування відповідних понять та розмежувати досить різні за змістовним наповненням та спрямованістю темпоральні процедури у господарському та інших видах судочинства.

Друга проблема має практичний характер та цілком може бути вирішена засобами доктринального й судового тлумачення відповідних положень ГПК. Йдеться про теоретико-прикладне опрацювання підстав поновлення та продовження процесуальних строків.

У практичній площині досі не вирішено проблеми визначення підстав поновлення та продовження процесуальних строків.

Фахівці зазначають, що для вирішення питання про поновлення чи продовження процесуального строку дуже важливе значення має поважність причин, унаслідок якої він був пропущений. Поважною є причина, що об'єктивно унеможливлювала або ускладнювала вчинення певної процесуальної дії у визначений строк; зокрема, це може бути тимчасова непрацездатність, службове відрядження, стихійне лихо тощо [121, с. 154]. У дослідженнях із кримінального процесу відзначається, що поважними причинами пропуску процесуального строку визнаються обставини, які не залежать від волі заінтересованої особи і перешкодили їй виконати

процесуальні дії у межах встановленого законом, прокурором, слідчим суддею, судом проміжку часу. До їх числа відносяться: 1) обставини непереборної сили (епідемії, військові події, стихійні лиха або інші подібні обставини); 2) відсутність особи у місці проживання протягом тривалого часу внаслідок відрядження; 3) тяжка хвороба або перебування в закладі охорони здоров'я у зв'язку з лікуванням або вагітністю за умови неможливості тимчасово залишити цей заклад; 4) смерть близьких родичів, членів сім'ї чи інших близьких осіб або серйозна загроза їхньому життю; 5) несвоєчасне одержання процесуальних документів (наприклад, несвоєчасне одержання копії вироку); 6) інші обставини, які об'єктивно унеможливають вчинення процесуальної дії у встановлений строк [128, с. 3, 4].

Відповідні приклади, звісно, більше значення мають для цивільних та інших негосподарських відносин, де участь беруть громадяни, водночас можуть також застосовуватися у справах виключної юрисдикції господарських судів за участю громадян – негосподарюючих суб'єктів. Стосовно юридичних осіб, де представництво здійснюють наймані юрисконсульти та є штат найманих працівників (органів), відповідні підстави навряд чи можуть бути визнані об'єктивними.

Яскравим прикладом може слугувати судова практика щодо відновлення строку, передбаченого законом для пред'явлення виконавчого документа до виконання.

Так, в одній із справ, що слухалася у господарському суді Миколаївської області, було подано заяву стягувачем про відновлення строку, встановленого законом для пред'явлення виконавчого документа до виконання.

Відповідна заява впливала із приписів частини 1 статті 119 ГПК України, яка прямо передбачає право господарського суду відновити пропущений строк для пред'явлення наказу до виконання з причин, визнаних господарським судом поважними. Тобто ГПК зобов'язує обґрунтовувати

поважність причини, а не лише подати заяву про відповідну поважність, адже інакше не було б сенсу встановлювати такі положення.

У справі наказ суду від 18.09.2007 р. про повернення майна був пред'явлений позивачем до органів державної виконавчої служби для примусового виконання. Постановою відділу державної виконавчої служби Березнегуватського районного управління юстиції від 07.03.2008 р. цей виконавчий документ було повернуто без виконання на підставі ст.ст. 40,76 Закону України «Про виконавче провадження» (в редакції, що діяла на час винесення постанови). 10.02.2014 р. позивач звернувся до господарського суду з заявою про поновлення строку для пред'явлення наказу від 18.09.2007р. до виконання.

Заява була мотивована тим, що «по-перше, у позивача тривалий час був відсутній штатний юрисконсульт, що свою чергу унеможливило вчасне пред'явлення наказу до виконання, а, по-друге, у серпні 2013 року перевіркою (ревізією) Баштанської міжрайонної фінансової інспекції було виявлено ряд недоліків у роботі ліцею, в тому числі і невиконання наказу суду від 18.09.2007 р.».

Господарський суд цілком обґрунтовано визнав, що «відсутність у штаті позивача юрисконсульта та проведення Баштанською міжрайонною фінансовою інспекцією планової виїзної ревізії фінансово-господарської діяльності ліцею не можуть бути об'єктивними та поважними причинами пропуску процесуального строку для пред'явлення наказу до виконання, оскільки виконання функцій, спрямованих на захист та представництво інтересів позивача в тому числі і у органах державної виконавчої служби може здійснюватись також іншою особою в силу повноважень, що ґрунтуються на довіреності, в тому числі і без залучення до штату підприємства, а шляхом укладання окремих договорів на виконання необхідних дій та надання юридичних послуг» [113]. І хоча надалі відповідна заява була скасована при апеляційному розгляді, потім її було визнано повністю законною Вищим господарським судом. При цьому було зроблено

важливе уточнення, що має значення для усієї існуючої практики у сфері визнання поважними строку для поновлення процесуальних дій: «Поважними визнаються лише ті обставини, які є об'єктивно непереборними і пов'язані з дійсними істотними труднощами для вчинення процесуальних дій» [114]

Звісно, відсутність певного найманого працівника, зокрема юрисконсульта, чи відсутність угоди із адвокатом не є такою причиною, бо, по-перше, не лише відповідний найм знаходився у межах повноважень боржника, а, по-друге, подача виконавчого документа до примусового виконання не пов'язується законом із наявністю адвоката як професійного правника при вчиненні відповідних дій. Сьогодні дійсно обговорюється питання упровадження адвокатської «монополії» у судочинстві, але навіть при реалізації таких пропозицій вони стосуватимуться винятково представництво у судах, а не у виконавчому провадженні, і ця монополія не передбачає таке замкнуте коло відповідних осіб, що проблемою стане залучення правника для реалізації власних прав. Крім того, непереборність обставин не може залежати від волевиявлення особи, від якої залежить наявність цих обставин. Інакше зникає елемент об'єктивності у відповідних даних.

На абсурдність твердження про можливість визнання відсутності юрисконсульта у штаті як підстави поважності пропуску процесуального строку вказує також те, що за такого підходу можна було б передбачити, що відсутність дій, спрямованих на найм відповідної особи, означав би нескінченість відповідного строку. У цьому разі правопорушник отримав би вигоду від власної неправомірної поведінки, що суперечить загальноправовому принципу *«nullus commodum capere in sua injuria propria»*.

Російську агресію у Криму та на Сході України також видаються обставинами, що можуть слугувати підставою для поновлення та продовження процесуальних строків.

Одна із таких підстав – втрачене провадження.

Зокрема, Вищий господарський суд України прийняв спеціальну постанову Пленуму 24 листопада 2014 року № 2 із питань відновлення втраченої справи. Це відновлення здійснюється місцевим господарським судом, «незалежно від того, на якій стадії розгляду (в суді першої, апеляційної чи касаційної інстанцій) вона перебувала». Якщо необхідно здійснити апеляційний або касаційний розгляд справи, її матеріали після такого відновлення передаються місцевим господарським судом відповідно до суду апеляційної або касаційної інстанцій. Якщо місцевий господарський суд, про який ідеться в абзацах першому і другому цього підпункту, знаходиться на тимчасово окупованій території України або в районі проведення антитерористичної операції, то відновлення втраченої справи здійснюється господарським судом за територіальною підсудністю судових справ, визначеною згідно із статтею 12 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» або статтями 1, 3 Закону України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції» [129].

Коментуючи цю Постанову у юридичній літературі, науковці також обґрунтовано зазначили, що «враховуючи припинення роботи відділень поштового зв'язку у багатьох містах східної частини України, заявник фактично позбавлений можливості надсилати копії заяви сторонам справи, проте Закон надає право заявникові у заяві про відновлення втраченого провадження обґрунтувати причину, з якої відповідну копію неможливо надіслати та, відповідно, у разі обґрунтованості суд звільняє від такого обов'язку» [130]. У цьому разі також наведені цілком обґрунтовані підстави, що можуть бути основою поважності пропуску процесуального строку на подачу певної заяви.

Усе це наближає нас до розуміння застосування поняття форс-мажорних обставин у господарських процесуальних відносинах.

Виходячи із природи форс-мажорних обставин, не можна погодитися із висновком Постанови Пленуму ВГСУ від 24.11.2014 р. про те, що «єдиним належним доказом, що підтверджує настання обставин непереборної сили (форс-мажору), які мали місце на території проведення АТО, як підставу звільнення від відповідальності за невиконання (неналежне виконання) зобов'язань, є сертифікат Торгово-промислової палати України, в той час як інші документи не можуть вважатися доказами наявності таких обставин». По-перше, тут ототожнені поняття непереборної сили та форс-мажору. Але сам Вищий господарський суд у своєму роз'ясненні заперечив це ототожнення, зазначивши, що «категорія непереборної сили включає в себе лише стихійні природні явища, у той час коли категорія форс-мажору охоплює лише виключні події суспільного життя» [133]. Немає єдності позицій щодо ототожнення цих понять у юридичній доктрині. Зокрема, І.Є. Красько вказує на таку відмінність непереборної сили від форс-мажорних обставин як суб'єктивність останніх, що зумовлюється їх пов'язаністю з волею людини, групи людей і виникнення в результаті їх волевиявлення [134]. Відповідно до положень ЦК розмежовує ці поняття З.Ф. Таткова [135, с. 121].

Не можна забувати й про висновки вітчизняних вчених про динаміку понять непереборної сили та форс-мажору: «Серйозно розширилися людські можливості впливу на природні явища. І сьогодні багато природних катаклізмів можуть виступати як керовані людиною процеси або, принаймні, передбачувані природні події. Внаслідок цього можна стверджувати, що коло юридичних подій поступово звужується, оскільки скорочується діапазон явищ, що не залежать від волі людини, а, своєю чергою, збільшується кількість явищ, що виникають і тривають з волі людини» [137, с. 197].

По-друге, «монополія» ТПП України на підтвердження обставин непереборної сили логічно не впливає зі ст. 14 Закону України «Про промислово-торговельні палати в Україні», як на це посилаються судові органи (зокрема, Судова палата у господарських справах Верховного Суду

України у постанові від 09.01.2010 р. № 3-6031к09, а також Вищий господарський суд України у постанові від 25.05.2011 р. у справі № 11/85). За правилами логіки, вказівка у відповідному Законі на права Торгово-промислової палати зовсім не означає відсутність такого права у інших осіб. Таке спрощення у судових тлумаченнях скоріше відповідає нормативістській радянській концепції, аніж дійсним потребам господарських відносин. Цей висновок можна зробити, виходячи із того, що Торгово-промислова палата не може мати змоги підтверджувати усі обставини непереборної сили, адже їх зміст має не фактичний характер, а оціночний, що ґрунтується на оцінці поданих заявником доказів (документів). У цьому випадку для встановлення форс-мажору необхідно провести судове слідство (судовий розгляд). Невипадково в одному з рішень місцевих господарських судів цілком справедливо було зазначено, що «в кожній окремій ситуації при вирішенні питання про те, чи є певна подія непереборною силою, необхідно з'ясовувати усі конкретні обставини (місце, час тощо) та керуватися такими критеріями, як надзвичайність та невідворотність за даних умов» [132].

Варто зауважити, що у розвинутих країнах відсутні вимоги щодо підтвердження форс-мажору виключно торгово-промисловими палатами. Наприклад, в Австрії форс-мажорні обставини можуть бути засвідчені австрійськими нотаріальними конторами, поліцією, або видаються відповідні довідки-підтвердження підприємствами-партнерами. У Великобританії всі події, які розглядаються як форс-мажор, мають бути підкріплені відповідними офіційним заявами уряду. У Нідерландах форс-мажорні обставини засвідчуються нотаріусом, муніципалітетом або керівним органом провінцій, проте цей перелік не є вичерпним [131]. Саме тому більш доцільним уявляється розширений перелік органів, що можуть підтвердити існування обставин непереборної сили, зокрема для потреб господарського процесу та поновлення процесуальних строків.

Підстави поновлення процесуальних строків у господарському судочинстві мають у зв'язку із цим враховувати особливість господарського

процесу та господарських правовідносин. У пригоді тут можуть стати розробки стосовно обставин, які мають впливати не на порядок виконання господарських зобов'язань, а саме на можливості здійснювати процесуальну діяльність як елемент здійснення господарської діяльності.

Наприклад, у разі внесення у реєстр запису про виключення особи із державного реєстру, вона втрачає статус суб'єкта господарювання, але не виключаються обставини, у результаті яких буде скасоване рішення про виключення цієї особи із державного реєстру і вона буде поновлена у правах суб'єкта господарювання. Зокрема, у справі № (9/1306/136/536)-5/986 господарський суд «постановив рішення щодо відміни державної реєстрації припинення юридичної особи», при цьому у день набрання таким рішенням законної сили суд направив його державному реєстратору за місцем реєстрації юридичної особи для внесення до Єдиного державного реєстру запису про відміну державної реєстрації припинення юридичної особи [127].

За таких умов особа, поновлена у правах суб'єкта господарювання, цілком може порушити питання про поновлення процесуального строку для вчинення процесуальних дій, мотивуючи це поважністю причини пропуску цього строку.

Отже, для визнання поважної причини пропуску процесуального строку та ухвалення рішення про його відновлення необхідні такі підстави:

- 1) об'єктивність, що унеможливило своєчасне виконання процесуального припису;
- 2) безпосередня пов'язаність обставин з дійсними істотними труднощами для вчинення процесуальних дій;
- 3) відсутність можливості зацікавленої особи впливати на обставини, що обґрунтовуються як непереборні.

Крім того, має враховуватися, що наявність поважних причин на відновлення процесуального строку не може слугувати підставою для неосяжного у часі продовження обчислення строку.

Зокрема, якщо особа не могла отримати копії рішення суду упродовж тривалого часу, це не означає, що після закінчення відповідних обставин у неї є необмежене у часі право подати заяву про поновлення процесуального строку із поважної причини. Принаймні, це не відповідає логіці інституту процесуального строку та порядку його поновлення. Так само це не відповідає й поняттю непереборної сили, яка обмежена у часі.

На жаль, вітчизняні суди не досліджують можливості вчинення процесуальної дії упродовж часу, що настав уже після завершення обставин, що виступали поважною причиною пропуску строку.

Зокрема, у Постанові Пленуму Вищого господарського суду України від 17 травня 2011 р. № 7 «Про деякі питання практики застосування розділу XII Господарського процесуального кодексу України» зазначається, що «ГПК не встановлено строк для звернення до господарського суду з клопотанням про відновлення пропущеного строку подання касаційної скарги» **[Error! Reference source not found.]**. Водночас відсутність строку для подачі заяви, стосовно якої пропущено строк, впливає із суті правовідносин, коли поважність причини пропуску строку охоплюється лише обставинами об'єктивної неможливості виконати встановлений у законі обов'язок.

На жаль, змінами до ст. 93 ГПК в редакції Закону № 2453-VI від 07.07.2010 р. зі змінами, внесеними згідно із Законом № 4176-VI від 20.12.2011 р., виключено вказівку на 3-місячний преclusивний строк для обчислення пропуску подачі, зокрема, апеляційної скарги. Лише для апеляційних скарг, поданих прокурором, органом державної влади, органом місцевого самоврядування встановлено строк один рік з дня оголошення оскаржуваного судового рішення, після якого відповідна заява не може бути подана. Таке саме обмеження передбачено для подачі клопотання про поновлення строку для касаційної скарги згідно зі ст. 110 ГПК для юридичних осіб публічного права та згідно зі ст. 111¹⁷ – для усіх осіб при подачі заяви про перегляд рішення касаційної інстанції до Верховного Суду

України: «суд за клопотанням особи, яка подала заяву про перегляд судового рішення, може поновити цей строк у межах одного року з дня ухвалення судового рішення, про перегляд якого подається заява. Питання про поновлення строку вирішується колегією суддів під час вирішення питання про допуск справи до провадження».

І річ не лише у тім, що тут закріплена нерівність у правах органів держави та інших суб'єктів, що суперечить положенням ст. 13 Конституції України про рівність усіх суб'єктів права власності перед законом. Проблема в тому, що в умовах дії необмеженого у часі права на подачу клопотання про поважність причини пропуску строку на апеляційну скаргу негативно тлумачиться як відсутність вимоги про подачу відповідного клопотання одразу після зникнення обставин, що унеможливлювали цю подачу.

Тут необхідно, як уявляється, розмежовувати: а) строк для подачі клопотання про поновлення строку на апеляційне оскарження; б) строк, що минув після усунення поважних причин пропуску відповідного процесуального строку.

При цьому строк для подачі клопотання про поновлення строку на будь-яке оскарження, якщо йдеться про поважні причини його пропуску, не можна вважати обґрунтованим для будь-яких суб'єктів, адже це обмеження суперечить принципу розумності: відсутність можливості реалізувати власні процесуальні права не може залежати від строку, після якого поважність причини пропуску не має юридичного значення. Інакше це свавілля закону над правом особи, яка позбавляється конституційних прав на оскарження не з власної вини порушення процедури, а у зв'язку із тривалими непереборними обставинами.

Зокрема, якщо фізична особа-підприємець була мобілізована та виконувала свій військовий обов'язок перед державою Україна у зоні проведення антитерористичної операції, яка триває більше року, то немає жодних суспільно-правових виправдань для позбавлення цієї особи права на відновлення пропущеного процесуального строку на оскарження рішення

суду касаційної інстанції стосовно неї у Верховному Суді лише через обмеження строку законом. Такий закон (зокрема, положення ст. 111¹⁷ ГПК) у цій частині є явно неправовим, не має застосовуватися судами, враховуючи норму Конституції України про принцип верховенства права (ст. 8), і має бути скасований.

Отже, пропонуємо виключити зі статті 93, статті 110, статті 111¹⁷ обмеження в один рік строку для подачі відповідних клопотань про поважність причини пропуску процесуального строку як таке, що суперечить принципам верховенства права, розумності та справедливості.

Водночас наведене розмежування строків для поновлення процесуальних процедур потребує, щоб у процесуальному законодавстві було передбачено обов'язок особи, яка зацікавлена у поновленні процесуального строку, заявити про це відразу після зникнення обставин, що зумовили поважність причини пропуску строку, але не пізніше строку, встановленого законом для здійснення відповідної процесуальної дії.

Це правило, яке варто зафіксувати у ст. 53 ГПК України, дисциплінувало б учасників господарських процесуальних відносин та дозволило б уникнути зловживань із поновленням процесуальних строків, примусило б відповідних заявників доводити не лише поважність причин пропуску, а й свою добросовісність щодо не зволікання у реалізації процесуальних прав після зникнення обставин, що заважали виконання процесуальних обов'язків у встановлений законом строк.

Інша проблема, що виникає при продовженні та відновленні процесуальних строків і має більш складний характер – це процедура розгляду відповідних заяв та клопотань учасників господарського процесу.

Як зазначається у літературі, «господарські суди практично завжди відновлюють пропущений строк, оскільки він дійсно є замалим для отримання поштою судового рішення та підготовки на належному рівні апеляційної скарги» [138, с. 75]. Хоча не можна погодитися з тим, що строк для апеляційного оскарження є «замалим», бо, по-перше, автор такого

твердження не наводить ніяких аргументів, а, по-друге, у господарському процесі, як правило, беруть участь представники-юрисконсульти, що мають відповідну освіту, бо без них суб'єкти господарювання можуть зазнати підприємницького ризику. Але думку про поширеність тенденції до відновлення процесуального строку на оскарження варто підтримати.

Рішення про відмову у задоволенні клопотання про відновлення процесуального строку, встановленого законом, зазвичай, стосуються, по-перше, строків на апеляційне чи касаційне оскарження, а, по-друге, базуються на невірному обчисленні та відсутності доказів поважних причин пропуску процесуального строку.

Зокрема, у постанові ВГСУ від 10 квітня 2012 р. у справі № Б18/074-11 за наслідками розгляду заяви про поновлення процесуального строку на подачу заяви про майнові вимоги кредитора до боржника зазначено: «Звертаючись до суду апеляційної інстанції з заявою про відновлення строку на апеляційне оскарження, заявник послався на те, що про існування постанови від 23.08.2011р. він дізнався від державного реєстратора шляхом обміну інформацією електронними засобами обміну. Як вбачається з матеріалів справи та встановлено судом апеляційної інстанції, строк для подання апеляційної скарги на постанову господарського суду Київської області від 23.08.2011 р. закінчився 08.09.2011 р., тоді як апеляційна скарга подана до суду першої інстанції 27.12.2011 р., тобто із пропуском встановленого законодавством строку подання апеляційної скарги і відповідно до вимог ч. 2 ст. 93 ГПК України підлягає поверненню без розгляду. Суд апеляційної інстанції, встановивши, що заява ДПІ в Обухівському районі Київської області про поновлення строку на апеляційне оскарження не містить будь-якого обґрунтування поважності причини пропуску процесуального строку на апеляційне оскарження, дійшов вірного висновку про відсутність доказів поважності причин пропуску заявником строків на апеляційне оскарження і правових підстав для задоволення клопотання заявника про відновлення цього строку» [175].

Виходячи зі змісту ст. 53 ГПК, розгляд питань про відновлення та продовження процесуальних строків здійснюється у спрощеному провадженні. Хоча прямо ГПК не визначає поняття «спрощеного провадження», але, по суті, воно таким є, адже здійснюється без виклику сторін і, зазвичай, не у повному складі колегії суддів, якщо йдеться про апеляційний та касаційний розгляд, а одним із суддів колегії, визначеним автоматизованою системою.

Зокрема, відповідно до п. 6 у згадуваній постанові ВГСУ від 10 квітня 2012 витлумачено порядок розгляду заяви (клопотання) про поновлення процесуального строку

Статтею 93 ГПК встановлено, що апеляційна скарга, яка подана після закінчення строків, установлених цією статтею, повертається, якщо апеляційний господарський суд за заявою особи, яка її подала, не знайде підстав для поновлення строку. Відповідну заяву (клопотання) може бути викладено в апеляційній скарзі чи в окремому документі, і в останньому випадку її має бути подано одночасно з апеляційною скаргою. Заява розглядається, якщо вона надійшла до винесення ухвали про повернення апеляційної скарги.

Загалом можна констатувати певне «зверхнє» ставлення судових органів до проблем процедури визнання поважними причин пропуску процесуальних строків. Наприклад, в одній із публікацій представників судової гілки влади зазначено, що «судді апеляційної інстанції не складно встановити поважність причини пропуску строку для подання апеляційної скарги. Для цього у переважній більшості випадків не треба викликати сторони» [Error! Reference source not found., с. 11]. Водночас не можна перебільшувати оцінювальні здібності суддів, бо тоді можна було б дійти висновку, що й позовну заяву та інші заяви можна розглядати без виклику сторін. Це, можливо, полегшило б роботу суддям, але навряд чи сприяло б встановленню істини.

Згідно зі ст. 93 ГПК заява про поновлення строку розглядається одноособово одним із суддів колегії суддів апеляційного господарського суду, склад якої визначений у встановленому законом порядку. Те саме можна сказати про вирішення питання про поновлення процесуального строку у касаційній інстанції (ст. 110 ГПК) або при розгляді поданої заяви у Верховний Суд України (ст. 111¹⁷). Хоча в останньому випадку законом передбачено колегіальне вирішення питання про визнання поважної причини пропуску процесуального строку, але це зумовлює нову якість процедури, адже розгляд питання про відновлення відбувається без виклику сторін, без змагального режиму засідання суду.

Погоджуючись загалом із думкою про те, що додаткові процедури щодо відновлення процесуального строку на оскарження можуть призвести до затягування розгляду справи, зауважимо, що не можна ігнорувати потреби запровадження контролю сторін у режимі змагальності, коли кожна сторона наділена правами спростовувати обґрунтованість відповідних заяв іншої сторони.

Сьогодні ситуацію у господарському судочинстві не можна визнати такою, що сприяє оперативності розгляду справ хоча б тому, що необґрунтоване задоволення заяв про відновлення процесуального строку на оскарження якраз і призводить до продовження слухання справи та перешкоджає набранню законної сили рішенням суду. Отже, вважати цю процедуру порушенням принципу оперативності, як це вказано в окремих публікаціях, неприпустимо.

Ніхто, крім особи, на користь якої прийнято рішення суду, щодо якого подається апеляційна чи касаційна чи заява про перегляд у Верховному Суді України, не може вжити усіх передбачених законом заходів для спростування доводів заявника про поважність причини пропуску процесуального строку. Не можна перекладати на суд відповідний тягар оцінки без альтернативних міркувань та доказів.

Дійсно, можна погодитися з тим, що окреме засідання проводити не варто, бо це затягне розгляд справи. Але для апеляційного, касаційного та перегляду рішення суду у Верховному Суді потрібно поєднати вирішення питання про розгляд апеляційної скарги із розглядом питання про поважність причини пропуску процесуального строку, якщо сторона, на користь якої прийнято рішення, яке оскаржується, заявить про свою незгоду із поважністю причини пропуску процесуального строку. У цьому разі було б доцільно зобов'язати суд не ухвалювати попереднє рішення про поновлення процесуального строку, а перенести розгляд цього питання у засідання із викликом обох сторін. Сторона, на користь якої прийнято рішення, яке оскаржується, не буде зацікавлена подавати необґрунтовані заперечення на поважність строку пропуску процесуального строку заявником скарги, адже це затягує розгляд справи відповідною інстанцією та набрання чинності рішенням суду.

Згідно зі ст. 93 ГПК, ухвалу про відмову у відновленні пропущеного строку подання апеляційної скарги та про повернення останньої може бути оскаржено в касаційному порядку на підставі частини третьої статті 53 ГПК України. Як бачимо, ухвала про поновлення процесуального строку для подачі апеляційної скарги не передбачена як така, що підлягає оскарженню.

У зв'язку з цими приписами та враховуючи вищенаведені обґрунтування, не було б зайвим передбачити право сторони на оскарження ували про поновлення процесуального строку, але для уникнення зловживання правом на таке оскарження і попередження оскарження незаконного рішення було б доцільно надати таке право при оскарженні рішення суду, що слугуватиме підставою для скасування рішення суду загалом у зв'язку із грубим порушенням процесуального закону. Але ця пропозиція є скоріше додатковою до основної – про необхідність введення спеціальних процедур змагальності сторін у господарському процесі при з'ясуванні питань наявності поважних причин для пропуску процесуального строку. Серед іншого, такі кроки здатні істотно підвищити відповідальність

юридичних служб підприємств, прокуратури та інших державних (публічних) органів, формуючи сучасну процесуальну культуру у державі.

2.4 Дотримання господарсько-процесуальних строків та засоби його забезпечення

Дотримання процесуальних строків є найважливішою гарантією права особи на справедливий суд, адже за відсутності суворого дотримання цих строків усіма учасниками процесу зникає можливість вчасного захисту порушеного права та законного інтересу.

Проблема дотримання процесуальних строків має дві основні складові: 1) дотримання процесуальних строків учасниками процесу; 2) дотримання процесуальних строків самими суддями господарських судів.

Щодо першої проблеми юридична теорія та практика набули достатньо досвіду, що дозволяє говорити про наявність механізму державного примусу дотримання процесуальних строків учасниками процесу.

Значення цього примусу важко переоцінити, адже порушення процесуальних строків не лише погіршує стан захисту у суді порушених прав та інтересів господарюючих суб'єктів, а й слугує основою для зловживань процесуальними правами для затягування розгляду справи.

Наприклад, у юридичній літературі обговорюються процесуальні «диверсії», спрямовані на затягування розгляду господарських справ. При цьому «навмисне затягування судового розгляду» застосовується в разі неминучості настання несприятливої події. Відстрочка настання такої події дозволяє учаснику процесу вчинити необхідні йому в рамках суперечки процесуальні дії або ж вжити низку заходів з метою підготовки до ймовірного прийняття небажаного судового акта або пом'якшення наслідків від її прийняття, тобто надає учаснику можливість досягнення певного позитивного результату. Це може бути і відстрочка сплати боргу (поповнення обігових коштів за рахунок кредитора); і виграш додаткового

часу для здійснення будь-яких процесуальних дій (підготовка доказової бази, коректування позовних вимог тощо); тиск на кредитора при укладенні мирової угоди; вилучення ліквідних активів тощо» [Error! Reference source not found.].

Отже, якщо не вживати заходів із затягуванням розгляду справ, надавати можливість боржнику порушувати строки судового розгляду, то виникатимуть широкі можливості для процесуальних зловживань, які у підсумку призводять до спотворення права на справедливий суд й погіршують економіко-правові умови ведення бізнесу в Україні. Господарське судочинство справедливо визнається елементом економічної системи держави, «адже воно є тим мірилом законності ухвалених економіко-правових рішень, що рухають та розвивають економіку, забезпечують функціонування суб'єктів господарювання, захист приватної, державної та комунальної власності, утверджують господарський правопорядок в економіці» [126]. Найважливішою складовою організації такої системи виступають господарсько-процесуальні строки.

Державний примус може мати кілька правових форм, одна із найбільш відомих та ефективних серед них – це заходи юридичної відповідальності.

Варто погодитися з думкою Г.М. Пенчевої, яка наполягає на тому, що державна реакція на порушення процесуальних норм у господарському судочинстві може бути визначена як господарська-процесуальна відповідальність: «Господарсько-процесуальна відповідальність являє собою застосування органами судової влади до учасників господарського процесу за порушення вимог господарсько-процесуального законодавства передбачених законом заходів державного примусу, виражених у формі несприятливих наслідків як процесуального, так і матеріально-правового характеру» [14, с. 178–179]. При цьому авторка цілком слушно поділила відповідні заходи відповідальності на санкції (штрафні та компенсаційні), а також на застосування несприятливих процесуальних наслідків [14, с. 180].

Застосування відповідних санкцій та несприятливих наслідків передбачено нормами господарського процесуального законодавства.

Зокрема, у положеннях п. 5 ч. 1 ст. 83 ГПК йдеться про стягнення в доход Державного бюджету України з винної сторони штрафу у розмірі до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за ухилення від вчинення дій, покладених господарським судом на сторону. Сьогодні у зв'язку із девальвацією національної грошової одиниці такий розмір, звичайно, втратив своє каральне значення, але загалом він підтверджує негативну реакцію держави на невиконання процесуальних обов'язків. При цьому важливим показником невиконання відповідних дій є процесуальний строк. Адже законом встановлений загальний строк судового розгляду і будь-яке невиконання розпорядження господарського суду виконати процесуальну дію у призначений ним строк є ухиленням від дій, покладених судом на сторону.

Причому, якщо розбирати перелік відповідних дій, що можуть бути покладені на сторони, то у межах загального строку, тут завжди функцію процесуального строку виконує строк наступного судового засідання. Саме на момент цього засідання має бути виконана процесуальна дія стороною чи сторонами: чи то провести звірку взаємних розрахунків, чи подати докази, чи усунути недоліки у позовній чи іншій заяві, яка адресована до суду, надати копію документів іншій стороні тощо.

Можна твердити, що дата судового засідання виступає універсальним строком у господарському процесі, якщо йдеться про процесуальні строки, які призначаються господарським судом як елемент виконання відповідних розпоряджень суду до сторін та інших осіб.

Крім того, можуть застосовуватися штрафні санкції за невиконання у певний строк розпорядження судді іншими підприємствами та організаціями. Це питання достатньо докладно розглянуто у юридичній літературі, зокрема, порушені проблеми, які безпосередньо стосуються питання додержання господарського-процесуальних строків.

Так, А.О. Коліна вважає, що доречним є доповнення п. 5 ст. 83 ГПК положеннями щодо застосування штрафних санкцій не тільки до сторін, а й до інших учасників процесу, у випадку якщо господарський суд зобов'язав їх вчинити якісь дії [32, с. 432].

Проект ГПК (ст. 40), розроблений Радою з питань судової реформи, закріплює положення щодо стягнення штрафу з винної сторони, що має важливе значення для додержання процесуальних строків з урахуванням того, що дії сторони, які мають характер недобросовісної поведінки, спрямованої на затягування розгляду справи, розглядаються як зловживання процесуальними правами [179]. Отже, сфера застосування штрафу як засобу господарсько-процесуальної відповідальності за порушення процесуальних строків поширюється на зловживання процесуальними правами, що варто оцінити позитивно.

Щодо настання несприятливих наслідків у разі порушення процесуального строку у господарському процесі, то треба враховувати усе розмаїття заходів процесуального примусу, а не лише штрафних санкцій, спрямованих на дотримання учасниками господарських процесуальних відносин положень щодо строків, визначених законом або суддею.

За своєю правовою природою ці заходи мають таке саме змістовне навантаження, що й заходи примусового характеру, які застосовуються за порушення інших процесуальних норм.

У господарсько-процесуальній літературі виділяють такі заходи примусу: відмова у прийнятті позовної заяви; повернення без розгляду зустрічної позовної заяви; залишення позовної заяви без розгляду, припинення провадження у справі; відкладення розгляду справи; залишення заяви про вжиття запобіжних заходів без руху; розгляд справи судом за наявними в ній матеріалами та доказами; залишення позову без розгляду у разі неподання учасником судового процесу з неповажних причин або без повідомлення причин матеріалів та інших доказів, витребуваних

господарським судом; відмова у прийнятті нових доказів; розгляд справи за відсутності сторони [14, с. 185–187].

Майже усі заходи можуть застосовуватися для примусу до додержання господарсько-процесуальних строків.

Звичайно, питання про правову природу цих заходів залишається дискусійним, враховуючи загальну дискусійність положень щодо юридичного примусу, зокрема юридичної відповідальності.

Висловлюючи власну позицію щодо правової природу заходів, що передбачені законом та вживаються судом до порушників господарсько-процесуальних строків, необхідно, як уявляється, розмежовувати заходи примусу та заходи юридичної відповідальності. Принаймні, якщо ототожнювати ці поняття, як це зроблено в окремих роботах [14, с. 180–187], тоді зникає межа між заходами відповідальності та усіма публічно-правовими наслідками тієї чи іншої поведінки учасника процесуальних відносин.

При цьому доцільно розмежовувати процесуальні наслідки порушення процесуальних строків особою, що реалізує власні права та інтереси у господарському процесі, та процесуальні наслідки для особи, що несе процесуальні обов'язки, за додержання процесуальних строків і виконання приписів закону. Розв'язання цього питання традиційно ускладнено проблемою розмежуванням процесуальних прав та обов'язків у тому сенсі, що реалізація процесуальних прав нерозривно пов'язана із додержанням певних процесуальних норм. А додержання процесуальних норм, своєю чергою, є обов'язком особи, яка приймає участь у розгляді господарської справи. Наприклад, право особи на подачу зустрічного позову за процесуальним законом пов'язане із додержанням положення щодо строків подачі відповідної заяви, а також низки вимог щодо змісту позовної заяви та переліку документів, які до неї додаються.

Водночас слід розмежовувати додержання процесуальних обов'язків особою, яка зацікавлена у певній процесуальній дії, та особою, яка

примушується законом чи судом до вчинення певної процесуальної дії, хоча безпосередньої зацікавленості у відповідній дії ця особа може й не мати.

Наприклад, відповідач, що подає зустрічний позов, зацікавлений у додержанні відповідних строків, а тому примус, встановлений у ГПК щодо змісту позовної заяви та інших процесуальних дій, пов'язаних із подачею зустрічного позову, має для нього факультативний характер. Порушивши відповідні положення, відповідач не зможе реалізувати власний інтерес на подачу зустрічного позову та спільний його розгляд із первісним позовом. Тому недоцільним було б, наприклад, введення штрафних санкцій за порушення відповідачем цих обов'язків. Порушенням цих обов'язків він шкодить лише собі, а тому закон як санкцію передбачає лише процесуальні наслідки, які настають у разі недодержання відповідачем встановленого процесуального порядку реалізації його права. Отже, за порушення процесуальних норм, зокрема щодо строку подачі зустрічного позову до моменту початку розгляду справи по суті, застосовується не захід процесуального примусу, а унеможливлення реалізації процесуального права внаслідок недодержання його порядку.

Інакше ситуацію необхідно тлумачити у разі порушення стороною чи іншим учасником господарського процесу положень щодо строків чи інших процесуальних обов'язків, коли цей суб'єкт виконує винятково обов'язок, встановлений законом чи призначений судом, але не є безпосередньо зацікавлений у відповідній дії. У цьому випадку застосовується державний примус у формі «розгляду справи на підставі наявних у ній матеріалів», «розгляд справи за відсутності представника учасника процесу», а також штрафні й інші заходи юридичної відповідальності несприятливого характеру, тобто заходи примусу у «чистому» вигляді.

Без цих заходів суд залишається, по суті, позбавленим інструментів управління процесуальними відносинами.

При цьому слід враховувати, що вжиття заходів примусу у формі залишення позову без розгляду межує із відмовою судом від правосуддя, а

тому має застосовуватися лише відповідно до приписів процесуального законодавства.

Наприклад, у постанові ВГСУ від 16 червня 2010 р. № 33/485 визначено, що «при вирішенні питання щодо залишення позову без розгляду на підставі вищенаведеної правової норми – неподання витребуваних документів без поважних причин, а також неявка представника сторони у судові засідання, господарський суд зобов'язаний з'ясувати причини, в зв'язку з якими вимоги суду щодо надання документів не можуть бути виконані, а явка представника позивача забезпечена та об'єктивно оцінити їх поважність. Отже, обов'язковою умовою застосування вказаної норми процесуального права (п. 5 ст. 81 ГПК України) є відсутність поважних причин неподання витребуваних судом матеріалів та необхідність їх для вирішення спору, так само як і відсутність поважних причин нез'явлення представника позивача у судові засідання».

Дійсно, відповідно до ст. 75 ГПК України, якщо відзив на позовну заяву і витребувані господарським судом документи не подано, справу може бути розглянуто за наявними у ній матеріалами. Згідно зі ст. 22 ГПК України, сторони мають право брати участь у господарських засіданнях. «Оскільки зміст норми не передбачає обов'язку сторін брати участь в судових засіданнях, нез'явлення повноважного представника позивача в судові засідання є реалізацією процесуального права сторони. Отже, перш ніж залишити позов без розгляду, господарський суд зобов'язаний вирішити питання можливості розгляду справи за наявними в ній матеріалами, а якщо це неможливо, з'ясувати причини невиконання позивачем вимог суду щодо надання документів, об'єктивно оцінити їх поважність і вже після цього вирішувати питання про залишення позову без розгляду»...«Суд першої інстанції замість того, щоб врахувати нез'явлення представників обох сторін у судові засідання, враховуючи, що їх явка визнавалась обов'язковою, оцінити вказане клопотання відповідача та вирішити питання або ж про відкладення розгляду справи, або ж вирішити справу за наявними в ній

документами, залишив позов без розгляду, що свідчить про ухилення від вирішення спору по суті, результатом розгляду якого, відповідно до ст. 82 ГПК України, може бути задоволення позову чи відмова в позові повністю або частково, і, відповідно, від здійснення правосуддя, що суперечить ст.ст. 124, 129 Конституції України [176].

Аналогічні висновки зроблені у пункті 7 роз'яснень Вищого арбітражного суду України «Про деякі питання практики застосування статей 80 та 81 ГПК України» від 23.08.1994 р. № 02-5/612.

Отже, заходи процесуального примусу мають застосовуватися лише при чіткому з'ясуванні факту порушення учасниками господарського процесу законодавчих положень про дотримання строків судового розгляду та господарського-процесуального порядку загалом, наприклад, щодо явки у судові засідання, надання документів у встановленому порядку тощо.

Проектом ГПК, розробленого Радою з питань судової реформи, передбачено нові положення, що розширюють перелік правових наслідків порушення процесуальних строків у зв'язку із запровадженням нових інститутів. Наприклад, у нормах ст. 81 визначається порядок судового реагування на заяву про фальсифікацію доказів у справі, зокрема, пропонується запровадити доволі стислі строки для реагування сторони, що подала відповідний доказ, на заяву про фальсифікацію доказу. Ця сторона має право не пізніше наступного дня після отримання ухвали суду про прийняття такої заяви до розгляду «подати клопотання до суду про виключення його з числа доказів». «Якщо заява була подана в судовому засіданні під час розгляду справи по суті, клопотання про виключення доказу з числа доказів у справі повинно бути заявлено відразу після подання відповідної заяви про фальсифікацію доказу» [179]. Тут йде мова про включення до процесуального законодавства не лише нових строків, а й нових процесуальних наслідків їх порушення. Зокрема, у цьому разі при ненадходженні у встановлений законом строк заяви про виключення доказу, стосовно якого подана заява про фальсифікацію, суд вживає заходів до

встановлення справжності відповідного доказу із негативним реагуванням на факт можливої фальсифікації чи неправдивого повідомлення про вчинення правопорушення. У разі ж надходження заяви від сторони, що подала доказ, про його виключення, процесуальний наслідок зовсім інший – суд постановляє ухвалу про виключення такого доказу з числа доказів у справі.

Отже, часові межі вчинення процесуальних дій впливають на реагування суду (позитивне чи негативне) на процесуальну поведінку учасника судового розгляду. Безперечно, подача фальсифікованого доказу у будь-якому разі є негативним фактом, незалежно від подачі суб'єктом заяви про виключення доказу, але з погляду процесуального порядку та необхідності пошуку балансу інтересів сторін та їх диспозитивності слід вважати такі новели доцільними. Вони здатні визначити критерії правомірної та неправомірної поведінки саме із погляду процесуальних норм, а не соціальної поведінки загалом.

Нарешті, треба з'ясувати правове значення **порушення процесуальних строків із боку суддів**. Хоча розгляд відповідного питання має не лише процесуальний, а передовсім дисциплінарний характер, очевидно, що спрямованість відповідних норм має процесуальне значення, оскільки дисциплінарна відповідальність суддів існує не для покарання суддів, а як превентивний захід, що попереджує порушення процесуальних строків та інших процесуальних порушень із боку суддів.

Тут має враховуватися, що перенесення питання про додержання процесуального строку з рівня лише процесуальної процедури та поведінки суб'єктів господарювання – учасників процесу на рівень дисциплінарної відповідальності суддів має об'єктивний характер. Адже вирішення проблем оптимізації та ефективного застосування процесуальних строків – одна з найбільш складних проблем юридичної науки та практики. Правильне визначення строків у законодавчому порядку для суб'єктів господарського процесу є гарантією забезпечення швидкого відновлення порушених прав або

охоронюваних законом інтересів підприємств, установ, організацій. Своєчасне вирішення господарських спорів здатне гарантувати реальність, оперативність захисту суб'єктивних прав заінтересованих осіб, які беруть участь у справі, та інтересів держави, тобто сприятиме прискоренню оборотності коштів та запобіганню взаємної заборгованості суб'єктів господарювання. Не дивно, що вимоги стосовно додержання процесуальних строків суддями, зокрема суддями господарських судів, останнього часу набуло значення вагомого критерію виконання суддями покладених на них Конституцією та законом обов'язків.

Незважаючи на актуальність розробок з питань застосування процесуальних строків, зокрема у господарському процесі, зміст відповідних робіт зазвичай акцентує на додержанні процесуальних строків особами, які беруть участь у справі. Але ж судді також є суб'єктами, на діяльність яких впливають господарсько-процесуальні строки. Окремі питання додержання процесуальних строків судом розглядалися у працях О. Андрійчук, Ю. Білоусова, С. Заїки, П. Лупинської, Г. Мацьків, М. Сороки та деяких інших вчених. Але ці дослідження потребують доповнення аналізом дисциплінарних та інших наслідків порушення процесуальних строків суддям господарських судів при тому, що традиційним для господарського судочинства є швидкий розгляд господарських справ.

У законодавстві відсутнє визначення процесуальних строків. Проте у юридичній літературі існують кілька поглядів вчених на це поняття.

Д.М. Притика вважає, що процесуальний строк – це проміжок часу, протягом якого господарський суд, сторони та інші учасники процесу повинні виконати певні процесуальні дії [89, с. 123]. І.А. Балюк визначає процесуальний строк як встановлений законом або господарським судом проміжок часу, протягом якого повинна або може бути здійснена та чи інша процесуальна дія або закінчена певна частина провадження у справі [90, с.75]. Остання думка є більш слушною, оскільки упродовж процесуального строку не обов'язково повинна виконуватись процесуальна

дія господарським судом, сторонами та іншими учасниками процесу. Суб'єкти господарського процесу наділяються правом виконувати певну процесуальну дію.

Як уявляється, поняття процесуального строку має бути визначено як проміжок часу, упродовж якого суб'єкти господарського процесу (господарський суд, сторони, інші учасники процесу) зобов'язані або наділяються правом здійснити процесуальні дії чи закінчити певну частину провадження у справі.

Статтею 50 Господарського процесуального кодексу України закріплено загальне правило вчинення процесуальних дій у строки, встановлені цим кодексом. У тих випадках, коли процесуальні строки не встановлені, вони призначаються господарським судом. Строки для вчинення процесуальних дій визначаються точною календарною датою, зазначенням події, що повинна неминуче настати, чи періодом часу. Перебіг процесуального строку, обчислюється роками, місяцями або днями, починається з дня, наступного після календарної дати або настання події, яким визначено його початок. Він триває безперервно, до нього зараховуються і неробочі дні, крім випадків, передбачених ст. 51 ГПК України.

До набрання чинності Законом України від 07.07.2010 р. стаття 69 ГПК встановлювала, що спір має бути вирішено господарським судом у строк не більше двох місяців від дня одержання позовної заяви, але за клопотанням обох сторін чи клопотанням однієї сторони, погодженим з другою стороною, спір міг бути вирішено у більш тривалий строк, ніж встановлено частиною першою цієї статті. Згодом статтею 69 ГПК України було встановлено, що продовжити строк розгляду спору можливо, але не більш як на п'ятнадцять днів. Аналогічні положення встановлені стосовно апеляційного розгляду господарських справ, але ускладнені ще й тим, що перегляд ухвал господарського суду в апеляційному порядку може здійснюватися у 15-денний термін. Постає питання про своєчасне здійснення відповідних

функцій господарським судом, враховуючи те, що, наприклад, ухвала господарського суду про визнання боржника банкрутом не лише ґрунтується на величезному обсязі матеріалів, які просто фізично важко опанувати судді у 15-денний термін, але й де-факто має характер рішення у справі, позаяк містять узагальнюючі змістовні матеріально-правові резолюції за результатами розгляду справи.

Отже, законом встановлюється досить жорсткий темпоральний режим здійснення господарської процесуальної діяльності. У цьому полягає одна із причин того, що нині проблемою не лише загального, а й спеціального судочинства стало порушення суддями процесуальних строків.

Невипадково більшість дисциплінарних проваджень, що розглядаються Вищою кваліфікаційною комісією суддів України, стосуються саме порушення суддями процесуальних строків. Це прямо визнавалося попереднім складом ВККС [95], а також впливає із практики перших місяців роботи нового складу цього органу у 2015 році.

Зокрема, рішенням ВККС № 1471/дп-15 від 28 травня 2015 року притягнуто до дисциплінарної відповідальності суддю Дарницького районного суду міста Києва Куренкова Є. С. у зв'язку із порушенням права суб'єктів права України на своєчасний розгляд справи, вчасне отримання копії повного рішення суду у цивільних справах та його оскарження в апеляційній інстанції, що розцінено «відмовою особі у доступі до правосуддя» [91]. З аналогічних підстав, рішенням ВККС № 1470/дп оголошено попередження судді Баглійського районного суду Дніпродзержинська Дніпропетровської області Литвинчуку В. П. за «невжиття суддею заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи протягом строку, встановленого законом» [92].

Так само відповідно до рішення ВККС № 1468/дп-15 від 28.05.2015 р. у зв'язку з невжиттям заходів «щодо розгляду справи протягом строку, встановленого законом» притягнуто до дисциплінарної відповідальності та оголошено догану судді господарського суду Дніпропетровської області

Мілевій І. В. За матеріалами дисциплінарного провадження справа про повернення майна з чужого незаконного володіння розглядалася упродовж 17 місяців, неодноразово зупинялася та супроводжувалася перервами. Серед іншого, суддя вказувала щодо перерв між винесеними ухвалами на поновлення провадження у справі, що у такий спосіб вона «надавала час для належного повідомлення та виклику до суду представників сторін та можливості сторонам мати необхідний час для підготовки аргументованих пояснень до суду і планування робочого графіку працівників або представників сторін». Але ВККС визнала це пояснення таким, що не заслуговує уваги у зв'язку з тим, що «пояснення судді Мілевої І. В. не містять посилань на заходи, які вживалися нею, а пізніше, як головуючим суддею у колегіальному розгляді справи, для завершення розгляду справи протягом розумного строку, не вказано причин значних перерв між судовими засіданнями та неефективних процесуальних дій, «внаслідок яких не виправдано затягувалося вирішення господарського спору». ВККС було також вказано, що «доводи судді про дотримання нею строку розгляду справи не ґрунтуються на законі. Відповідно до ч. 3 ст. 79 ГПК України, господарський суд поновлює провадження у справі після усунення обставин, що зумовили його зупинення. Отже, поновлення провадження у справі з іншої, пізнішої дати, а не з дати усунення обставин, що зумовили його зупинення та винесення ухвали про це, є вчиненням процесуальних дій у зупиненому провадженні, що суперечить нормам процесуального права» [93].

Як бачимо, дисциплінарне провадження у ВККС ґрунтується на аналізі положень чинного законодавства щодо процесуальних строків. Отже, питання процесуальних строків тісно пов'язане з питанням дисциплінарної відповідальності суддів.

Слід враховувати, що такий проступок як порушення строків визнається не лише підставою звичайного дисциплінарного провадження щодо судді, але й за умови кваліфікації його як «дії, що порочать звання

судді або підривають авторитет правосуддя» або вчинення дисциплінарного правопорушення при непогашеному дисциплінарному стягненні або двох «непогашених дисциплінарних стягненнях» (пп. 1 і 2 ч. 2 ст. 97 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») цілком може бути віднесено до підстав порушення суддею присяги, що, своєю чергою, може призводити до його звільнення відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Не можна вважати це абсолютно правильним, бо такий підхід ґрунтується на занадто широкому тлумаченні дисциплінарної відповідальності суддів, коли будь-яке правопорушення судді можна віднести законом та кваліфікувати порушенням присяги. Не випадково сьогодні заявлена у юридичній літературі [96; 97 тощо] та попередньо реалізована Конституційною комісією пропозиція змін до Конституції України про відмову від такої підстави для звільнення судді як порушення присяги із заміною на більш чітке формулювання – вчинення грубого дисциплінарного порушення або систематичного невиконання покладених на суддю обов’язків, що виявило його явну невідповідність займаній посаді. Водночас ці пропозиції змін до Конституції та законів України щодо підстав звільнення суддів не можуть розв’язати питання щодо обсягу та меж об’єктивних підстав порушення суддями процесуальних строків.

В юридичній літературі чітко не визначено поняття порушення процесуальних строків. Порушувати – це робити що-небудь всупереч наказові, закону; діяти, чинити не так, як належить за традицією, звичаєм, загальноприйнятими правилами [94]. Враховуючи вищевикладене, можна дійти висновку, що порушення процесуальних строків – це недотримання проміжку часу, упродовж якого суб’єкти господарського процесу зобов’язані або наділяються правом здійснити процесуальні дії чи закінчити певну частину провадження у справі.

Відповідно до ст. 83 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у редакції, що діяла до набрання чинності Законом України «Про право на справедливий суд», однією з підстав притягнення до дисциплінарної

відповідальності судді у порядку дисциплінарного провадження визнавалося порушення процесуальних строків, яке проявляється у невжитті суддею заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи протягом строку, встановленого Законом.

Чинна редакція Закону «Про судоустрій і статус суддів» передбачає низку посилань на додержання суддею процесуальних строків. Зокрема, відповідно до статті 85, що має назву «кваліфікаційне оцінювання», закріплюються положення про суддівське досьє, яке у частині інформації про ефективність здійснення судочинства суддею (ч. 3) має передбачати, зокрема, інформацію про «г) дотримання строків розгляду справ».

Серед підстав дисциплінарної відповідальності судді зазначається «безпідставне затягування або невжиття суддею заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи протягом строку, встановленого законом, зволікання з виготовленням вмотивованого судового рішення, несвоєчасне надання суддею копії судового рішення для її внесення до Єдиного державного реєстру судових рішень (п. 2 ч. 1 ст. 92).

У юридичній літературі справедливо зауважувалося, що системний аналіз цього формулювання виявляє, що для застосування такої підстави необхідно довести не сам факт порушення процесуальних строків і навіть не наявність вини судді в такому порушенні, а «те, що суддя здійснив усі можливі заходи для своєчасного розгляду звернень громадян та судових справ» [98, с. 67]. Це породжує доволі багато питань стосовно справедливості такої санкції, враховуючи те, що навряд чи суддя має нести відповідальність за невинну поведінку, зокрема за невжиття заходів, які не передбачені законом (наприклад, сплачувати за власний рахунок витрати на пересилку повідомлень про слухання справи, копіювати документи, надавати папір та інші канцелярські вироби, якщо цими матеріально-технічними ресурсами його не забезпечує держава, але це впливає на строки розгляду справ. Так само суддя не має відповідати за дії третіх осіб, (наприклад, помічника,

секретаря судового засідання, канцелярії суду тощо), якщо вони своїми діями завадили своєчасному здійсненню правосуддя.

Вища кваліфікаційна комісія суддів та Вища рада юстиції здійснюють дисциплінарне провадження щодо судді, у тому числі у разі порушення ним процесуальних строків. Зокрема, згідно з ст. 94 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» дисциплінарне провадження щодо суддів місцевих та апеляційних суддів здійснює Вища кваліфікаційна комісія суддів України. А щодо суддів вищих спеціалізованих суддів та суддів Верховного Суду України – Вища рада юстиції. Своєю чергою, статтею 93 Закону «Про судоустрій і статус суддів» визначено, що дисциплінарне провадження – це процедура розгляду звернення з метою встановлення обставин, що можуть бути підставою дисциплінарної відповідальності судді.

Серед фахівців поширена думка, що однією з підстав порушення суддями України процесуальних строків є невелика кількість дисциплінарних стягнень, які застосовуються до них (догани або прийняття рішення про направлення рекомендації до Вищої ради юстиції для вирішення питання щодо внесення подання про звільнення судді з посади за наявності для цього підстав, прийняття рішення про невідповідність судді займаній посаді, про внесення подання про звільнення цього судді з посади до органу, який його призначив чи обрав).

У багатьох країнах до суддів застосовуються дисциплінарні стягнення за різноманітні порушення. Наприклад, в Португалії, як і в Сполучених Штатах Америки, до суддів застосовують сім видів стягнень (попередження, штраф, переведення, тимчасове відсторонення від виконання обов'язків, відсторонення від обов'язків, примусовий вихід у відставку, звільнення). Проте фахівці не можуть твердити, що це є основною причиною того, що судді менше порушують строки розгляду справи [99].

Як уявляється, причиною порушення суддями процесуальних строків є не тільки обмежена кількість дисциплінарних стягнень, які можуть бути застосовані до суддів відповідно до закону. А й об'єктивна неможливість

через велику кількість справ, що знаходяться в їхньому провадженні, та неможливість у строки, визначені законом, розглянути справу. У прикладі, аналізованому вище, ВККС зазначила у рішенні: «у 2013 році суддею Мілевою І. В. було розглянуто 153 господарські справи, а у 2014 році – 258 справ, що не вказує на надмірне навантаження судді» [93]. Отже, ВККС вважає, що 238 справ, які розглядаються суддею господарського суду на рік не є великою кількістю. Але ж це більше однієї справи на день, враховуючи відпустку та вихідні дні.

Крім того, складність господарських справ потребує ретельного їх опрацювання, дослідження величезного масиву господарського законодавства, яке не лише містить численні підзаконні акти, але й виступає спеціальним щодо цивільного законодавства. Отже, вимога до судді розглядати таку кількість справ на рік не видається обґрунтованою.

На жаль, будь-якого наукового обґрунтування навантаження на суддів сьогодні також не існує.

Вирішити ці проблеми без законодавчого втручання не видається можливим, адже практика правозастосовчого органу йде шляхом оціночних категорій кількісного, а не якісного змісту. Зокрема, у п. 1 ч. 1 статті 2¹ ГПК передбачається принцип автоматизованої системи справ: «об'єктивний та неупереджений розподіл справ між суддями з додержанням принципів черговості та рівної кількості справ для кожного судді». Але рівна кількість справ не забезпечує справедливого та рівномірного навантаження на одного суддю. Тим паче не враховується складність справ.

Як уявляється, кількість учасників процесу, а також обсяг справи мають бути враховані при визначенні навантаження на суддю. Саме тому у пункті 1 частини першої статті 2¹ ГПК України слова «принципів черговості та рівної кількості справ для кожного судді» доцільно замінити словами «принципів черговості, рівної кількості справ для кожного судді та складності справи, що визначається з урахуванням різновиду провадження, кількості учасників процесу та обсягу матеріалів справи». Це закладе

законодавчі критерії для наступного визначення правозастосовним органом кількісних та якісних показників навантаження на суддів спеціалізованих судів, якими є господарські суди, та убезпечить від порушення суддями процесуальних строків.

Надалі для врівноваження процесуальних строків необхідним постане визначення оптимальних процесуальних строків для конкретних категорій справ, що дозволить, дотримуючись принципів господарського процесу, об'єктивно вирішувати господарські спори.

Отже, серед можливих напрямів удосконалення законодавства у цій сфері можна запропонувати:

1. Встановити градацію моменту відліку процесуального строку для того, щоб перебіг строку не враховував поштовий перебіг при документообігу, не залежав би від зловживання процесуальними правами недобросовісних осіб.

2. Диференціювати процесуальні строки залежно від складності справ та кількості їх учасників, виду провадження тощо.

3. Визначити механізм зупинення перебігу процесуальних строків залежно від об'єктивних обставин та волевиявлення усіх учасників процесу для створення умов для примирення сторін та досягнення об'єктивної істини у справі.

4. Здійснити комплекс наукових, методичних та законодавчих заходів щодо встановлення розумного та справедливого навантаження на суддів.

Це повинно підвищити якість розгляду господарських справ та вирішити проблему порушення суддями господарських судів процесуальних строків.

Висновки до розділу 2

Процесуальні строки як невід’ємний елемент механізму здійснення господарського судочинства потребують класифікації. Поділ процесуальних строків на законні (абсолютні), судові, відносні і змішані не є обґрунтованим, більш доцільним уявляється виділення строків законодавчого визначення та судового призначення.

Стосовно процесу встановлення господарсько-процесуальних строків категорію «розумності» доцільно визначати як правовий критерій обґрунтованої поведінки суб’єкта господарсько-процесуальних відносин, пов’язаний із процесуальною необхідністю призначення (встановлення) процесуальних строків на підставі об’єктивних часових меж певних дій.

Порядок їх обчислення пропонується визначати як процесуальну діяльність суду та інших учасників господарського процесу щодо обрахунку перебігу процесуального строку, визначеного законом або судом хвилинами, годинами, днями, місяцями або роками.

Під поняттям перебігу господарсько-процесуального строку варто розуміти визначену роками, місяцями, годинами і хвилинами послідовну плинність процесуального строку, що розпочинається з наступного(-ної) дня (хвилини) після відповідної календарної дати (за хвилиною), або настання події (вчинення дії), з якими процесуальним законом (судом) пов’язано його початок, а закінчується у робочий день, що триває до 24 години або до закінчення роботи суду, відповідних місяця і числа останнього року строку або відповідного числа останнього місяця строку, якщо він обчислюється роками чи місяцями, відповідно, в останню секунду останньої хвилини строку, визначеного хвилинами, годинами, або в останню хвилину останньої години строку, з якої починався його перебіг, або наступного дня після настання події (вчинення дії), якщо його закінчення пов’язане з процесуальною дією або подією, яка повинна неминуче настати.

Під зупиненням перебігу господарсько-процесуальних строків варто розуміти тимчасову зупинку перебігу всіх процесуальних строків у справі, початок якої пов’язується з вчиненням або настанням передбачених законом

дій або обставин відповідно, що потребують зупинення провадження у справі, унеможлиблюють подальший розгляд справи до усунення обставин, що стали підставами відповідного зупинення. Підстави зупинення процесуальних строків аналогічні підставам зупинення провадження у справі.

Доцільно уніфікувати застосування понять поновлення та відновлення процесуального строку на користь поняття «поновлення» як вказівки на нове обчислення строку.

Підставами для визнання поважної причини пропуску процесуального строку та ухвалення рішення про його відновлення мають бути:

- 1) об'єктивність, що унеможлиблює своєчасне виконання процесуального припису;
- 2) безпосередня пов'язаність обставин з дійсними істотними труднощами для вчинення процесуальних дій;
- 3) відсутність можливості зацікавленої особи впливати на обставини, що обґрунтовуються як непереборні.

Принцип розумності поновлення процесуальних процедур потребує, аби у процесуальному законодавстві було передбачено обов'язок особи, яка зацікавлена у поновленні процесуального строку, заявити про це одразу після зникнення обставин, що зумовили поважність причини пропуску строку, але не пізніше строку, встановленого законом для здійснення відповідної процесуальної поведінки

Необхідно передбачити право сторони на оскарження ували суду про поновлення процесуального строку, але для уникнення зловживання правом на таке оскарження і попередження оскарження незаконного рішення було б доцільно надати право зацікавленій стороні подати відповідну скаргу лише при оскарженні рішення суду з підстав грубого порушення процесуального закону. Це має виступити факультативним правилом до спеціальних процедур змагальності сторін у господарському процесі при з'ясуванні питань наявності поважних причин для пропуску процесуального строку.

Дотримання процесуальних строків є найважливішою гарантією права особи на справедливий суд, адже за відсутності суворого дотримання цих строків усіма учасниками процесу зникає можливість вчасного захисту порушеного права та законного інтересу

Функцію процесуального строку виконує строк наступного судового засідання, моментом якого фактично визначається завершення процесуального строку, призначеного судом для вчинення відповідних дій стороною чи сторонами.

Доцільно розмежовувати процесуальні наслідки порушення процесуальних строків особою, що реалізує власні права та інтереси у господарському процесі, та процесуальні наслідки для особи, що несе процесуальні обов'язки.

Дотримання процесуальних строків суддями має не лише дисциплінарне, а й процесуальне значення.

Серед можливих напрямів вдосконалення законодавства у цій сфері можна запропонувати:

1. Встановити градацію моменту відліку процесуального строку для того, щоб перебіг строку не враховував поштовий перебіг при документообігу, не залежав би від зловживання процесуальними правами недобросовісних осіб.

2. Диференціювати процесуальні строки залежно від складності справ та кількості їх учасників, виду провадження тощо.

3. Визначити механізм зупинення перебігу процесуальних строків залежно від об'єктивних обставин та волевиявлення усіх учасників процесу для створення умов для примирення сторін та досягнення об'єктивної істини у справі.

4. Здійснити комплекс наукових, методичних та законодавчих заходів щодо встановлення розумного та справедливого навантаження на суддів.

РОЗДІЛ 3.

ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПОЛОЖЕНЬ ПРО ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ СТРОКИ В ОКРЕМИХ ФОРМАХ ТА ВИДАХ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУ

3.1. Удосконалення процесуальних строків позовного провадження у господарському судочинстві

Положення статті 69 ГПК України передбачають досить жорсткі процесуальні строки розгляду господарських справ – 2 місяці від дня одержання позовної заяви (спір про стягнення заборгованості за опротестованим векселем – протягом місяця). У виняткових випадках за клопотанням сторони, з урахуванням особливостей розгляду спору, господарський суд ухвалою може продовжити строк розгляду спору, але не більш як на п'ятнадцять днів.

Такі положення є досить традиційними для господарського (арбітражного) процесу. Але це не виключає наявності об'єктивних обставин, що потребують більших строків розгляду справи з урахуванням потреб правосуддя. Наприклад, це можуть бути потреби примирення сторін, зокрема медіації, а також складність справи, що потребує значного часу для оцінки доказів, дачі пояснень стороні та інших учасників спору тощо. Тому вимоги закону виступають, так би мовити, диктатом закону над змістом матеріально-правових відносин.

Судді господарських судів фактично знаходять можливості для продовження розгляду справи понад строки, встановлені у статті 69, шляхом призначення колегії суддів для розгляду справи. Таке «маніпулювання» законом навряд чи може бути йому на користь та виховувати учасників процесуальних відносин у дусі поваги до суду.

У апеляційному порядку досі не вирішено питання про строки розгляду апеляційних скарг на ухвали господарського суду, які мають бути розглянуті

– згідно з положеннями статті 102 ГПК – протягом п’ятнадцяти днів з дня постановлення ухвали про прийняття апеляційної скарги до провадження. Нереальність відповідного строку стає очевидною з урахуванням поштового перебігу для повідомлень осіб про слухання справи. Крім того, ухвали суду приймаються у справах про банкрутство із питань, що по суті мають матеріально-правове значення, наприклад, ухвала про затвердження реєстру вимог кредиторів. В останньому випадку, по суті, йдеться про визнання чи відмову у визнанні майнової вимоги, що споріднена із задоволенням чи відмовою у задоволенні позову. Наприклад, в одній із своїх постанов Вищий господарський суд зазначив: «Визнаючи частково додаткові кредиторські вимоги ініціюючого кредитора, місцевий суд на підставі наявних доказів у справі встановив, що ці вимоги виникли на підставі договорів фінансового лізингу та підтверджуються рішеннями в інших справах про стягнення відповідних сум заборгованості. Щодо іншої частини додаткових кредиторських вимог, суд зазначив про їх необґрунтованість у зв’язку із непідтвердженістю доказами у справі» [162]. Отже, дослідженні доказів є неодмінною складовою процесу розгляду відповідної справи, що має наслідком винесення ухвали господарського суду у справі про банкрутство.

Можна навіть твердити, що відповідна ухвала є більш складним судовим актом, аніж рішення у позовному провадженні, адже воно стосується розподілу майнових вимог щодо боржника між кредиторами, а тому порушує інтереси усіх із них, що збільшує кількість зацікавлених осіб у справі.

Низка положень про строки розгляду господарських справ можуть і мають бути запозичені з міжнародного комерційного арбітражу із винесенням відповідних змін до ГПК України, зокрема, щодо більшої гнучкості у встановленні строків розгляду справ.

Зокрема, йдеться про право сторін у певний спосіб домовлятися про процесуальні строки. Звичайно, ця диспозитивність має бути виключенням, а не правилом, аби не підривати правопорядок у господарських процесуальних

відносинах. Адже немає жодних обґрунтованих заперечень, наприклад, щодо продовження розгляду справ у зв'язку із намаганням сторін конфлікту домовитися.

Сьогоднішні положення статті 69 ГПК України не дозволяють суду врахувати потреби примирення сторін, адже суворість і негнучкість закону не дозволяють йому це зробити всупереч економічним потребам врегулювання конфлікту. Відповідне примирення набагато більше значиме як для економіки, так і для правопорядку, аніж суворе слідування догмам про імператив процесуальних процедур. Адже у результаті державного примусу до вирішення конфлікту розриваються економічні зв'язки між суб'єктами господарювання, одна із сторін залишається незадоволеною. Це провокує додаткові витрати на оскарження рішень судів, вчинення різноманітних процесуальних «диверсій» для уникнення виконання рішення суду, підриває довіру до судової гілки влади. А досягнуте у результаті судового спору примирення завжди йде на користь і правосуддю, рішення та примусова сила якого залишаються такими, що не підлягають сумнівам, і господарюючим суб'єктам, які продовжують виробничі відносини.

Не випадково у літературі із питань медіації цілком обґрунтовано зазначається про те, що процес медіації орієнтований на конструктивність розв'язання спору, пошук оптимальних рішень [161, с. 12.]. У Директиві 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21 травня 2008 року з певних аспектів медіації у цивільних та комерційних справах навіть спеціально зазначено: «Існує велика ймовірність, що домовленості, досягнуті в результаті медіації, будуть добровільно дотримуватись, а між сторонами збережуться дружні і тривалі стосунки» [160].

Отже, господарські процесуальні процедури, сприяючи примиренню, повинні продовжуватися кожного разу, коли про це просять обидві сторони для наступного примирення, якщо це не шкодить інтересам третіх осіб у процесі.

Тому на питання про те, чи обмежувати законом строк, відповідь може бути скоріше негативна, аніж позитивна.

Йдеться про те, що доцільніше надати суду, виходячи із обставин справи та поведінки сторін, право визначати строк для пошуків шляхів відповідного примирення, про який просять сторони, але не довше розумного строку.

Про це свідчить й позитивний зарубіжний досвід. Зокрема, згідно з ЦПК Німеччини [184], якщо виникає необхідність у зупиненні розгляду справи на тривалий термін, зокрема до наступного укладання мирової угоди або до винесення рішення по іншому спору, суд на підставі клопотання обох сторін (§ 251(1) ЦПК ФРН) може винести ухвалу про зупинення провадження у справі. У цьому випадку суд: а) може зупинити провадження по справі, вказавши певний строк його спливу, тобто обмеживши процес зупинення судочинства у часі; б) в супротивному випадку судочинство може бути відновлено сторонами (§ 256 ЦПК ФРН); в) після закінчення трьох місяців провадження по справі може бути поновлено на розсуд суду у разі наявності суттєвої підстави (§ 251(2) ЦПК ФРН). «Такою істотною підставою для поновлення судом провадження може виступити, наприклад, укладання сторонами мирової угоди» [163, с. 156].

Як бачимо, процесуальним законом на розсуд суду цілком може бути віднесено вирішення питання навіть щодо зупинення розгляду справи за клопотанням обох сторін. Тут продовження процесуального строку вчиняється не у спосіб встановлення нового терміну, а відтермінування розгляду справи загалом.

У цьому разі надається більша самостійність суддям у вирішенні процедурних питань процесу, що матиме позитивним результатом підвищення довіри до суддів та зростання їх авторитету, а негативних наслідків для матеріальних відносин не виникатиме.

Крім того, у разі подання зустрічного позову обидві сторони можуть бути зацікавленими у продовженні розгляду справи в одному провадженні. А

тому варто запозичити для господарського судочинства ідею міжнародного комерційного арбітражу про можливість прийняття зустрічного позову відповідача у більш гнучкому режимі, коли зберігається можливість прийняти позов після початку розгляду справи по суті та продовжити загальний строк розгляду справи за обопільною згодою учасників процесу. Це сприяло б, на додачу до вищевикладеного, також процесуальній економії, адже розгляд двох пов'язаних зустрічних вимог в одному процесі явно потребує менших суспільно-економічних та часових витрат для розгляду юридичного конфлікту загалом, аніж роздільний їх розгляд.

Відповідно, пропонується:

частину 22 ГПК доповнити словами, «крім випадків, коли усі особи, які беруть участь у справі, не заперечують щодо розгляду зустрічного позову із первісним в одному провадженні»;

частину третю статті 69 ГПК доповнити реченням другим такого змісту: «За клопотанням обох сторін суд ухвалою може продовжити розгляд спору на інший строк, але не більш як на три місяці»;

статтю 69 ГПК доповнити частиною четвертою такого змісту: «У разі якщо під час розгляду справи змінено склад суду, строк розгляду справи може бути збільшено на два місяці»;

у статті 102 ГПК після слів «на рішення місцевого господарського суду» доповнити словами «у тому числі постанов та ухвал у справі про банкрутство».

Не можна виключати й здатність сторін господарського спору домовитися про скорочення процесуальних строків, якщо йдеться не про чітко визначені у ГПК строки, а про строки судового призначення.

Про таку можливість свідчить й зарубіжний досвід. Зокрема у ЦПК ФРН передбачається, що «сторони можуть домовитися про скорочення строки, але «це не повинно включати в себе нормативні строки», які визначені у ЦПК ФРН [184].

Стосовно господарських процесуальних відносин це могли б бути строки на подачу заперечень проти позову, строку відкладення розгляду справи чи розгляду справи в одному засіданні.

Така диспозитивність сприяла б, по-перше, ініціативності сторін при реалізації їх диспозитивних прав, підвищувала б роль господарських договорів щодо встановлення «судових застережень»; а, по-друге, спрощувала б судовий розгляд, враховуючи визначеність поведінки сторін та відсутність потреб у додатковому судовому втручанні у господарські конфліктні відносини.

На жаль, проект нового ГПК, розробленого Радою із питань судової реформи [179] значно ускладнює подачу зустрічного позову у справі, обмежуючи строк такого подання не моментом розгляду справи по суті, а моментом підготовчого засідання у справі (ст. 164). Будь-якого наукового обґрунтування такого обмеження у юридичній літературі немає. Варто нагадати, що до реформи 2010 року момент подачі зустрічного позову взагалі не було у процесуальному законодавстві обмежено, що не заважало господарським судам оперативно слухати справи, дозволяло комплексно вирішувати правові конфлікти, що сприяло економії державних коштів та учасників процесу. Після 2010 року вже напрацьована достатньо позитивна практика об'єднання первісного та зустрічного позову, поданого до початку розгляду справи по суті.

Важко зрозуміти логіку авторів відповідних новел, враховуючи те, що підготовче засідання взагалі є непритаманним господарському судочинству, фактично може зруйнувати оперативність вирішення господарських спорів, адже містить формальні, а не змістовні елементи діяльності органів правосуддя. У пресі не обговорювалися які-небудь негативні прояви подачі зустрічного позову до першого змістовного засідання суду по справі. Той факт, що по справі у разі подачі зустрічного позову після проходження стадії підготовки судді до судового розгляду судді знадобиться заново проводити відповідну підготовку, по-перше, не можна вважати істотною проблемою,

якщо йдеться про потреби цілісного вирішення правового конфлікту. А, по-друге, загроза відповідних процесуальних зловживань є доволі абстрактною, позаяк ані у практичній, ані у юридичній літературі не описано випадки використання механізму зустрічного позову для затягування розгляду справи у випадку подачі позову до початку розгляду справи по суті. Складається враження, що розробники нового ГПК [179] у цьому разі керувалися абстрактними, відірваними від реального життя проблемами господарського судочинства. При цьому втратилися елементи єдності процесу, з чим погодитися не можна.

Розв'язання питання про строки у позовному провадженні потребує врахування принципу прискорення судочинства. Як відмічається у юридичній літературі, присвяченій процесуальним відносинам у Німеччині, цей принцип полягає у тому, що суд зобов'язаний розглянути спір у встановлені законом строки. Зокрема, у випадку порушення (прострочення) процесуального строку чи несвоєчасного представлення сторонами засобів захисту та оспорювання, наприклад, після завершення підготовки справи до судового засідання чи призначення справи до слухання, суд має право відмовитися від їх прийняття (§ 96 ГПК), за виключенням зміни позову чи пред'явлення зустрічного позову» [163, с. 49–50].

Тут має бути враховано, що саме собою встановлення строку того чи іншого етапу судового розгляду судової справи у законі нічого не гарантує. Лише за наявності заходів, що забезпечують ці строки, можна говорити про дію принципу прискореного судочинства.

Наприклад, на противагу Господарському кодексу України, де містяться загальні положення щодо притягнення до відповідальності осіб за невиконання ухвал суду щодо вчинення певних дій, зокрема, у встановлені строки, ЦПК Німеччини передбачає також вагомі факультативні процедури, що стимулюють додержання строків.

Наприклад, згідно з абз. 1 § 275, абз. 2 § 276, абз. 2 § 277 ЦПК Німеччини, строк для пред'явлення відповідачем письмових заперечень

проти позову визначається головуючим суддею або одним з членів суду, у випадку пред'явлення письмових заперечень цей строк встановлюється у два тижні. При цьому відповідач повідомляється про наслідки, що матимуть місце, якщо він не надасть заперечення проти позову [163, с. 146].

Не можна визнати задовільним вирішення питання про строки судового розгляду у позовному провадженні відповідно до проекту нового ГПК, розробленого Радою із питань судової реформи [179].

Йдеться про розмежування строку на проведення підготовчого засідання, який визначається судом з урахуванням обставин справи і необхідності вчинення відповідних процесуальних дій, але не пізніше тридцяти днів з дня відкриття провадження у справі (ст. 166), та строку розгляду судової справи по суті, що має здійснюватися у 15-денний термін відповідно до ст. 178 проекту ГПК: «Суд розглядає справи протягом розумного строку, але не більше п'ятнадцяти днів з початку розгляду справи по суті».

Тут постає, щонайменше, три проблеми.

По-перше, у такому разі виникає зайва деталізація процесуальних відносин, коли на кожній стадії можливі певні, передовсім, об'єктивні затримки, але суворість строків у межах окремих етапів заважає гнучко вирішити справу у традиційний для господарського судочинства строк. Не кажучи вже про те, що проект нового ГПК не закріплює строк для відкриття провадження по справі, що значно погіршує становище позивача порівняно з чинним ГПК, оскільки пов'язує відкриття провадження по справі та загалом розгляд справи у суді першої інстанції з моментом подачі позовної заяви.

По-друге, виникає розбіжність між розглядом справи по суті та попереднім засіданням суду.

Якщо проаналізувати перелік відповідних дій, що провадяться на підготовчому засіданні, то стає зрозумілим, що не можна для підготовчого засідання виділяти часу більше, аніж на розгляд справи по суті.

Зокрема, згідно зі ст. 167, у підготовчому засіданні суд: 1) оголошує склад суду, а також прізвища експерта, перекладача, спеціаліста, секретаря судового засідання і роз'яснює особам, які беруть участь у справі, їх право заявляти відводи; 2) за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, роз'яснює їм їх права та обов'язки; 3) у разі необхідності, заслуховує уточнення позовних вимог та заперечень проти них; 4) з'ясовує у сторін обставини, що стосуються суті заявлених вимог і заперечень, а також чи повідомили сторони про всі обставини справи, які їм відомі; 5) з'ясовує, чи надали сторони всі докази, які вважають необхідними; вирішує питання про проведення огляду письмових і речових доказів у місці їх зберігання, про витребування додаткових доказів та визначає строки їх подання; вирішує питання про забезпечення доказів; 6) з'ясовує, чи бажають сторони укласти мирову угоду, передати справу на розгляд третейського суду або звернутися до суду для проведення врегулювання спору за участю судді; 7) вирішує питання про призначення експертизи, виклик у судові засідання експертів, свідків, залучення перекладача, спеціаліста; 8) за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, вирішує питання про забезпечення позову, про зустрічне забезпечення; 9) направляє судові доручення; 10) вирішує інші заяви та клопотання осіб, які беруть участь у справі; 11) вирішує питання про вступ у справу інших осіб, заміну неналежного відповідача, залучення співвідповідача, об'єднання і роз'єднання позовних вимог, прийняття зустрічного позову; 12) встановлює строки для подання сторонами заяв по суті справи; 13) встановлює строк для подання пояснень третіми особами; 14) встановлює строки та порядок врегулювання спору за участі судді у випадку згоди сторін на його проведення; 15) призначає справу до розгляду по суті в судовому засіданні, визначає час і місце його проведення; визначає резервну дату розгляду справи по суті; 16) здійснює інші дії, необхідні для забезпечення правильного і своєчасного розгляду справи. Тобто йдеться про цілком формальні моменти.

У цьому разі суддя може встановити дату засідання щодо розгляду справи по суті під час проведення підготовчого засідання – проектом ГПК відповідний строк обмежений 30-денним терміном.

До початку розгляду справи, по суті, відведено максимально 60-денний строк із моменту відкриття провадження по справі, а для розгляду справи по суті – 15-денний строк, що не відповідає значенню кожної із наведених стадій господарського процесу.

Отже, проект ГПК, по суті, встановлює можливість для необґрунтованого затягування розгляду господарської справи без явного обґрунтування того, що порядок, коли справа має бути розглянута упродовж 2-х місяців із моменту подачі позовної заяви), встановлений чинним ГПК (ст. 69), не виконує покладених на нього функцій.

По-третє, змістовно положення статті 178 проекту ГПК виглядають не просто нелогічно, а й непропорційно.

Йдеться про те, що розумність строків розгляду обмежена п'ятнадцятиденним строком. З урахуванням європейських підходів це може виглядати нонсенсом, позаяк ані існуюча тривалість розгляду справ судами у європейських країнах, ані фактична здатність розглянути складний господарський спір по суті у певних випадках не свідчать на користь такого правила.

Тим паче, якщо йдеться про поняття розумного строку, то тут має враховуватися призначення цієї категорії не для дії у межах строку, визначеного законом, а навпаки – обмеження категорією розумних строків законодавчо встановлених строків розгляду справи, що можуть порушуватися.

Той факт, що у ЦПК досить давно (понад 10 років) визначена відповідна підпорядкованість розумного строку граничному строку розгляду справи, не зумовлює сьогодні здатність цивільного судочинства забезпечувати відповідні оперативні процедури. Зокрема, у чинному ЦПК (ч. 1 ст. 157) встановлено, що розгляд справ має відбутися протягом

розумного строку, але не більше двох місяців з дня відкриття провадження, а справ про поновлення на роботі, про стягнення аліментів – одного місяця. Призначення справи до апеляційного розгляду має відбутися у розумний строк, але не пізніше п'ятнадцяти днів після закінчення дій з підготовки справи до розгляду (ч. 2 ст. 302).

Як правильно зазначено у оглядовому листі Верховного Суду про кваліфікацію поняття розумного строку у рішеннях Європейського суду з прав людини, додержання розумного строку має місце, передовсім, у зв'язку із неодноразовими поверненнями справ на новий розгляд, «оскільки перевищення розумних строків розгляду справ становить порушення прав, гарантованих п. 1 ст. 6 Конвенції, а збільшення кількості звернень до Європейського суду з прав людини не лише погіршує імідж нашої держави на міжнародному рівні, а й призводить до значних втрат державного бюджету» [182].

Як відзначають оглядачі Центру політико-правових реформ, «для визначення того, чи була розумною тривалість розгляду справи у суді, перш за все, Європейський Суд встановлює початок цього строку та його закінчення»... «Довга тривалість розгляду справи може бути визнана розумною, якщо сама справа є складною як з фактичного, так і з правового боку» [183].

Отже, розумний строк ніяк не може бути охоплений граничним строком, розумний строк може існувати для виходу за межі граничних строків через певні причини.

Тим паче, що уявити будь-яку скорочену розумність строку судового розгляду у випадку складної господарської справи, меншу ніж 15-денний термін просто неможливо. Саме положення про 15-денний термін суперечить принципу розумності. А тому шукати у його межах ще більшої розумності необґрунтовано. Це більше нагадує маніпуляцію із законом, аніж намагання відобразити у законі реальні правовідносини.

Наприклад, первісно у ЦПК Німеччини 1980 р. у § 274 йшлося про те, що строк між доставкою позовної заяви та засіданням для усного провадження має становити на менше двох тижнів (строк для надання заперечень проти позовних вимог). Але «по спорах, що виникають з торговельних угод, укладених на ярмарках та ринках, строк для надання зауважень проти позовних вимог» встановлювався «не менше 24 годин» [163]. Але надалі змінами до ЦПК ФРН 2005 року відповідні особливості було скасовано, враховуючи, без сумніву, нерозумність такого суворого обмеження процесуального строку, упродовж якого належний захист унеможлиблюється [184].

Тому наявність граничного строку сама собою є достатнім регулятивним обмеженням. Це потребує закріплення у статті 178 проекту нового ГПК, що продовження судового розгляду понад встановлені граничні строки має відбуватися у межах розумного строку.

Це дозволить запровадити реалізувати такі положення про розумні строки у господарському судочинстві і співвіднести граничні строки і розумні строки розгляду справи, коли категорія розумного строку застосовується не у межах граничного строку, а стосується загальної тривалості розгляду справи за всіма стадіями чи продовження розгляду справи понад граничні строки.

Крім того, з урахуванням потреб забезпечення оперативності господарського процесу варто запроваджувати положення щодо дискреції судді господарського суду на призначення попереднього судового засідання.

Тут треба враховувати й досвід впровадження попереднього засідання у цивільному процесі. Зокрема, в первісній редакції ст. 130 ЦПК 2004 року таке засідання було обов'язковим, але зі змінами до процесуального законодавства 2010 року таке засідання перестало бути обов'язковим, а потреба у відповідному процесуальному етапі визначається суддею при відкритті провадження у справі (зміни до ч. 7 ст. 130 ЦПК внесені Законом України від 07.07.2010 р. № 2453-VI «Про судоустрій та статус суддів»).

Отже, досвід українських реформ переконав у факультативності попереднього засідання навіть для цивільного процесу, де беруть участь здебільшого непрофесійні учасники – громадяни, які не користуються професійною правовою допомогою. Тим паче підготовче засідання не має визнаватися обов’язковим у господарському процесі, адже це заважатиме оперативному вирішенню господарської справи.

Про це свідчить й зарубіжний досвід. Зокрема, у Німеччині головуючий суддя при колегіальному розгляді чи суддя одноосібно при амтсгерихтах після відкриття провадження у справі розпоряджається про призначення справи до усного слухання, чи про попередній письмовий розгляд справи (§ 272 ЦПК). Як відмічають дослідники німецького процесуального права, «обрання суддею способу підготовки справи до судового розгляду залежить передусім від стилю його роботи з урахуванням, звичайно, особливостей спору, що належить розглянути» [163, с. 145–146].

Отже, запровадження обов’язковості підготовчого засідання у господарській справі суперечить зарубіжному досвіду, заважатиме оперативному вирішенню господарських справ та порушуватиме традиції динамічності господарського процесу, а тому є недоречним.

3.2. Проблеми вдосконалення порядку застосування господарських процесуальних строків у справах про банкрутство

Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (далі – Закон «Про відновлення платоспроможності...») оперує різноманітними строками здійснення окремих дій й загального строку провадження. Проблеми застосування цих строків впливають на загальну ефективність провадження про банкрутство та здатність оперативно врегулювати відносини між боржниками та кредиторами шляхом конкурсного процесу.

Поряд із значним кроком уперед у питаннях врегулювання господарських процесуальних строків, нова редакція Закону 2001 року не змогла вирішити усіх питань інституту процесуальних строків у зв'язку із тим, що виникнення відповідних проблем пов'язане здебільшого із недоліками правозастосування, подекуди – зловживанням процесуальними правами. Зокрема, зберігається розбіжність між матеріальним та процесуальним характером відповідних строків, неоднаково визначається право на поновлення строків окремих процедур у провадженні, а також загальної тривалості спеціальних стадій відповідного процесу.

У юридичній літературі питання строків у провадженні про банкрутство розглядали В.А. Бондик, В.В. Джунь, О.П. Подцерковний, Б.М. Поляков, П.Д. Пригуза та ін. Але їхній здобуток потребує доповнень у зв'язку із значними змінами законодавства про банкрутстві та виникненням нових проблем застосування строків у провадженні про банкрутство.

Передовсім виокремимо найбільш значимі проблеми встановлення у законодавстві та призначення судом строків окремих процедур та загалом юридичного процесу у провадженні про банкрутство.

Привертає увагу, що редакція Закону України «Про відновлення платоспроможності ....» 2011 року істотно скоротила строки розгляду справ про банкрутство. Зокрема, розпорядження майном вводиться лише на 115 днів з передбаченою можливістю його продовження на наступні два місяці. Раніше цей строк був значно більший у зв'язку із тим, що визначалися граничні строки окремих дій без прямого зв'язку із встановленням загального строку етапу. Те саме можна сказати й про санацію – сьогодні вона уводиться на шість місяців, але передбачена можливість її пролонгації на рік. При цьому ліквідаційна процедура може бути встановлена лише на рік без можливості продовження цієї процедури.

Окремі із цих строків визначають тривалість етапів процедури банкрутства, обчислюючи їх від певних дат. Йдеться, наприклад, про дату надходження до суду заяви про порушення провадження у справі про

банкрутство. Із цією датою пов'язано низку процесуальних дій, що мають або можуть вчинити учасники процесуальних відносин. Те саме стосується дати проведення підготовчого засідання та дати проведення судового засідання, на якому виноситься ухвала про санацію боржника або про визнання його банкрутом тощо. Загалом, можна зробити висновок не лише про розгалуженість законодавчого матеріалу у цій сфері, але й про формальну деталізацію процедур саме у тісному зв'язку із процесуальними строками.

При цьому не можна усі строки, якими оперує Закон України «Про відновлення платоспроможності...», називати процесуальними строками.

Наприклад, положеннями статті 20 Закону передбачене право арбітражного керуючого чи конкурсного кредитора оскаржити правочини (договори) або майнові дії боржника, які були вчинені ним після порушення справи про банкрутство або протягом одного року, що передували такому порушенню.

Але відповідний строк, по суті, не є позовною давністю. За своєю правовою природою він, скоріше, є періодом виявлення правопорушення. Остання кваліфікація є досить важливою з огляду на те, що ст. 20 Закону передбачає певні формальні підстави визнання правочину недійсним чи оспорювання дій боржника, яке, за вірною характеристикою, наприклад, І. Рудник, «визначає особливі правові наслідки – повернення майна в ліквідаційну масу або відшкодування його вартості» [102]. Якщо б відповідний строк був би позовною давністю, тоді вона обраховувалася б до моменту звернення до суду із відповідною вимогою арбітражного керуючого чи конкурсного кредитора. Але момент звернення тут не має значення, не враховуючи необхідність подачі заяви на певній стадії провадження, коли таке звернення взагалі може бути заявлено у провадженні про банкрутство. Має значення строк укладання правочину чи вчинення певних дій боржника до моменту порушення справи про банкрутство. Інакше кажучи, захист порушеного права банкрута уможлиблюється у зворотному відліку від

моменту порушення справи про банкрутство, а не від моменту вчинення правопорушення. Позовна давність має свої специфічні вимоги щодо застосування на протигагу строку дії правопорушення. У порядку застосування цих строків можуть виникати інші проблеми. Але, враховуючи те, що період виявлення правопорушення є матеріально-правовою категорією, а не процесуальною, вирішення питання про проблеми законодавчого забезпечення цих категорій та застосування виходить за межі нашого дослідження.

Як уже зазначалося вище, новели, запроваджені редакцією Закону 2011 року, дозволили істотно скоротити строки процедур банкрутства. Це стало можливим не лише завдяки більш чітким формулюванням закону, а й тому, що законодавець передав до компетенції господарських судів розгляд усіх спорів щодо банкрута, а раніше відповідні справи, зокрема щодо податкових, трудових спорів тощо, могли розглядатися іншими судами, що значно ускладнювало можливість швидкого ухвалення остаточного рішення у справі про банкрутство. Крім того, були зроблені окремі поправки, що дозволили підвищити оперативність розгляду справи завдяки інформаційним технологіям. Наприклад, відповідно до нової редакції Закону публікація про порушення справи про банкрутство робиться на офіційному сайті Вищого господарського суду України в окремому розділі «Оприлюднення оголошень у справах про банкрутство», а не у друкованих засобах масової інформації. Це створює можливість оперативно здійснити публікацію оголошення.

Досвід упровадження реформи відносин платоспроможності виявив, що потенціал оптимізації господарського процесу є досить великим завдяки наявності багатьох чинників, що здатні за допомогою більш гнучких механізмів та використання засобів сучасної інформатизації й електронного документообігу значно прискорити розгляд господарських справ.

Водночас говорити про те, що редакція Закону 2011 року вирішила усі темпоральні проблеми законодавства про банкрутство, звичайно, не можна.

Наприклад, у юридичній літературі раніше критикували положення ст. 11 Закону України «Про відновлення платоспроможності...» щодо встановлення граничного терміну в три місяці та десять днів на скликання перших зборів кредиторів. Ці строки вважалися необґрунтованими, оскільки істотно обмежували повноваження господарського суду. Суд мав за цей строк розглянути заяви кредиторів і їх визнати чи відхилити упродовж більше двох місяців і десяти днів. Але комплекс питань, що виникають при вирішенні цього питання у практичній площині, не давав підстав для висновку про можливість ухвалення справедливого рішення [100; с. 212–213.]. Адже було дуже важко у передбачені тодішнім законодавством строки розглянути вимоги всіх без винятку кредиторів, яких могло бути сотні, враховуючи, наприклад, трудові відносини між неплатоспроможною особою та найманими працівниками. А тому вимоги відповідних громадян до боржника могли залишатися без ефективного розгляду через обмеженість строку розгляду. Тим паче, що окремі із цих заяв зазвичай мають характер спору про право, а тому, по суті, передбачають збільшення навантаження на суддю щодо розгляду одночасно величезної кількості позовних вимог у межах одного провадження про банкрутство, коли суддя може бути зобов'язаний автоматизованою системою суду розглядати й інші справи у порядку автоматичного перерозподілу.

Фактично, нова редакція Закону повністю не розв'язала це питання. У статті 25 Закону передбачено часові межі проведення попереднього засідання господарського суду: «не пізніше двох місяців та десяти днів, а у разі великої кількості кредиторів – не пізніше трьох місяців після проведення підготовчого засідання суду». Саме на попередньому засіданні вирішується питання щодо задоволення вимог кредиторів, які подали грошові вимоги до боржника. При цьому форма відповідного засідання явно не відповідає потребам змагальності судового процесу та необхідності доведення обґрунтованості вимог кредиторів. Зокрема, Законом не передбачено можливість відкладення попереднього засідання чи його перерву. Навіть

якщо відповідні рішення господарського суду будуть прийняті, це не зможе задовольнити усі потреби процесу. Розгляд заяв кредиторів потребує не просто попереднього засідання чи спрощеного провадження, а повноцінного розгляду, з усіма елементами змагального процесу та позовного провадження, з представленням та оцінкою доказів, пояснень сторін, встановленням обставин справи тощо. Ускладнюється ця ситуація також тим, що у відповідному провадженні можуть брати участь інші кредитори, крім того, що подав заяву. Ці кредитори як треті особи, які не заявляють самостійних вимог у відповідному спорі щодо задоволення вимог кредитора, по суті є зацікавленими у розгляді цих вимог іншого кредитора, адже розмір цих вимог може істотно вплинути на перерозподіл голосів у комітеті кредиторів. Крім того, за ч.ч. 5, 6 ст. 23, ч. 2 ст. 25 Закону кредитор може подати розпоряднику майна, боржнику та суду заперечення щодо визнання вимог інших кредиторів. Відповідно, кількість зацікавлених осіб може істотно ускладнити проведення попереднього засідання. Отже, процедура попереднього засідання та обмежувальні часові межі його проведення не відповідають потребам якісного розгляду вимог кредиторів.

Для узгодження організації процедури банкрутства з потребами реальної правової ситуації та можливості забезпечення реалізації прав та інтересів зацікавлених осіб доцільно перетворити процедуру попереднього засідання у процедуру «попереднього розгляду заяв кредиторів» у провадженні про банкрутство. Так з'явиться можливість регламентувати строки вчинення окремих етапів відповідного попереднього розгляду вимог кредиторів, забезпечити дослідження доказів у нормальному режимі позовного провадження. Принаймні, доцільно надати суду право визначати строки попереднього розгляду заяв кредиторів відповідно до кількості учасників справи та її складності.

Не менш важливим є також урахування кількості вимог кредиторів у справах про банкрутство, поданих за результатами оголошення про порушення справи про банкрутство, при автоматичному розподілі справ між

суддями господарських судів. Інакше додержання строків розгляду справ про банкрутство, а також інших справ, що розглядаються суддею, неодмінно вплине на якість рішень судді господарського суду, вимушеного в умовах перевантаження ігнорувати потреби повного та усебічного розгляду кожної справи, кожної заяви кредитора.

У межах процедури попереднього розгляду заяв кредиторів у провадженні про банкрутство мають бути передбачені загальні положення щодо строків розгляду господарських справ. Як уявляється, для цього достатньо зробити вказівку у Законі України «Про відновлення платоспроможності ....» на те, що порядок розгляду заяв кредиторів у межах відповідної процедури здійснюється на загальних підставах, передбачених Господарським процесуальним кодексом.

Інша проблема строків розгляду справ у провадженнях про банкрутство стосується питання поновлення тих строків, які визначені у Законі, але пропущені зацікавленою особою з поважних причин.

Складність такого поновлення, на жаль, не викликає багатостороннього наукового обговорення, бо воно вважається скоріше проблемою не законодавчого регулювання, а правозастосування. А вітчизняна наука здебільшого зосереджена на проблемах правотворчості, а не правозастосування. Багато строків, які застосовуються у процедурі банкрутства, є граничними, але закон не кожного разу застосовує припис про неможливість поновлення цих строків.

Зокрема, якщо проаналізувати Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника...», можна виявити, що заборона поновлення процесуальних строків закріплена лише кілька разів: у статті 23 – щодо 30-денного терміну для подачі заяв кредиторів, які виникли до дня порушення провадження у справі про банкрутство; у ч. 1 ст. 38 – щодо двомісячного строку для подачі вимог кредиторів за зобов'язаннями боржника, визнаного банкрутом, що виникли під час проведення процедур банкрутства, який обраховується від дня офіційного оприлюднення повідомлення про визнання

боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури; у ч. 6 ст. 94 – щодо місячного строку заявлення вимог кредиторів при процедурі санкції боржника його керівником; у ч. 3 ст. 95 – щодо місячного строку заявлення вимог кредиторів при банкрутстві юридичної особи, яка ліквідується власником.

Чи означає це заперечення інших граничних строків та можливість довільного їх поновлення? Однозначно відповісти на це запитання не можна. Формально так. Власне вибіркова вказівка на заборону поновлення строку передбачає, що інші строки можуть бути поновлені. Але, виходячи із природи строків, зокрема у провадженні про банкрутство, змісту окремих процедур у провадженні про банкрутство, відповідні строки є граничними по суті, а тому необмежене право на їх поновлення може завадити стабільності судового рішення як елементу права на справедливий суд.

Наприклад, у ст. 125 Закону передбачені підстави для відмови в задоволенні заяви про визнання іноземної процедури банкрутства. Ці положення узгоджуються із положеннями ст. 391 ЦПК України, які передбачають, що рішення іноземного суду може бути пред'явлено до примусового виконання в Україні протягом трьох років з дня набрання ним законної сили, за винятком рішення про стягнення періодичних платежів, яке може бути пред'явлено до примусового виконання протягом усього строку проведення стягнення з погашенням заборгованості за останні три роки. У цьому разі у провадженні про банкрутство відповідний строк по суті стає господарським процесуальним строком, адже господарський суд вирішує питання про задоволення відповідної заяви згідно з законодавством про банкрутство (ст. 125 Закону).

У положеннях Закону «Про відновлення платоспроможності...» не зазначено, що такі строки є граничними та поновленню не підлягають. Виходячи із формальних підстав та загальних положень щодо поновлення процесуальних строків, не виключається подача заяви про поновлення відповідного строку, пропущеного з поважних причин.

Ця прогалина виглядає такою, що помилково не врегульована законодавцем вказівкою на припинальний (преклюзивний) строк, у тому числі вказівкою у ст. 391 ЦПК України. Адже судові рішення є формалізованим волевиявленням державного примусу. Існування такого примусу необмежений час може провокувати невизначеність у господарських відносинах, ускладнювати бізнес-планування та сприяти неухважному ставленню стягувачів до реалізації наданих законом та підтверджених судом прав. Господарське право завжди існує у тісному зв'язку із обов'язками. А тому пропущення відповідних строків пред'явлення рішення суду до виконання означає порушення вимог суспільного господарського порядку.

Як відомо, поновлення процесуальних строків, що пов'язується із встановленими законом або судом строків для вчинення окремих процесуальних дій учасниками процесу, слід відрізняти від продовження окремих етапів та процедур у провадженні про банкрутство.

В окремих випадках, особливо якщо йдеться про санацію підприємства, можливість продовження строків процедур банкрутства слід визнати обґрунтованою.

Наприклад, згідно з ч. 4 ст. 28 Закону «Про відновлення платоспроможності...», у повідомленні про введення процедури санації вказується строк подачі заявок інвесторів, який не може перевищувати двох місяців. Так само у ст. 93 цього Закону передбачено право голови фермерського господарства подати до господарського суду план відновлення платоспроможності фермерського господарства «у двомісячний строк з дня прийняття господарським судом заяви про порушення справи про банкрутство фермерського господарства».

У цих та інших випадках загальна спрямованість процедур банкрутства, де на першому місці – відновлення платоспроможності боржника, потребує, аби процедурам санації було надано пріоритетне значення у колізійних випадках. Адже у процедурах банкрутства не буде

жодного сенсу, якщо з формальних підстав закінчення процесуальних строків буде заперечена можливість відновлення платоспроможності боржника, звичайно, якщо така можливість ще не вичерпана у зв'язку із непереборними обставинами зміни стадій чи етапів банкрутства.

Зокрема, якщо навіть прийнято рішення про початок ліквідаційної процедури, але заяву подав інвестор, який пропонує відновити майновий стан підприємства, то з економічної точки зору доцільніше поновлення відповідних санаційних процедур, якщо не будуть встановлені обставини зловживання правами інвесторів (санаторів). Натомість поворот процедур у провадженні про банкрутство не можна припускати, якщо вже було продано майно у ліквідаційній процедурі згідно з розділом IV Закону, якщо інвестор (санатор) розраховує на його належність підприємству. Адже інакше порушуватимуться права осіб, які придбали майно, а загальною вимогою цивільного законодавства є неприпустимість витребування майна, яке придбано на публічних торгах. У зв'язку із цим необхідно зберігти у процесі реформування правило ч. 2 ст. 37 Закону про те, що за клопотанням комітету кредиторів або інвесторів, або власника майна (органу, уповноваженого управляти майном) банкрута чи з власної ініціативи господарський суд може прийняти рішення про введення процедури санації й після визнання боржника банкрутом у разі наявності плану санації та до початку продажу майна банкрута. По суті, у цих положеннях закладено механізм поновлення процесуального строку для подачі заяв інвесторами, що бажають прийняти участь у санації неплатоспроможного підприємства.

Як уявляється, ця проблема без внесення змін до законодавства про банкрутство не може бути ефективно вирішена.

Ще одна проблема – обґрунтованість вимоги зацікавленої особи про поновлення процесуального строку, що є загальною проблемою господарського процесу та потребує окремого розгляду. Зокрема, йдеться про необхідність упровадження у господарському процесуальному законодавстві процедури змагального розгляду питань про поновлення процесуальних

строків. Сьогодні ці питання вирішуються судом, наприклад, при подачі апеляційної скарги у закритому режимі, без виклику сторін. Такий підхід призводить до зловживань, коли судді, намагаючись уникнути звинувачень у позбавленні особи права на апеляційний розгляд, зазвичай задовольняють навіть необґрунтовані заяви про поновлення процесуального строку.

З проблемою поновлення процесуальних строків у процедурі банкрутство суміжна проблема продовження строків проведення окремих процесуальних стадій та етапів у процедурі банкрутства загалом. Так, у ст. 6 Закону закріплено, що досудова санація може бути введена на строк до 12 місяців, до того ж вона передбачає заборону порушувати провадження у справі про банкрутство боржника. Як уявляється, у цьому разі можливість продовження відповідного строку не можна визнати справедливою, адже це може порушувати права інших учасників господарських відносин на застосування таких заходів до боржника як порушення справи про банкрутство.

Тут треба брати до уваги, що сама собою досудова санкція може використовуватися у відносинах між кредитором та боржником як інструмент попередження порушення справи про банкрутство боржника з боку інших кредиторів та уникнення від сплати боргів. Ця досудова санація проводиться за мінімальної участі суду, що означає обмежений контроль судового органу за законністю проведення відповідних процедур. Згідно з ч. 2 ст. 6 Закону, для введення процедури санації до порушення провадження у справі про банкрутство достатньо письмової згоди не лише боржника, але й кредиторів, загальна сума вимог яких до боржника становить понад п'ятдесят відсотків кредиторської заборгованості. Враховуючи достатню легкість оформлення «номінального» або «фіктивного» боргу, існує ризик можливої змови відповідних «значних» кредиторів та боржника для уникнення порушення проваджень про банкрутство з боку інших «міноритарних» кредиторів, вимоги яких виникли до проведення процедури досудової санації боржника. Саме проблемними у цьому разі залишаються вимоги кредиторів,

що виникли до відповідної процедури, адже Положенням про порядок проведення санації до порушення провадження у справі про банкрутство, затвердженим постановою Пленуму ВГСУ від 17.12.2013 р. № 15, передбачено, по-перше, що у разі виникнення після затвердження судом плану досудової санації нової заборгованості, яка свідчить про неплатоспроможність боржника або її загрозу, боржник зобов'язаний на підставі частини п'ятої статті 11 Закону звернутися до господарського суду із заявою про порушення справи про банкрутство (п. 6.4). А, по-друге, згідно з п. 6.4. відповідного Положення господарський суд за заявою кредитора (кредиторів), вимоги якого (яких) виникли після затвердження судом плану досудової санації, може порушити провадження у справі про банкрутство боржника. Хоча в останньому випадку дещо необґрунтовано використано слово «може» замість «зобов'язаний», але загалом законодавець вірно орієнтується на права кредиторів. Але це не вирішує проблему кредиторів, вимоги яких виникли до процедури санації до порушення справи про банкрутство.

Саме тому продовження строку досудової санкції не відповідає потребам законодавчого забезпечення банкрутства та стабільності господарських відносин.

Інша ситуація виникає із строком ліквідаційної процедури у справі про банкрутство. Ця процедура відкривається лише на строк 12 місяців, положень про можливість продовження цього строку Закон «Про відновлення платоспроможності боржника...» не містить. Водночас ч. 6 статті 45 Закону передбачено, що у разі якщо на момент закінчення строку ліквідації залишились непроданими активи боржника і негайний продаж матиме наслідком істотну втрату їх вартості, ліквідатор передає такі активи визначеній господарським судом юридичній особі, яка зобов'язана вжити заходів щодо продовження погашення заборгованості кредиторів боржника за рахунок отриманих активів.

При цьому, як правильно зазначається у юридичній аналітиці, «не вказані процесуальні наслідки провадження у справі про банкрутство: як припиняється провадження у справі про банкрутство, хто в подальшому буде вирішувати питання про ліквідацію юридичної особи-банкрута і затвердить звіт ліквідатора, перевіривши законність дій осіб, які продавали майно та задовольняли вимоги кредиторів?» [103] Отже, обмежувальне тлумачення неможливості продовження строку ліквідаційної процедури не дозволяє вирішити будь-яких проблем банкрутства. Для відповідної передачі незацікавленій юридичній особі активів боржника «для продовження погашення заборгованості кредиторів за рахунок отриманих активів» необхідно здійснити певні процедурні дії, без вжиття яких формальна передача не лише буде неможливою, але й призводитиме до невизначеності господарських відносин, провокуватиме неправомірний розпродаж активів поза інтересами кредиторів.

Саме тому, як уявляється, господарський суд, керуючись принципами добросовісності та справедливості, може продовжити на розумний строк відповідний розгляд справи для вжиття заходів ліквідатором щодо визначення особи, оформлення передаточних матеріалів та вжиття інших дій щодо передачі незацікавленій юридичній особі активів боржника у разі спливу строку ліквідаційної процедури.

Саме такий підхід застосовано, переважно, у судовій практиці. Зокрема, практичні працівники вказують на прогалину у цьому питанні, що долається судовою практикою, хоча мала б бути усунута у Законі: «Тобто суди, попри те, що термін сплив, подовжують строки торгів, що не передбачено законом. Ми застосовуємо ті самі вимоги, які закон висуває до всіх торгів, поки не знайдемо покупця» [112]. Фактично йдеться про те, що строки та окремі процедури у провадженні про банкрутство є штучними, суду має бути надала більша гнучкість у питаннях їх застосування, оскільки закріплення раз і назавжди припинальних (преклюзивних) строків у цій сфері

може бути згубним як для кредиторів, боржників, так і для господарського правопорядку та економіки держави загалом.

Іншою є ситуація застосування ч. 4 ст. 91 Закону «Про відновлення платоспроможності...» щодо провадження про банкрутство фізичної особи. Положенням цієї статті передбачено, що якщо протягом двомісячного строку після відкладення розгляду справи про банкрутство, наданого фізичній особі за її заявою для проведення розрахунків із кредиторами, ця фізична особа не подасть доказів задоволення вимог кредиторів і не укладе мирову угоду, тоді господарський суд визнає фізичну особу банкрутом і відкриває ліквідаційну процедуру.

Продовження строку відповідного етапу провадження про банкрутство не лише не відповідає інтересам кредиторів, а й порушує вимоги щодо визначеності процедур банкрутства. Тут, по суті, має місце дворазове відстрочення погашення боргів не лише у зв'язку з припиненням виконавчого провадження та відкриття процедур банкрутства, а й у зв'язку з наданням відповідного 2-місячного строку для розрахунків. Отже, подальше зволікання із застосуванням конкурсного процесу є неприпустимим, бо це порушуватиме баланс інтересів сторін.

У зв'язку з цим можна зробити загальний висновок про те, що у випадку, якщо продовження процесуальних строків може бути використано у провадженні про банкрутство для обмеження прав кредиторів, то таке продовження не може використовуватися судом. Якщо ж продовження строків окремих її етапів необхідне для відновлення платоспроможності боржника або більшого наповнення ліквідаційної маси в інтересах кредиторів чи боржника, то продовження має бути застосовано.

Але для чіткості розв'язання цього питання потрібні законодавчі приписи або роз'яснення Вищого господарського суду щодо однакового застосування положень закону про продовження строків у процедурі банкрутства.

Нарешті, ще однією проблемою є основний строк, що визначає підстави порушення справи про банкрутство з моменту відкриття виконавчого провадження. Зокрема, відповідно до частини 1 статті 15 Закону, господарський суд повертає заяву про порушення справи про банкрутство без розгляду, якщо заявник-кредитор не подав доказів неспроможності боржника виконати свої грошові зобов'язання перед кредиторами в розмірі, визначеному частиною третьою статті 10 цього Закону, протягом трьох місяців після відкриття виконавчого провадження, якщо інше не передбачено цим Законом.

У п. 12 інформаційного листа Вищого господарського суду від 28.03.2013 р. № 01-06/606/2013 [104] зазначено, що статтею 15 Закону визначено підстави для повернення та відкликання заяви про порушення справи про банкрутство. «Як одну з підстав повернення заяви передбачено неподання заявником-кредитором доказів неспроможності боржника виконати грошові зобов'язання у встановленому розмірі протягом трьох місяців після відкриття виконавчого провадження, якщо інше не передбачено Законом. У зв'язку з цим строк невиконання боржником грошового зобов'язання для визначення неплатоспроможності боржника починається з моменту відкриття виконавчого провадження...».

Відповідно до частини 3 статті 16 Закону, господарський суд перевіряє безспірність вимог, вжиття заходів щодо примусового стягнення за цими вимогами в порядку виконавчого провадження у разі, якщо справа порушується за заявою кредитора.

Але такий зв'язок між провадженням про банкрутство та виконавчим провадженням не можна визнати обґрунтованим, коли виняток щодо додержання 3-місячного строку порушення виконавчого провадження для порушення провадження у справі про банкрутство передбачено лише для випадку загрози стійкої неплатоспроможності особи. І річ не лише у тім, що загрозу стійкої неплатоспроможності боржника дуже важко доводити.

Тривале виконавче провадження здатне лише ускладнити відновлення платоспроможності, адже у процесі виконавчого провадження можуть бути продані найбільш ліквідні основні засоби банкрута, що не враховується в окремих дослідженнях [наприклад: 105, с. 43]. Як правильно відзначає професор О.П. Подцерковний, забороняючи банкрутство окремих підприємств, держава не лише порушує рівність суб'єктів господарювання, як це обґрунтував В.В. Джунь [106, с. 245], але й «держава залишає їх наодинці з кредиторами, які отримають можливість задовольнити свої вимоги за рахунок майна цих підприємств у процесі примусового виконання, а не у конкурсному процесі. Останнє означає безсистемний, наближений до тіньової приватизації розпродаж об'єктів публічної власності, руйнівне позбавлення цих підприємств найбільш ліквідних засобів замість копіткої роботи з відновлення платоспроможної роботи цих підприємств і справедливого задоволення вимог кредиторів» [101, с. 102–103]. Також відзначається позитивне значення введення тимчасових адміністрацій стосовно неплатоспроможних суб'єктів [107, с. 124], що неможливо здійснити у виконавчому провадженні.

Крім того, має бути враховано, що лише у провадженні про банкрутство можна запровадити розпорядчі та інші процедури, які можуть убезпечити від погіршення майнового стану неплатоспроможного підприємства, а тому зволікання у порушенні відповідного провадження на користь 3-місячного виконавчого провадження не відповідає потребам економіки та завданню уникнення зловживань у процедурі банкрутства.

Як правильно зазначається у юридичній літературі, підстави порушення справи про банкрутство не можна вимірювати лише процесуальною характеристикою, адже таке порушення має правові передумови та наслідки, які впливають на відносини учасників відносин неплатоспроможності (банкрутства) [108, с. 236].

Невипадково П.Д. Пригуза навіть припускає, хоча це й не знаходить підтвердження у судовій практиці, що «безспірність грошових вимог та

нездатність їх виконання мають доводити заявники – як боржник, так і кредитор. Підтвердженню підлягає сам факт порушення виконавчого провадження. Це означає, що боржник може негайно звернутися до господарського суду зі своєю заявою про порушення справи про банкрутство, оскільки наявне виконавче провадження загрожує йому банкрутством. Звернення стягнення на активи боржника для задоволення вимог одного або кількох кредиторів у примусовому порядку може призвести до неможливості виконання грошових зобов'язань боржника в повному обсязі перед іншими кредиторами. Так само кредитор має право звернутися із заявою про порушення справи про банкрутство негайно після відкриття виконавчого провадження, але з урахуванням строку, що минув з дня, встановленого для їх погашення. Відповідно до ч. 3 ст. 10 ЗВБ (Закону про відновлення платоспроможності...» – *Ю.Ш.*) строк невиконання (незадоволення) грошового зобов'язання має бути простроченим понад три місяці» [109, с. 190–191]. Ймовірно, автор мав на увазі право на звернення кредитора із заявою про порушення справи про банкрутство поза встановленим після відкриття виконавчого провадження строком лише для виняткового випадку загрози з боку виконавчого провадження для задоволення вимог кредиторів.

Адже саме для цього випадку у відповідному листі Вищого господарського суду зазначено, що «виходячи з системного аналізу частини третьої статті 10, частини п'ятої статті 11, частини першої статті 15 Закону, загрозою неплатоспроможності є виникнення конкуренції грошових вимог кредиторів у виконавчому провадженні, внаслідок якої задоволення вимог одного або кількох кредиторів у розмірі не менше трьохсот мінімальних розмірів заробітної плати призведе до неможливості виконання грошових зобов'язань боржника в повному обсязі перед іншими кредиторами. При цьому дотримання заявником відповідного тримісячного строку не вимагається» [104].

Порушені проблеми загалом підтверджують «штучність» зв'язку виконавчого провадження і підстав порушення справи про банкрутство. Тому що не лише загроза задоволення вимог кредитора може об'єктивно потребувати припинення виконавчого провадження на користь провадження про банкрутство, а й загроза підриву майнового стану боржника та неефективність виконавчих процедур за природою не можуть конкурувати із системними процедурами банкрутства. Якщо виконавче провадження дозволяє задовольнити майнові інтереси кредиторів, вони не будуть звертатися до примусового виконання, щоб не суперечити власним економічним інтересам. Водночас кредитори ніколи не можуть об'єктивно та достовірно знати про відповідні обставини, а також їм надзвичайно складно довести загрозу непогашення власних вимог у зв'язку із непорушенням справи про банкрутство, бо кредитор не має доступу до стану справ боржника у виконавчому провадженні. А тому право на порушення справи про банкрутство незалежно від виконавчого провадження має набути загального характеру, а не виняткового.

Отже, важливо уточнити у Законі «Про відновлення платоспроможності...», що відкриття виконавчого провадження ніяк не має впливати на право подати заяву про порушення справи про банкрутство, на противагу іншому співвідношенню: порушення справи про банкрутство має призводити до припинення виконавчого провадження, що вже відображено у чинному Законі «Про відновлення платоспроможності...» і має бути збережено. Тому зі статей 15, 16 Закону вказівка на виконавче провадження як елемент динаміки провадження про банкрутство має бути виключена.

Це дозволить зробити провадження про банкрутство більш наближеним до потреб економіки та захисту права кредиторів-інвесторів.

3.3. Перспективи удосконалення окремих процесуальних строків у міжнародному комерційному арбітражі

Одним із найбільш проблемних інститутів у межах господарсько-процесуальної форми виступають строки провадження у міжнародному комерційному арбітражі та третейських судах, що розглядають господарські спори.

Власне належність міжнародного комерційного арбітражу до господарсько-процесуального провадження сама собою є дискусійним питанням, враховуючи несумірність системи Господарського процесуального кодексу із системою господарського процесуального права. Це дозволило окремим вченим наполягати на тому, що процедури виконавчого провадження та інші позасудові способи вирішення господарських конфліктів виходять за межі господарського процесу. Наприклад, у підручнику з господарського процесу за редакцією О.І. Харитонові зазначається, що господарський суд є обов'язковим суб'єктом господарських процесуальних правовідносин [144, с. 17]. Таку ж думку можна зустріти й в інших наукових дослідженнях [143, с. 26], що не повною мірою враховують систему господарського процесуального права. До речі, самі автори деяких підручників, не вважаючи арбітраж суб'єктом господарського процесу, у системі курсу загалом розглядають питання процедури у комерційних арбітражах [145, с. 219–226]. Досить аргументовано до господарського процесу відносять комерційний арбітраж у провідних вітчизняних науковців [наприклад: 146, с. 10]. Це підтверджує хибність виключення арбітражного розгляду з предмета господарського процесуального права (господарського процесу).

Саме тому більш слушною є позиція, відповідно до якої необхідно відносити процедуру комерційного арбітражного розгляду до господарського процесу. У багатьох підручниках із господарського процесу такий підхід застосовано саме тому, що відповідні процедури важко віднести до будь-

якого іншого процесу, враховуючи суб'єктний склад та предмету спору, наявність державного примусу до виконання відповідного рішення та подібність процедури. У зв'язку із цим строки розгляду у міжнародному комерційному арбітражі цілком можуть бути визначені як процесуальні строки.

На жаль, незважаючи на юрисдикційну форму провадження у міжнародному комерційному арбітражі, питання процесуальних строків відповідного провадження майже не досліджені.

Загалом відзначається надзвичайна оперативність розгляду справ у міжнародному комерційному арбітражі, що з урахуванням остаточності рішення арбітражу становить вагомий стимул для звернення суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності до цього органу. Зокрема, Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України (далі – МКАС при ТПП України) 2014 р. виніс 356 рішень, строки розгляду 45% справ склали від трьох до чотирьох місяців, ще 36% – від п'яти до шести місяців. Усього три справи розглядалися більше року [158].

Дотримання строків арбітражного розгляду належить до загальних засад арбітражного розгляду, зокрема, згідно зі ст. 9 Регламенту МКАС при ТПП України.

У міжнародному комерційному арбітражі відзначається дуже важлива характеристика початку арбітражного розгляду для обчислення матеріально-правових строків та перебігу строку арбітражного розгляду. Йдеться, наприклад, про те, що «прохання про арбітраж має два важливих правових наслідки, один з яких пов'язане з арбітражною процедурою, а інше – з матеріальним правом. Прохання про арбітраж означає початок перебігу строку винесення арбітражного рішення, якщо це встановлено. Матеріально-правовим аспектом є те, що початком арбітражного процесу переривається перебіг строку позовної давності» [148].

Можна відзначити й зворотну незалежність. Зокрема, в міжнародному комерційному арбітражі вважається, що строки договору поставки чи іншого

комерційного зовнішньоекономічного контракту не впливають на строк чинності арбітражної угоди [159, с. 69]. Це правило є наслідком доктрини автономності арбітражної угоди.

Розглядаючи процесуальні строки комерційного арбітражного розгляду, не можна оминати питання аналізу причин, що дозволяють арбітражним інститутам досить оперативно розглядати спори. Серед таких причин варто виокремити гнучкість цього юрисдикційного інституту у питаннях встановлення та призначення процесуальних строків.

Регламент МКАС при ТПП України, так само як і Закон «Про міжнародний комерційний арбітраж», не відзначаються жорсткістю у встановленні відповідних строків. Зокрема, у статті 4 Закону йдеться про строк, який може бути встановлений арбітражною угодою для заперечень щодо дотримання процедури, відмінної від встановленої Законом, у тому числі із застосуванням категорії «без невинуватеної затримки» щодо повідомлення учасникам арбітражного розгляду про відповідні заперечення. Процесуальні наслідки пропуску такого строку для сторони досить очевидні: ця сторона вважається такою, що відмовилась від свого права на заперечення.

Згідно зі ст. 23 Закону, «протягом строку, погодженого сторонами або визначеного третейським судом, позивач повинен заявити про обставини, що підтверджують його позовні вимоги, про питання, що підлягають вирішенню, та про зміст своїх позовних вимог, а відповідач повинен заявити свої заперечення з цих причин, якщо тільки сторони не домовилися про інше щодо необхідних реквізитів таких заяв». Майже такі самі гнучкі положення щодо строків арбітражного розгляду передбачені у інших нормах Закону (ст.ст. 10, 12, 13 тощо).

Окремою теоретичною проблемою є питання про можливість визначити у законі чи регламенті комерційного арбітражу певний процесуальний строк, який не може бути змінено стороною. Основою для цього питання є традиційне правило міжнародного комерційного арбітражу

про те, що учасники арбітражного розгляду можуть визначити не лише місце арбітражу, арбітрів, а й арбітражні процедури. Наприклад, згідно з частиною першою ст. 19 Закону «Про міжнародний комерційний арбітраж», за умови дотримання положень цього Закону сторони можуть на свій розсуд домовитись про процедуру розгляду справи третейським судом.

У зв'язку з цим доцільно розмежовувати строки арбітражного розгляду та інші строки арбітражної процедури. В останньому випадку положення закону можуть сприйматися як імперативні за умови відсутності диспозитивних застережень.

Зокрема, згідно з частиною третьою ст. 10 Закону «Про міжнародний комерційний арбітраж», передбачається строк (30 днів) для призначення арбітра стороною арбітражного розгляду чи призначення третього арбітра двома арбітрам, коли передбачаються правові наслідки порушення обов'язку щодо відповідного призначення у вигляді втручання спеціального органу інституційного арбітражу.

Виходячи зі смислу тексту закону та відсутності вказівки про право сторін передбачити інший строк у арбітражній угоді, ця норма може вважатися імперативною. Але цей висновок був би вірним, по-перше, без урахування частини другої цієї ж статті, а, по-друге, без урахування призначення комерційного арбітражу та відсутності дійсної суспільної (публічної) вигоди від дії цієї норми як імперативної.

Тут варто взяти до уваги загальні диспозитивні приписи частини першої статті 13 Закону про те, що сторони можуть на власний розсуд узгодити процедуру відводу арбітра. Строки, передбачені у статтях 12 та 13, є також диспозитивними. Але, наприклад, законодавство про арбітраж та доктрина Швеції заперечує можливість угодою сторін зменшити цей строк, адже це буде істотно обмежувати реальну можливість сторони дослідити питання безпристрасності арбітра [159, с. 93].

Стаття 30 закріплює диспозитивний строк у 30 днів, що передбачає часові межі для подачі заяви про виправлення помилок у арбітражному

рішенні, і так само залишається відкритим питання про право сторін обмежити цей строк. Як уявляється, цей строк може бути лише збільшено, інакше право сторони на виправлення помилки взагалі нівелюється.

Останній висновок, звичайно, має характер тлумачення, виходячи із правової природи відносин, впливає із неприпустимості скорочення строку на виправлення помилок у рішенні арбітражної інституції. Водночас, для усунення непорозумінь та неоднакового застосування цих положень, варто було б окремо в Законі «Про міжнародний комерційний арбітраж» закріпити норму про те, що при визначенні строку та інших особливостей арбітражної процедури арбітражною угодою сторони не мають право встановлювати такі правила, що істотно ускладнюють реалізацію права однієї із сторін порівняно з Регламентом відповідного міжнародного комерційного арбітражу.

Це дозволило б усунути можливість для спотворення основного призначення міжнародного комерційного арбітражу – бути безпристрасною та ефективною інституцією для вирішення спорів між комерційними підприємствами, що знаходяться в різних державах.

Диспозитивність положень Закону певною мірою нівелюється імперативними приписами Регламенту МКАС при ТПП України. Це можна пояснити тим, що юридикацію процесуальних відносин практично неможливо здійснити ефективно без встановлення рамок поведінки учасників розгляду спору. Домовленості сторін, якщо вони виходять на перший план, можуть суперечити іншим положенням Регламенту, і може бути складно унормувати діяльність арбітражу, що, у підсумку, може ускладнити судовий розгляд, порушити засади оперативності розгляду відповідних справ.

Наприклад, Регламент МКАС при ТПП України у ч. 2 ст. 13 встановлює загальний строк розгляду справи в міжнародному комерційному арбітражі: цей строк «не повинен перевищувати 6 місяців з дня утворення складу Арбітражного суду». Причому питання продовження цього строку має імперативне врегулювання, враховуючи те, що продовження

відповідного строку можливе лише за рішенням Президії МКАС за мотивованим зверненням складу Арбітражного суду або однієї з сторін «у випадку необхідності». Отже, Президія МКАС має право, а не зобов'язана продовжувати відповідний строк за зверненням складу арбітрів чи сторін.

Це контрастує із положеннями частини першої вказаної статті 13 Регламенту МКАС при ТПП України, де визначено, що склад арбітражу може за власним розсудом «у разі необхідності продовжувати встановлені ним строки для виконання сторонами тих чи інших процесуальних дій». Зрозуміло, що продовження відповідних строків у цих випадках має ґрунтуватися на певних розумних засадах.

До речі, аналіз Регламенту виявляє, що нездоланих перешкод для визначення поняття «продовження» для задоволення заяв учасників процесу про надання додаткового часу на здійснення певних дій і надання додаткового часу юрисдикційному органу загалом для розгляду справи не існує. Це має важливе значення для підтвердження сформульованих нами висновків про те, що поняття поновлення та продовження процесуального строку мають застосовуватися не для розмежування видів додаткового темпорального регулювання поведінки суду чи іншого суб'єкта, а для розмежування змістовного характеру темпоральної дії закону: стосовно строку, що вже завершився та потребує нового обчислення, чи стосується строку, який не вичерпаний, але з усіх обставин та складності розгляду впливає, що юрисдикційним органом має бути призначено додатковий строк для процесуальної діяльності.

Диспозитивність сторін у визначенні строку арбітражного розгляду в Україні не має основоположного значення для дійсності арбітражної угоди. Натомість у Швеції, наприклад, якщо арбітражна угода або застосовний до неї арбітражний регламент передбачає, що рішення має бути винесено протягом певного часу і такий строк не дотримується, то арбітражна угода може бути визнана частково недійсною (відносно питань, які не були вчасно

розглянуті), але на неї можна буде посылатись відносно інших спорів [159, с. 79]. Можливо, доцільно й запровадити відповідні положення в Україні.

Окремі строки у міжнародному комерційному арбітражі та порядок їх встановлення можна б визначити як диспозитивні тільки під великим сумнівом, враховуючи те, що погодження процедур учасниками відповідного розгляду впливає на функціонування юрисдикційної інституції та не може призводити до додаткових витрат інституційного арбітражу, діяльність якого базується на організаційних засадах функціонування будь-якого об'єднання людей. Йдеться, наприклад, про положення частини 3 статті 16 Регламенту МКАС при ТПП України: «Порушення порядку та строку сплати арбітражного збору і відшкодування витрат МКАС може мати наслідком призупинення або припинення арбітражного розгляду». Було б дуже несправедливо вимагати від інстанційного арбітражу як об'єднання людей, яка не має безпосередніх зобов'язань перед учасниками комерційних відносин, за власний рахунок проводити арбітражний розгляд.

Тут вартий уваги принцип, який добре обґрунтовано у системі англо-американського права про те, що будь-яке зобов'язання (зокрема, зобов'язання щодо розгляду спору) має ґрунтуватися на зустрічному майновому задоволені від особи, що має вимогу [141, с. 69; 142]. Іншими словами, зобов'язання має бути зустрічним.

Тотожні висновки можна зробити щодо іншого положення Регламенту МКАС при ТПП України: згідно з ч. 3 ст. 19 «до усунення недоліків позовні матеріали залишаються без руху, а в разі невиконання позивачем пропозиції МКАС у встановлений строк арбітражний розгляд припиняється». Тут встановлення процесуального строку є невід'ємною складовою виключної компетенції міжнародного комерційного арбітражу, а тому на його перебіг чи правові наслідки порушення стороною арбітражного розгляду впливати не можуть, виходячи із самостійності міжнародного комерційного арбітражу та організаційного й бюджетного відокремлення

його від сторін, навіть у випадку, коли сторони погодили арбітра, місце арбітражу та його основні процедури.

Так само імперативність Регламенту МКАС може бути зумовлена потребами забезпечення послідовності процедур розгляду справ у міжнародному комерційному арбітражі. Зокрема, саме так, як уявляється, слід тлумачити положення статті 43 Регламенту, яка встановлює інститут допущення третіх осіб у арбітражний процес, але гарантує безперервність та послідовність відповідних процесуальних етапів: «Подання клопотання про залучення третьої особи допускається тільки до закінчення строку подання відзиву на позовну заяву».

В окремих випадках визначення строку у Регламенті МКАС при ТПП України має доволі технічний характер, у зв'язку із чим, по-перше маловірогідною є можливість відповідної зміни змісту строку за погодженням сторін, а, по-друге, закріплення цих строків навіть зайве у Регламенті інституційного арбітражу, враховуючи те, що складно визначити раз і назавжди строки окремих процедур арбітражу. Зокрема, у частині 3 статті 21 Регламенту закріплено, що «на прохання відповідача строк для подання додаткових документів може бути продовжено, але не більше, ніж на один місяць». При цьому достатньо імперативна вимога щодо обмеження строку місячним терміном може суперечити фактичній можливості сторони виконати розпорядження арбітражу. Наприклад, якщо йдеться про надання іноземним учасником певного легалізованого документа, такий строк може виявитися замалим з урахуванням часу, необхідного для отримання легалізованого документа чи його легалізації у консульських установах України за кордоном. Крім того, практиці МКАС при ТПП України відомі випадки, коли ліквідація юридичної особи-кредитора, кредитне зобов'язання якої було забезпечене в інтересах позивача, була оскаржена діями представників позивача в іноземній державі для усунення підстав відмови у позові (у зв'язку із припиненням додаткового зобов'язання при припиненні основного зобов'язання), але для цього знадобився набагато більший строк,

аніж один місяць. І відповідний час було надано позивачеві. Хоча цей приклад стосується позивача, а не відповідача, не можна виключати існування об'єктивних обставин, що потребують надання останньому більшого строку для представлення додаткових документів. Не можна й ігнорувати принцип рівності прав позивача й відповідача у процесуальних відносинах. Крім того, має бути передбачено, що сторони можуть за обопільною згодою визначити більший строк надання документів сторонами відповідно до загального принципу диспозитивності процедури у комерційному арбітражі.

Тому доречно частину третю статті 21 Регламенту МКАС доповнити словами «якщо інший строк не погоджено сторонами».

У контексті цього дослідження варті уваги положення, передбачені у абзаці 2 частини другої статті 24 Регламенту: «склад Арбітражного суду може залишити без розгляду поданий зустрічний позов або вимогу з метою зарахування з огляду на затримку вирішення спору». На перший погляд, така вимога постає процесуальним засобом примусу за зловживання відповідачем поданням зустрічного позову. Але за такого підходу Арбітражний суд виконував би невластиві йому функції оцінки матеріально-правових вимог сторін, що загрожувало б реалізації права сторін на захист власних прав та інтересів у комерційному арбітражі. Тому таке тлумачення не може бути застосоване. Крім того, варто звернути увагу, що абзац 2 частини другої статті 24 Регламенту не існує окремо від попереднього абзацу відповідної частини статті, де йдеться про випадок «невиправданої затримки відповідачем подання зустрічного позову» у строк, передбачений статтею 21 Регламенту: «в 30-денний строк з часу отримання ним позовних матеріалів». Отже, на підставі системного тлумачення частини 3 ст. 24 можна зробити висновок про зміст права міжнародного комерційного арбітражу обмежити право відповідача подати зустрічний позов, що стосується не матеріальної вимоги як такої, а лише обмеження на розгляд зустрічної вимоги в одній справі із первісним позовом.

При цьому Регламент МКАС при ТПП України виявляється більш гнучким у відповідних питаннях порівняно із положеннями чинного ГПК України, який обмежує право на подачу зустрічного позову виключно моментом початку розгляду справи по суті (частина п'ята статті 22 ГПК). Можливо, варто таку гнучкість запровадити у господарському судочинстві з врахуванням поважної причини пропуску процесуального строку, а також відсутності впливу такої затримки на загальну можливість вирішення господарського спору у встановлені законом або погоджені сторонами строки.

Регламент МКАС при ТПП України у багатьох випадках повторює диспозитивність положень Закону «Про міжнародний комерційний арбітраж», доповнюючи її низкою положень. Наприклад, згідно з приписами статті 34 Регламенту, 30-денний строк, встановлений для проведення засідання арбітражу, що обраховується до моменту направлення відповідних повісток сторонам, може бути скорочено або продовжено за письмовою угодою сторін. Але це встановлюється лише щодо першого засідання арбітражного суду. Для подальших усних слухань частиною другою відповідної статті Регламенту встановлено більш імперативні вимоги: «дати їхнього проведення визначаються складом Арбітражного суду з урахуванням конкретних обставин справи». Отже, про диспозитивність цих положень не йдеться.

Узагальнивши вищевикладене, можемо виокремити два види процесуальних строків у міжнародному комерційному арбітражі – диспозитивні та імперативні.

Крім того, логічним є висновок, що низка положень про строки арбітражного розгляду можуть і мають бути запозичені господарським процесом із внесенням відповідних змін до ГПК України.

Зокрема, йдеться про право сторін у певний спосіб домовлятися про процесуальні строки. Звичайно, ця диспозитивність має бути винятком, а не правилом, щоб не підривати правопорядок у господарських процесуальних

відносинах. Адже немає жодних обґрунтованих заперечень, наприклад, щодо продовження розгляду справ у зв'язку із намаганням сторін конфлікту домовитися. Серед іншого, це підтверджує висновки, зроблені вище, про необхідність внесення змін до ст. 69 ГПК України з метою надання дискреційних повноважень господарському суду вирішувати питання про продовження строку розгляду господарської справи, якщо йдеться про потреби примирення сторін чи складність справи.

Оцінюючи Регламент МКАС при ТПП України, не можна утриматися від окремих критичних зауважень щодо темпоральних положень. Зокрема, у статті 47 встановлено, що «на прохання будь-якої із сторін або за власною ініціативою склад Арбітражного суду може призупинити розгляд справи на невизначений строк». Невизначений строк у процесуальних відносинах сам собою є проблемою, а тут ця проблема посилюється відсутністю згоди обох сторін на таке зупинення. Оскільки про зупинення розгляду справи у господарському процесуальному праві мова вже йшла вище, вважаємо за доцільне акцентувати на одному з рішень Вищого господарського суду, у якому встановлено, що «зупинення провадження у справі – це тимчасове або повне припинення всіх процесуальних дій у справі, що викликане настанням зазначених у законі причин, що перешкоджають подальшому руху процесу, і щодо яких невідомо, коли вони можуть бути усунені» [147]. Але постає питання, чи відповідає інтересам арбітражного, тобто позадержавного, альтернативного розгляду, необмежене у часі зупинення розгляду справи?

Для відповіді на це питання має бути враховано, передовсім, особливість арбітражного розгляду порівняно з розглядом справи у державних судах, а саме – максимальну наближеність повноважень арбітражу до інтересів сторін арбітражної угоди.

Навіть у господарському судочинстві питання зупинення розгляду справи пов'язано із виключною об'єктивною неможливістю розгляду справи. Зокрема, у рішеннях Вищого господарського суду досить обґрунтовано

витлумачено «положення статті 79 Господарського процесуального кодексу України, якою передбачений вичерпний перелік підстав для зупинення провадження у справі, який не підлягає розширеному тлумаченню. За правилами зазначеної статті господарський суд зупиняє провадження у справі в разі неможливості розгляду даної справи до вирішення пов'язаної з нею іншої справи, що розглядається іншим судом» [147].

Щодо комерційного арбітражу, то навряд чи можна визнати таким, що відповідає духу цього юрисдикційного інституту, неосяжне в часі зупинення розгляду справи. Адже провадження у міжнародному комерційному арбітражі передбачає можливість відмови складу арбітрів від розгляду справи, якщо відповідний розгляд унеможлиблюється певними обставинами. Зокрема, згідно зі ст. 55 Регламенту МКАС при ТПП України, склад арбітрів міжнародного комерційного арбітражу у конкретній справі виносить постанову про припинення арбітражного розгляду у випадку... «г) коли склад Арбітражного суду визнає, що продовження арбітражного розгляду стало з якоїсь причини непотрібним чи неможливим». Відсутність прогнозованого строку відкладення розгляду справи фактично означає неможливість продовження арбітражного розгляду. Тому необхідно вдосконалити ст. 47 Регламенту у цій частині, позначивши, наприклад, на 6-місячний строк відповідного продовження.

Висновки до розділу 3

У господарському процесі має бути врахована та обставина, що строки розгляду справи мають бути більш тривалими з урахуванням потреб правосуддя.

Низка положень про строки розгляду господарських справ можуть і мають бути запозичені з міжнародного комерційного арбітражу із внесенням відповідних змін до ГПК України, зокрема, щодо більшої гнучкості у встановленні строків розгляду справ.

Запровадження стадії підготовчого засідання згідно з проектом ГПК суперечить традиціям господарського судочинства, адже необґрунтовано затягуватиме розгляд господарських справ.

Потребують удосконалення підходи до засад застосування поняття розумного строку у позовному провадженні. Розумний строк не може бути охоплений стислим граничним строком розгляду справи. Наявність граничного строку сама собою є достатнім регулятивним обмеженням. Розумний строк має обмежувати загальну тривалість з урахуванням усіх стадій господарського процесу, а не лише однієї, що обмежена у законі граничним строком.

У провадженні про банкрутство мають бути враховані відмінності між матеріальним та процесуальним характером строків, вирішені проблеми неоднакових підходів до визначення права на поновлення строків окремих процедур провадження, а також питання загальної тривалості спеціальних стадій конкурсного процесу.

Строки, визначені у ст. 20 Закону України «Про відновлення платоспроможності....», що впливають на право арбітражного керуючого чи конкурсного кредитора оскаржити правочини (договори) або майнові дії боржника, не можна вважати процесуальними строками, а лише самостійною категорією – періодом виявлення правопорушення.

Належність певної категорії господарських чи комплексних за природою справ до компетенції господарських судів дозволяє створити умови для істотного скорочення розгляду справ, що підтверджує практика реформування законодавства про банкрутство.

Доцільно перетворити процедуру попереднього засідання у справах про банкрутство у процедуру «попереднього розгляду заяв кредиторів»

у провадженні про банкрутство. Зокрема, потрібно надати суду право визначати строки попереднього розгляду заяв кредиторів відповідно до кількості учасників справи та її складності. Не менш важливим є також урахування кількості вимог кредиторів. Інакше додержання строків розгляду справ про банкрутство, а також інших справ, що розглядаються суддею, неодмінно негативно вплине на якість рішень судді господарського суду, вимушеного в умовах перевантаження ігнорувати потреби повного та усебічного розгляду кожної справи, кожної заяви кредитора.

Проблема строків розгляду справ у провадженні про банкрутство стосується питання поновлення тих строків, які визначені у Законі, але пропущені зацікавленою особою із поважних причин. Враховуючи природу строків, зокрема у провадженні про банкрутство, зміст окремих процедур у цьому провадженні, відповідні строки виступають граничними по суті, а тому необмежене право на їх поновлення може завадити стабільності судового рішення як елементу права на справедливий суд.

Відповідно до принципів добросовісності та справедливості, якщо продовження процесуальних строків може бути використано у провадженні про банкрутства для обмеження прав кредиторів, таке продовження не може застосовуватися судом. Якщо ж продовження строків окремих його етапів необхідно для відновлення платоспроможності боржника або більшого наповнення ліквідаційної маси в інтересах кредиторів чи боржника, то продовження має бути здійснено.

Право на порушення справи про банкрутство незалежно від виконавчого провадження має набути загального характеру, а не виняткового. Тому зі статей 15, 16 Закону «Про відновлення платоспроможності...» вказівка на виконавче провадження як елемент динаміки провадження про банкрутство має бути виключена.

Гнучкість міжнародного комерційного арбітражу у питаннях встановлення та призначення процесуальних строків є однією з основних

причин, що дозволяють арбітражним інститутам досить оперативно розглядати спори.

Потребують розв'язання проблеми співвідношення диспозитивних та імперативних строків арбітражного розгляду у міжнародному комерційному арбітражі.

Для усунення непорозумінь та неоднакового застосування цих положень, було б доречно окремо в Законі «Про міжнародний комерційний арбітраж» закріпити норму про те, що при визначенні строку та інших особливостей арбітражної процедури арбітражною угодою сторони не мають права встановлювати такі правила, що істотно ускладнюють реалізацію прав однієї із сторін. Це дозволило б запобігти спотворенню основного призначення міжнародного комерційного арбітражу – бути неупередженою та ефективною інституцією для вирішення спорів між комерційними підприємствами, що знаходяться в різних державах.

Удосконалення окремих процедур МКАС має здійснюватися шляхом більшої гармонізації диспозитивних та імперативних строків. Варто передбачити, що сторони можуть за обоюсторонньою згодою визначити більший строк надання документів сторонами відповідно до загального принципу диспозитивності процедури у комерційному арбітражі. Тому доречно частину третю статті 21 Регламенту МКАС доповнити словами «якщо інший строк не погоджено сторонами».

Варто запозичити до ГПК широкі повноваження складу арбітражу вирішити питання про розгляд зустрічного позову, коли підставою для відмови в одночасному розгляді може бути затримка вирішення спору (ст. 24 Регламенту) та можливість прийняття зустрічного позову до розгляду упродовж певного строку після подачі основного позову, замість обмеження цієї дії розглядом справи по суті.

Низка положень про строки арбітражного розгляду мають бути запозичені при реформуванні господарського процесу. Зокрема, йдеться про

право сторін домовлятися про процесуальні строки, але така диспозитивність має бути винятком, а не правилом, щоб не підривати правопорядок у господарських процесуальних відносинах

Не можна визнати таким, що відповідає духу МКАС, неосяжне в часі зупинення розгляду справи згідно зі статтею 47 Регламенту.

ВИСНОВКИ

У дослідженні розв'язано важливе наукове завдання визначення особливостей господарсько-процесуальних строків. Основні висновки роботи містяться у таких положеннях:

1. Під господарсько-процесуальним строком розуміється встановлений законом або призначений судом, виражений роками, місяцями, днями, годинами чи хвилинами проміжок часу, або момент у часі, визначений точною календарною датою, або вказівкою на подію, яка має неодмінно настати, спрямований на забезпечення процесуальної економії та оперативності судового процесу, в межах якого суд чи інший учасник судового процесу вправі або зобов'язаний здійснити певні процесуальні дії, або може мати місце настання певних процесуальних наслідків.

2. Господарсько-процесуальні строки мають комплексну природу, тому їх слід відносити до юридичних фактів, що мають не лише процесуальне, а й матеріальне значення, що проявляється у впливі на оперативність обігу капіталів та ефективність господарської діяльності.

3. Змістовна характеристика господарсько-процесуальних строків має охоплювати не лише їх суб'єктивне значення (дають можливість вчинити або утриматись від вчинення процесуальної дії), а й об'єктивне значення (дають змогу фіксувати певні юридичні факти: набрання законної сили рішенням суду; період дії запобіжних заходів, відкладення розгляду справи тощо).

4. Темпоральними одиницями вимірювання господарського процесуального строку мають виступати не лише години, а й хвилини. Визначення останніх в окремій частині ст. 50 ГПК України дозволить, з одного боку, точно встановлювати, а, з іншого, точно обчислювати строки перерви у судовому засіданні, а також темпоральних меж вчинення інших процесуальних дій, які мають бути вчинені упродовж короткого часу. З урахуванням цього ст. 50 ГПК України доцільно доповнити ч. 4 такого змісту: «перебіг окремих процесуальних строків, обчислюваних годинами та

хвилинами, починається з наступної хвилини або настання події (вчинення дії), якими визначено його початок».

5. У процесуальному законі необхідно чітко визначити момент закінчення господарсько-процесуального строку, визначеного подією, для чого ст. 51 ГПК України пропонується доповнити ч. 5 такого змісту: «Перебіг строку, закінчення якого пов'язане з подією, яка повинна неминуче настати, закінчується в день настання цієї події».

6. Винятково імперативне регулювання процесуальних строків не задовольняє потреби сучасного господарського процесу, що, з урахуванням досвіду Німеччини, міжнародного комерційного арбітражу, робить об'єктивно необхідним запровадження врахування волевиявлення учасників господарського процесу при встановленні процесуальних строків, зокрема, можливості скорочення процесуальних строків, чітко не визначених у ГПК, продовження розгляду справи або її зупинення у випадку клопотання обох сторін тощо.

7. Дотримання процесуальних строків є найважливішою гарантією права особи на справедливий суд, адже за відсутності суворого додержання цих строків усіма учасниками процесу зникає можливість вчасного захисту порушеного права та законного інтересу. У зв'язку з цим проблема додержання процесуальних строків має дві основні складові: 1) додержання процесуальних строків учасниками процесу, 2) додержання процесуальних строків самими суддями господарських судів. Саме тому механізм ефективності та дієвості господарсько-процесуальних строків полягає у тісній взаємодії цих елементів господарсько-процесуальних відносин з іншими інститутами господарського та господарсько-процесуального права, серед яких: дисциплінарна відповідальність суддів, адвокатів і прокурорів, господарсько-процесуальна відповідальність учасників процесу, форми документообороту, інстанційність та стадійність господарського процесу, засоби доказування та достатня свобода суддів у визначенні порядку ведення судових засідань тощо.

8. Напрями впровадження у господарське судочинство положень про розумні строки мають передбачати таке співвідношення граничних і розумних строків розгляду справи, коли категорія розумного строку застосовується не у межах граничного строку, а стосується загальної тривалості розгляду справи за всіма стадіями чи продовження розгляду справи понад граничні строки.

9 Для оптимізації господарсько-процесуальних строків для конкретних категорій справ необхідне встановлення диференціації моменту відліку процесуального строку від закінчення строку на поштовий перебіг при документообігу; диференціації процесуальних строків залежно від складності справ та кількості їх учасників, виду провадження тощо; зупинення перебігу процесуальних строків залежно від об'єктивних обставин та волевиявлення усіх учасників процесу для створення умов для примирення сторін та досягнення об'єктивної істини у справі; врахування потреб встановлення розумного та справедливого навантаження на суддів.

10. Господарсько-процесуальні строки мають організаційне значення у випадку встановлення законом або призначення судом, що полягає у забезпеченні достатнього часу та визначенні необхідних темпів вирішення завдань суб'єктами, що здійснюють судочинство в державі.

11. Налагодження механізму запобігання зловживанням процесуальними строками у господарському судочинстві потребує запровадження елементів змагальності у процедури поновлення процесуальних строків, зокрема, змагального режиму розгляду відповідних заяв та можливості оскарження процесуального документа у зв'язку з необґрунтованим поновленням процесуального строку при прийнятті відповідної заяви.

12. Класифікація господарсько-процесуальних строків може здійснюватися за способом встановлення на законодавчі та строки судового призначення; для кожного виду об'єктивною потребою є встановлення критеріїв розумності, ефективності та відповідності призначенню судового розгляду загалом та окремим його етапам (формам) зокрема.

13. Для розвитку громадянського суспільства та підвищення самостійності сторін у визначенні долі правового конфлікту необхідне запровадження елементів диспозитивності та економії процесу щодо строку провадження у господарській справі, що передбачає, зокрема, доповнення ст. 22 ГПК положеннями про можливість розгляду зустрічного позову, поданого після початку розгляду справи по суті у разі, коли особи, які беруть участь у справі, не заперечують щодо розгляду зустрічного позову із первісним в одному провадженні; ст. 69 – про те, що за клопотанням обох сторін суд ухвалою може продовжити розгляд спору на інший строк, але не більше ніж на три місяці; ст. 69 – про збільшення строку розгляду справи у разі, якщо під час розгляду справи змінено склад суду; ст. 102 ГПК – про збільшення строку апеляційного розгляду справ щодо скарг на постанови та ухвали у справі про банкрутство тощо.

14. Потребують удосконалення правові засади застосування процесуальних строків у міжнародному комерційному арбітражі, зокрема, шляхом закріплення у Законі «Про міжнародний комерційний арбітраж» правила про те, що при визначенні строку та інших особливостей арбітражної процедури в арбітражній угоді сторони не мають права істотно ускладнювати реалізацію прав однієї із сторін порівняно з регламентом відповідного інституційного міжнародного комерційного арбітражу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bottazzi v. Italy Source: Human Rights Case Digest, Volume 10, Issue 7, Publication Year : 1999. – P. 157–161. A
2. Mensah, Barbara. European Human Rights Case Summaries. Routledge, 6.12.2012. – 1220 p.
3. Savigny, Friedrich Carl von: System des heutigen Römischen Rechts. – Bd. 3. – Berlin, 1840. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.deutschestextarchiv.de/book/show/savigny_system03_1840.
4. Андрійчук О. В. Види процесуальних строків у цивільному процесі України [Текст] / О.В. Андрійчук // Судова апеляція : науково-практичний журнал . – 2007 . – № 4. – С. 58–65.
5. Андрійчук О. В. Процесуальні строки у цивільному процесі України [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О. В. Андрійчук. – Київ, 2009. – 21 с.
6. Андрійчук О. В. Процесуальні строки у цивільному процесі України [Текст] : дис... канд. юрид. наук : / Оксана Василівна Андрійчук. – Київ, 2009. – 214 арк.
7. Андрійчук О. В. Сутність та значення строків цивільного процесуального права України [Електронний ресурс] / О.В. Андрійчук // Міжнародні науково-практичні інтернет-конференції за різними юридичними напрямками. – Режим доступу: http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=180
8. Барчук В. М. Граматична категорія темпоральності: семантико-структурний аспект [Текст] / В.М. Барчук // Мовознавство. – 2011. – № 6. – С. 64–76.
9. Білик Л. Д. Правові питання строків у цивільному судочинстві [Електронний ресурс]/ Л.Д. Білик // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Україна. 20 років незалежності». – Режим доступу:

file:///C:/Users/%D0%93%D0%BE%D1%84%D0%BC%D0%B0%D0%BD/D
ownloads/vaau_2011_2_36.pdf

10. Білоусов Ю. В. Поняття та ознаки дискреційних повноважень суду в цивільному процесі [Текст] / Ю.В. Білоусов, М. Б. Рибчак // Українські наукові записки. – 2007. – № 4(24). – С. 100–108.

11. Богачова Л. Л. Принцип правової визначеності в європейському і національному праві (змістовна характеристика) [Електронний ресурс] / Л.Л. Богачова // Теорія і практика правознавства : електр. наук. фах. вид. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – 2013. – Вип. 2. – Режим доступу : http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirnik/2.2013/48_1.pdf.

12. Боннер А. Т. Применение нормативных актов в гражданском процессе / А.Т. Боннер. – М. : Юрид. лит., 1980. – 160 с.

13. Буга В. Передумови виникнення й історичний розвиток процесуальних строків [Текст] / В. Буга // Підприємництво, господарство і право : науково-практичний господарсько-правовий журнал. – 2012/1. – № 2. – С. 118–121.

14. Господарське процесуальне право України [Текст] : підручник / О.П. Подцерковний, О.О. Квасніцька, Т.В. Степанова та ін.; за ред. О.П. Подцерковного, М.Ю. Картузова. – Х. : Одіссей, 2011. – 400 с.

15. Господарське процесуальне право [Текст] : підручник / В.Д. Чернадчук, В.В. Сухонос (ст.), В.П. Нагребельний, Д.М. Лук'янець; За заг. ред. к.ю.н. В.Д. Чернадчука. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2008. – 378 с.

16. Господарський процес. Провадження та його строки у суді першої інстанції: Методичний посібник. [Електронний ресурс] / Головне управління юстиції у Дніпропетровській області. – Дніпропетровськ. – 2011. – Режим доступу: www.obljust.dp.ua/prob11.doc.

17. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.

18. Гражданский процесс : учеб. пособие для подготовки к зачету и экзамену / В.А. Кройтор. – 3-е изд., перераб. и доп. – Х. : Эспада, 2006. – 240 с.
19. Гражданский процесс Российской Федерации / Под ред. А.А. Власова. – М. : Юрайт-Издат, 2003. – 584 с.
20. Грек Б. М. Правова доктрина інституту розумних строків у господарському процесі [Текст] / Б.М. Грек, Т.Б. Грек // Адвокат. – 2012. – № 6. – С. 34–37.
21. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав [Текст] / В.П. Грибанов. – М. : Статут, 2000. – 411 с.
22. Громовий О. Ликвидация хозяйственных судов: где теперь будут судиться герои Forbes [Електронний ресурс] / О. Громовий// Forbes Україна. – Режим доступу: <http://forbes.ua/opinions/1380805-likvidaciya-hozyajstvennyh-sudov-gde-teper-budut-suditsya-geroi-forbes>.
23. Загальна теорія держави і права : навчальний посібник / А.М. Колодій [та ін.] ; за ред. В.В. Копейчикова ; М-во освіти України, УДПУ ім. М.П. Драгоманова. – К. : Юрінком Інтер, 1997. – 208 с., [320] с.
24. Заїка С. О. Строки у кримінальному процесі України в контексті європейських стандартів : дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Сергій Олегович Заїка. – Київ, 2006. – 281 арк.
25. Зейкан Я. П. Коментар Цивільного процесуального кодексу України [Текст] / Я.П. Зейкан. – К. : Юридична практика, 2006. – 560 с.
26. Зинченко С. А. Юридические факты в механизме правового регулирования [Текст] : монография / С.А. Зинченко. – М. : Волтерс Клувер, 2007. – 152 с.
27. Зуєва Л. Є. Принципи господарського процесу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право, господарсько-процесуальне право» / Л.Є. Зуєва; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». – Одеса, 2012. – 18 с.

28. Зуєва Л.Є. Принципи господарського процесу : дис... канд. юрид. наук : 12.00.04 [Текст] / Лариса Євгенівна Зуєва. – Одеса, 2012. – 225 арк.
29. Исаков В. Б. Юридические факты в российском праве [Текст] : учеб. пособие / В.Б. Исаков. – М. : Юстицинформ, 1998. – 48 с.
30. Ковальська В. С. Юридичні факти як підстава виникнення, зміни та припинення правовідносин у стародавньому римі [Текст] / В.С. Ковальська // Актуальні проблеми держави і права. – 2008. – Вип. 41. – С. 64–71.
31. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон від 06.07.2005 № 2747-IV [текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35, 35–36, 37. – Ст. 446.
32. Коліна О. А. Штрафні санкції у господарському процесі [Текст] / О.А. Коліна // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – 2012. – Вип. 66. – С. 427–434.
33. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р.// Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10. – Ст. 88.
34. Лупинская П. А. Решения в уголовном судопроизводстве. Их виды, содержание и формы [Текст] / П.А. Лупинская. – М. : Юрид. лит., 1976.– 168 с.
35. Луць В. В. Строки в цивільних правовідносинах [Текст] / В.В. Луць. – Львів : ЛДУ, 1992. – 264 с.
36. Мамутов В. К. Убрать лишние инстанции в рассмотрении хозяйственных споров: виступ на парламентських слуханнях «Про стан правосуддя в Україні» 18.03.2009 р. [Електронний ресурс] / В.К. Мамутов. – Режим доступу: www.iepd.dn.ua/Stat_34.htm.
37. Матвеева Ю. І. Правова визначеність та суддівське правотворення [Текст] / Ю.І. Матвеева // Наук. записки нац. ун-ту «Києво-Могилянська академія». – К., 2010. – Т. 103: Юридичні науки. – С. 50–53.
38. Матвеева Ю. І. Принцип правової визначеності як один із аспектів верховенства права [Текст] / Ю.І. Матвеева // Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку : зб. ст. – К., 2010. – С. 153–155.

39. Мацьків Г. Я. Кримінально-процесуальні строки при застосуванні заходів процесуального примусу [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Г. Я. Мацьків. – Київ, 2008. – 19 с.

40. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України: [пер. з рос.] / С. В. Ківалов, Ю. С. Червоний, Г. С. Волосатий [та ін.]; за ред. Ю. С. Червоного [Текст]. – К., Одеса : Юрінком Інтер, 2008. – 656 с.

41. Основи адміністративного судочинства в Україні [Текст] / [О. П. Рябченко, В. І. Бутенко, М. М. Ясинок та ін.]. – Суми : МакДен, 2008. – 200 с.

42. Погребняк С. П. Вимоги до нормативно-правових актів, які впливають з принципу правової визначеності [Текст] / С. П. Погребняк // Вісник АПНУ. – 2005. – № 3(42). – С. 42–53.

43. Подцерковний О. П. Про суперечність європейським стандартам пропозицій щодо ліквідації господарських судів [Текст] / О. П. Подцерковний // Юридичний вісник. – 2014. – № 6. – С. 14–17.

44. Потьомкін А. До яких наслідків для економіки України призведе ліквідація системи господарських судів? [Електронний ресурс] / А. Потьомкін // Закон і Бізнес. – Реформа на межі самогубства. – режим доступу: http://zib.com.ua/ua/111030-do_yakih_naslidkiv_dlya_ekonomiki_ukraini_prizvede_likvidaci.html

45. Білик Л. Д. Правові питання строків у цивільному судочинстві [Електронний ресурс] / Л. Д. Білик // Вісник Академії адвокатури України. – 2011. – № 2. – С. 221–224. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/jdf/vaau_2011_2_36.pdf.

46. Приймак А. М. Принцип правової визначеності: поняття та окремі аспекти / А. М. Приймак // Наук. записки нац. ун-ту «Києво-Могилянська академія». – 2010. – Т. 103: Юридичні науки. – С. 53–55.

47. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 року // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5. – Ст. 30.

48. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 14.05.1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 31. – Ст. 440.

49. Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення: Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17.10.2014 № 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0011740-14>.

50. Про деякі питання практики застосування розділу XII Господарського процесуального кодексу України: Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 17.05.2011 № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0007600-11>.

51. Про деякі питання практики застосування розділу XII-1 Господарського процесуального кодексу України: Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 24.10.2011 № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0011600-11>.

52. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07.07.2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41–45. – Ст. 529.

53. Смітюх А. В. Про можливу ліквідацію господарських судів [Текст] / А.В. Смітюх // Юридична газета. – 18 листопада 2014 року. – № 37–38(431–432). – С. 28–29.

54. Сорока М. О. Поняття «процесуальний строк» в адміністративному судочинстві [Електронний ресурс] / М.О. Сорока // Актуальні проблеми державного управління. – 2010. – № 1. – С. 229–235. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2010-1/doc/2/10.pdf>.

55. Сорока М. О. Процесуальні строки у адміністративному судочинстві [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Микола Олексійович Сорока. – Ірпінь, 2011. – 190 арк.

56. Сорока М. О. Процесуальні строки у адміністративному судочинстві [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук :

спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / М.О. Сорока. – Ірпінь, 2011. – 23 с.

57. Теорія держави та права (прагматичний курс) [Текст] : Екзаменац. довідник / Ю.М. Оборотов. – О. : Юрид. літ., 2005. – 183 с.

58. Тертишніков В.І. Цивільний процесуальний кодекс України. Науковий практичний коментар [Текст] / В.І. Тертишніков. – Харків : Консум, 2002. – 408 с.

59. Толковый словарь живаго великорускаго языка В. И. Даля. [Первое издание] [Електронний ресурс] / Издание общества любителей Россійской словесности, учрежденаго при Императорскомъ Московскомъ Университет. – М., 1863–1866. – Режим доступу: <https://slovari.yandex.ua/~книги/Толковый%20%Даля/СРОК/?ncrnd=9236>

60. Толковый словарь русского языка [Текст] : 72500 слов и 7500 фразеол. выражений [Електронний ресурс] / С.И. Ожегов, Н. Ю. Шведова ; Рос. акад. наук. Ин-т рус. яз. культуры. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Азъ, 1995. – 908 с. – Режим доступу: <http://slovar-ojegova.888news.name/s/35122-%D1%D0%CE%CA.html>

61. Харитонов Є. О. Деякі питання класифікації юридичних фактів [Текст] / Є. О. Харитонов // Актуальні проблеми держави і права. – 2008. – Вип. 42. – С. 73–81.

62. Цивільне процесуальне право України [Текст] : навч. посіб. / І.О. Безлюдько, С.С. Бичкова, В.І. Бобрик [та ін.], за заг. ред. С.С. Бичкової. – К. : Атіка, 2006. – 384 с.

63. Цивільне процесуальне право України [Текст] : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / М.Й. Штефан. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – 624 с.

64. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 року // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.

65. Цивільний процес України : академічний курс [Текст] : [підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.]; [за ред. С.Я. Фурси]. – К. : Видавець Фурса С. Я. : КНТ, 2009. – 848 с.
66. Васильєв С. В. Цивільний процес України [Текст] : навч. посіб. / С.В. Васильєв. – К. : Центр учб. л-ри, 2013. – 344с.
67. Цивільний процес [Текст]: навч. посіб. / А.В. Андрушко, Ю.В. Білоусов, Р.О. Стефанчук, О.І. Угриновська [та ін.]; за ред. Ю.В. Білоусова. – К. : Прецедент, 2006. – 293с.
68. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. у редакції від 01.01.2010 року // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40, 40–42 . – Ст. 492.
69. Щодо перевищення розумних строків розгляду справ: лист Верховного Суду України від 25 січня 2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v5_45700-06
70. Ярков В. В. Юридические факты в механизме реализации норм гражданского процессуального права [Текст] / В. В. Ярков. – Екатеринбург, 1992. – 256 с.
71. Яценко Н. Особливості участі суду в цивільних процесуальних відносинах [Текст] / Н. Яценко// Вісник Київського нац. університету ім. Т. Г. Шевченка. – Сер.: Юридичні науки . – 10/2011. – Вип. 89. – С. 105–107.
72. Білоусов Ю. В. Поняття та ознаки дискреційних повноважень суду в цивільному процесі [Текст] / Білоусов Ю. В., Рибчак М. Б. // Українські наукові записки. – 2007. – № 4. – С. 100–108.
73. Господарське процесуальне право [Текст] : навч. посіб. у схемах / Шелухін М. Л., Зубатенко О. М. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 264 с.
74. Демченко С. Ф. Теоретико-методологічні засади ефективності господарського судочинства [Текст]: дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.04 / Сергій Федорович Демченко. – К., 2010. – 427 с.

75. Комиссаров К. И. Судебное усмотрение в советском гражданском процессе [Текст] / К.И. Комиссаров // Советское государство и право. – 1969. – № 4. – С. 49-56.

76. Лагода О. Основні помилки у застосуванні дискреційних повноважень посадовими особами адміністративних органів [Текст] / О. Лагода // Право України. – 2009. – № 3. – С. 86-89.

77. Постанова судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 23 січня 2014 року у справі № 5-48кс 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/9FD061B5339DAA33C2257C82004308F7](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/9FD061B5339DAA33C2257C82004308F7)

78. Похиленко І. С. Категорії справедливості, добросовісності та розумності у господарському судочинстві [Текст] / І.С. Похиленко // Проблеми цивільного та підприємницького права в Україні. – 2013. – № 4. – С. 187–190.

79. Про судовий збір: Закон України від 08.07.2011 № 3674-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012 – № 14. – Ст. 87.

80. Рішення Конституційного Суду України від 16 травня 2007 року № 1-рп/2007 у справі № 1-6/2007 за конституційним поданням Вищої ради юстиції про офіційне тлумачення положення частини п'ятої статті 20 Закону України «Про судоустрій України» (справа про звільнення судді з адміністративної посади) / Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 27. – Ст. 180.

81. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Мессіна проти Італії (№ 2)» Комюніке Секретаря Суду від 28 вересня 2000 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=315>

82. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Круслена» від 24 квітня 1990 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=432>

83. Советский энциклопедический словарь [Текст] / А.М. Прохоров. – М.: Советская Энциклопедия; Издание 4-е, испр. и доп. – 1632 с.
84. Толковый словарь обществоведческих терминов [Текст] / Н.Е. Яценко – М. : Лань. – 1999. – 206 с.
85. Туровець О. В. Деякі питання застосування судового розсуду за допомогою аналогії права у господарському процесі [Текст] [Електронний ресурс] / О. В. Туровець //Нормативні, управлінські та міжнародні аспекти розвитку економіки і права. – 2014. – №1.– Режим доступу: <http://elconf.com.ua/9-arkhivny-materialy/2014-1/21-turovets-o-v-deyaki-pitannya-zastosuvannya-sudovogo-rozsudu-za-dopomogoyu-analogiji-prava-u-gospodarskomu-protsesi.html>.
86. Бохан В. Ф. Формирование убеждения суда [Текст] / В.Ф. Бохан. – Минск : Изд-во БГУ, 1973. – 160 с.
87. Этимологический словарь русского языка [Електронний ресурс] / Макс Фасмер. – Режим доступу: <http://etymolog.ruslang.ru/index.php?act=contents&book=vasmer>.
88. **Юридична енциклопедія** [Текст] : довідк. вид. В 6 т. Т. 2. Д - Й [подано 1595 ст., карт та іл.] / Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Вид-во “Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана ; редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) [та ін.]. - К. : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1999. - 744 с.
89. Притика Д. М. Господарський процесуальний кодекс України [Текст] : наук.-практ. коментар. – 3-є вид., стереотипне / Д.М. Притика, М.І. Тітов, В.М. Гайворонський. – Х. : Консум, 2003. – 320 с.
90. Балюк І.А. Господарське процесуальне право [Текст] : навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. / І.А. Балюк. – К. : КНЕУ, 2002. – 248 с.
91. Рішення ВККС № 1471/дп-15 від 28 травня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vkksu.gov.ua/userfiles/rishennya/2015/dogany/kurenkov.pdf>

92. Рішення ВККС 1470/дп-15 від 28 травня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vkksu.gov.ua/userfiles/rishennya/2015/poperedzhennya/lytvynchuk.pdf>

93. Рішення ВККС № 1468/дп-15 від 28 травня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vkksu.gov.ua/userfiles/rishennya/2015/dogany/mileva.pdf>

94. Порущувати [Електронний ресурс] / Словник Української мови: Академічний тлумачний словник (1970–1980). – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/porushuvaty>

95. Байрак М. «Дисциплінарний» аналіз: Найбільше скарг за два квартали минулого року ВККС отримала на дії столичних законників [Електронний ресурс] / М. Байрак // Закон і бізнес. – № 1–2 (1143–1144). – 10.01–17.01.2014. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/print/47427-do_vkks_naybilshe_skarzhatsya_na_stolichnih_suddiv.html

96. Подцерковний О. П. Чинний порядок звільнення суддів за порушення присяги – основна загроза незалежності судової гілки влади в Україні [Текст] / О.П. Подцерковний // Організація роботи та адміністрування в господарських судах України : Матер. наук.-практ. конф. (23–24 квітня 2013, м. Харків). – Харків, 2013. – С. 549–556.

97. Маляренко А. В. Про присягу судді та відповідальність за її порушення [Електронний ресурс] / А.В. Маляренко // Адвокат-консалтинг: газета он-лайн. – Режим доступу: <http://advocat-cons.info/index.php?newsid=14925>

98. Шпеню Д. Ю. Адміністративно-правове регулювання притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності за законодавством України [Текст] / Д.Ю. Шпеню // Актуальні проблеми держави і права. – 2014. – № 73. – С. 66–71.

99. Мельник М. Г. Кадрове забезпечення діяльності судів: теорія, практика, світовий досвід здійснення : монографія / Микола Григорович

Мельник / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». – Львів : Видавництво – Ліга-прес, 2012. – 155 с.

100. Притика Д.М. Арбітражний процес [Текст] / Д.М. Притика, М.І. Тітов, В.С. Щербина. – Х. : Консум, 2001. – 432 с.

101. Подцерковний О. П. Щодо питань про системну побудову виключень з права банкрутств та попередження умисного списання боргів [Текст] / О.П. Подцерковний // Санація та банкрутство : Науково-практичний журнал. – 2011. – № 1. – С. 101–105.

102. Рудник І. Банкрутство по-українськи: дві сторони медалі [Електронний ресурс] / І.Рудник // Юридична газета. – Режим доступу: <http://lp.ua/uk/media/publications/article/3-publications/1312-bankruptcy-in-ukraine-two-sides-of-the-coin>

103. Камша Н. М. Захист прав кредиторів в новій редакції Закону про банкрутство [Електронний ресурс] / Н.М. Камша. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/print/21947-zahist_prav_kreditoriv_v_noviy_redakcii_zakonu_pro_bankruts.html

104. Про Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (у редакції Закону України від 22.12.2011 № 4212-VI) [Електронний ресурс] : Інформаційний лист Вищого господарського суду від 28.03.2013 № 01-06/606/2013. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v_606600-13

105. Джабраїлов Р. А. Господарська правосуб'єктність міста: теорія і практика : монографія [Текст] / Р.А. Джабраїлов; НАН України. Ін-т економіко-правових досліджень. – Донецьк : Вид-во «Ноулідж», 2010. – 455 с.

106. Джуль В. В. Інститут неспроможності: світовий досвід розвитку і особливості становлення в Україні [Текст] / В.В. Джуль. – К. : Юридическая практика, 2006. – 384 с.

107. Бондик В. А. Окремі проблеми банкрутства містоутворюючих та особливо небезпечних підприємств [Текст] / В.А. Бондик,

О.П. Подцерковний // Вісник господарського судочинства. – 2010. – № 1. – С. 121–127.

108. Подцерковний О. П. Підстави банкрутства як показник балансу інтересів держави та суспільства, дії принципу верховенства права [Текст] / О.П. Подцерковний // Санація та банкрутство. – 2014. – № 3/4. – С. 235–239.

109. Пригуза П. Д. Науково-практичний коментар Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [Текст] : [у ред. з 18 січ. 2013 р. (доктрин. тлумачення норм права неплатоспроможності та ст. 1-12)] / П.Д. Пригуза , А.П. Пригуза. – Херсон : ТДС, 2013. – 303 с.

110. Постанова Судової палати у господарських справах Верховного Суду України від 30 січня 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsen.nsf/0/A1FF60095FC99B1BC225736E0025ABEB?OpenDocument>

111. Пропуск процесуального строку: поважна причина чи недбальство заявника? [Електронний ресурс] // Закон і бізнес. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/print/88814-propusk_procesualnogo_stroku_povazhna_prichina_chi_nedbalstv.html

112. Боярчуков С. Законодавство не готове до такої кількості банків, що ліквідовуються [Текст] [Електронний ресурс] / С. Боярчуков – Режим доступу: <http://yur-gazeta.com/interview/zakonodavstvo-ne-gotove-do-takoyi-kilkosti-bankiv-shcho-likvidovuyutsya--sergiy-boyarchukov.html>

113. Ухвала господарського суду Миколаївської області від 25 березня 2014 року у справі № 11/459/07 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/37917883>

114. Постанова Вищого господарського суду України у справі № 11/459/07 від 17.07.2014 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/39869354>

115. Відновлювати [Електронний ресурс] / Академічний тлумачний словник української мови : в 11 т. – Т. 1. – 1970. – С. 611. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/vidnovljuvaty>

116. Поновлювати [Електронний ресурс] / Академічний тлумачний словник української мови : в 11 т. – Т. 7. – 1976. – С. 164. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/ponovljuvaty>

117. Исаева Е. В. Процессуальные сроки в гражданском и арбитражном процессе [Текст] / Е.В. Исаева. – М. : Волтерс Клувер, 2005. – 224 с.

118. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства : монографія / [В.В. Комаров, В.І. Тертишніков, В.В. Баранкова та ін.] ; за заг. ред. В.В. Комарова. – Х. : Харків юрид., 2008. – 928 с.

119. Гончар А. ГПК: возобновление и продление сроков. Анализ института возобновления и продления процессуальных сроков, предложения по совершенствованию его процедуры [Текст] / А.Гончар, О.Спас // Юридическая практика. – 2007. – № 45(515). – С. 11.

120. Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар [Текст] : у 2-х т. – Т. 1 / За заг. ред. С.Я. Фурси. – К. : Видавець Фурса С.Я. : КНТ, 2007. – 916 с.

121. Цивільне процесуальне право України : навч. посіб. / [С.С. Бичкова, В.І. Бобрик, І.О. Ізарова та ін.] ; за ред. С.С. Бичкової ; 2-е вид., доп. і перероб. – К. : Атіка, 2007. – 404 с.

122. Буга В. В. Загальні положення про обчислення, поновлення, продовження та зупинення процесуальних строків в цивільному процесуальному праві України [Текст] / В.В. Буга // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Вип. 3. – Т. 1. – 2015. – С. 80–84.

123. Андрійчук О. В. Зупинення, поновлення та продовження цивільних процесуальних строків [Текст] / О.В. Андрійчук // Вісник прокуратури. - 2009. - № 4(94). - С. 93-102.

124. Цивільне процесуальне право України : підручник / [С.С. Бичкова, І.А. Бірюков, В.І. Бобрик та ін.] ; за ред. С.С. Бичкової. – К. : Атіка, 2009. – 760 с.

125. Кизима И. Процессуальные «диверсии» [Електронний ресурс] / И. Кизима – Режим доступу: http://ut.kiev.ua/new/index.php?option=com_content&view=article&id=765&catid=14

126. Кухнюк Д.В. Теоретико-правові засади процесуального представництва інтересів учасників господарських правовідносин [Текст] / Д.В. Кухнюк, Т.Л. Геведзе // Право і громадянське суспільство. – 2014. – №3. – Режим доступу: <http://lcslaw.knu.ua/index.php/item/185-teoretyko-pravovi-zasady-protsesualnoho-predstavnytstva-interesiv-uchasnykiv-hospodarskykh-pravovidnosyn-kukhniuk-d-v-hevedze-t-l>

127. Постанова Вищого господарського суду України у справі № (9/1306/136/536)-5/986 від 9.11.2005 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://vgsu.arbitr.gov.ua/docs/28_1095583.html

128. Басай В. Д. Підстави і порядок поновлення процесуального строку за новим Кримінальним процесуальним кодексом України [Електронний ресурс] / В.Д. Басай // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2013. – № 1(7) – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2013/n1/13bvdpkpku.pdf>.

129. Про внесення змін і доповнень до деяких постанов пленуму Вищого господарського суду України: постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 24 листопада 2014 року № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0018600-11>

130. Скрильник М. Зачаїтися в очікуванні або спробувати відновити господарські справи із зони АТО? [Текст] [Електронний ресурс] / М. Скрильник. – Режим доступу: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/gospodarske-pravo/zachayitisya-v-ochikuvanni-.html>

131. Договорная ответственность по зарубежному праву: Аналит. обзор [Текст] // Журнал российского права. – 1999. – № 11. – С. 133–134.

132. Рішення господарського суду Донецької області від 05.06.2014 у справі № 905/2934/14 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/39215228>

133. Зауваження до Господарського кодексу: Лист ВГСУ від 09.09.2001 р. № 01-2.2/279 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v_279600-01

134. Красько И. Е. Корпоративное право [Текст] : избр. ст. / И.Е. Красько. – К. : Юстініан, 2004. – 63 с.

135. Татькова З. Ф. Форс-мажорні обставини як умова уникнення відповідальності суб'єктами господарювання [Текст] / З.Ф. Татькова // Правничий часопис Донецького університету. – 2011. – № 1(25). – С. 120–125.

136. Про торгово-промислові палати України: Закон України від 02.12.1997 № 671/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 13. – Ст. 52.

137. Иванова С. Н. Обстоятельства непреодолимой силы в современном гражданском праве [Текст] / С.Н. Иванова // Бизнес в законе. – 2008. – № 2. – С. 197–198.

138. Борщевська О. М. Процесуальні строки при перегляді актів господарських судів [Текст] / О.М. Борщевська // Правова держава. – 2015. – № 19. – С. 74–79.

139. Борщевська О. М. Функції господарсько-процесуальних строків [Текст] / О.М. Борщевська // Правова держава. – 2014. – № 18. – С. 52–57.

140. Борщевська О.М. Строки у господарському судочинстві. автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право, господарсько-процесуальне право» / О.М. Борщевська; Інститут економіко-правових досліджень НАН України. – Київ, 2016. – 22 с.

141. Зорин Н. А. Встречное удовлетворение в английском договорном праве [Текст] / Н.А. Зорин // Законодательство и экономика. – 2007. – № 10. – С. 69–80.

142. Valente, Dena. Consideration and Intention in the Law of Contract : A dissertation submitted in partial fulfilment of the degree of Bachelor of Laws (Honours) at the University of Otago [Електронний ресурс] / Dena Valente. – October 2010. – 55 p. – Режим доступу: <http://www.otago.ac.nz/law/research/journals/otago036314.pdf>

143. Трещева Е. А. Правовое положение арбитражного суда как субъекта процессуальных правоотношений [Текст] / Е.А. Трещева // Актуальные проблемы гражданского права, гражданского и арбитражного процесса. Часть 2. Гражданский и арбитражный процесс : Материалы научной конф. / Под ред. Е.И. Носыревой, Т.Н. Сафроновой. – Воронеж : Изд-во Воронежского гос. ун-та, 2002. – С. 26-27.

144. Господарське процесуальне право України : підручник / за ред. О.І. Харитонової. – К. : Істина, 2009. – 360 с.

145. Абрамов Н. А. Обновленный хозяйственный процесс Украины : [Учебное пособие (курс лекций)]. – Издание третье / Н.А. Абрамов – Х. : Одиссей, 2011. – 229 с.

146. Подцерковний О. П. Щодо зовнішнього та внутрішнього виміру поняття «господарський процес» [Текст] / О.П. Подцерковний // Право України. – 2011. – № 6. – С. 4–12.

147. Постанова Вищого господарського суду України 03 вересня 2009 р. у справі № 5020-5/441 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://vgsu.arbitr.gov.ua/docs/28_2472812.html

148. Кудряшов С. М. Новый Закон об арбитраже в Швеции [Текст] [Електронний ресурс] / С.М. Кудряшов. – Режим доступу: <http://arbitrage.spb.ru/jts/2000/3/art01.html>.

149. Шекера Ю. Поняття та ознаки господарсько-процесуальних строків [Текст] / Ю. Шекера // Вісник господарського судочинства. – 2015. – № 4. – С. 112-120.

150. Шекера Ю. Щодо значення та функцій процесуальних строків у господарському судочинстві [Текст] / Ю.Шекера // Науковий вісник

Міжнародного гуманітарного університету. – Сер.: Юриспруденція. 2015. – № 15. – Т. 2. – С. 71–74.

151. Шекера Ю. Щодо питання про додержання процесуальних строків суддями господарських судів [Текст] / Ю.Шекера // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Випуск 4. – Т. 1. – 2015. – С. 154–157.

152. Шекера Ю. К вопросу о порядке определения и назначения хозяйственно-процессуальных сроков [Текст] / Ю.Шекера // LEGEA ȘI VIAȚA : Publicație științifico-practică. – № 12/3. – 2015. – С. 114–117.

153. Шекера Ю. Проблемні питання застосування господарських процесуальних строків у справах про банкрутство [Текст] / Ю. Шекера // Порівняльно-аналітичне право. – 2015. – № 4. – С. 170–172.

154. Жук Ю. Про матеріально-правове значення господарсько-процесуальних строків [Текст] / Ю. Жук // Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні : матер. міжнар. конф. (м. Харків, 16–17 жовтня 2015 р.). – Харків, ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2015. – С. 66–68.

155. Шекера Ю. О. До питання визначення меж встановлення господарським судом процесуальних строків [Текст] / Ю. Шекера // Нові вектори розвитку демократії та інститутів держави і права : зб. матер. Міжнар. юрид. наук.-практ. конф. «Актуальна юриспруденція», м. Київ, 10 грудня 2015 року. Тези наукових доповідей. – К. : Центр учбової літератури, 2015. – С. 170–172.

156. Шекера Ю. О. Про потреби додержання розумних процесуальних строків для підвищення ефективності вирішення господарських конфліктів [Текст] / Ю.О. Шекера // Економіко-правовий розвиток сучасної України : матер. V Всеукр. наук. конф. студ., аспір. та молодих вчених (20–21 листопада 2015 р., м. Одеса) / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса : Фенікс, 2015. – С. 165–167.

157. Шекера Ю. Про необхідність врахування потреб примирення та інших об'єктивних обставин при вдосконалення господарсько-процесуальних строків [Текст] / Ю. Шекера // Проблеми розвитку науки господарського права і вдосконалення господарського законодавства : Матер. круглого столу (м. Київ, 4 грудня 2015 р.). – К. : Вид-во Ліра-К, 2015. – С. 230–233.

158. Сила содействия: интервью с председателем МКАС при ТПП Украины М.Силивоном [Електронний ресурс] // Юридическая практика. – № 36(924) от 08.09.15. – Режим доступа: <http://pravo.ua/article.php?id=100111775>

159. Андерссон Ф. Арбитраж в Швеции [Текст] / [Андерссон Ф., Исаксон Т., Юханссон М., Нильссон У.] ; Под ред. Дж. Херре; Пер. с англ. Д. Васильевой, Ю. Загонек, М. Петрика, А. Ульи; Отв. ред. пер. Н. Петрик. – М. : Статут, 2014. – 304 с.

160. Директива 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21 травня 2008 року з певних аспектів медіації у цивільних та комерційних справах [Електронний ресурс] – Режим доступа: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/f8c093ad5cb7148bc2257d8d002488a0/\\$FILEДиректива%20ЄС%20медіація.pdf](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/f8c093ad5cb7148bc2257d8d002488a0/$FILEДиректива%20ЄС%20медіація.pdf)

161. Рєзнікова В. Медіація (посередництво) як спосіб вирішення господарських спорів [Текст] / В. Рєзнікова // Вісник Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка. – Юридичні науки. –2012. – № 90. – С. 10–15.

162. Постанова Вищого господарського суду України від 14 листопада 2012 р., справа № 13/7/12-Б-10 [Електронний ресурс] – Режим доступа: http://vgsu.arbitr.gov.ua/docs/28_3898280.html

163. Давтян А. Г. Гражданское процессуальное право Германии [Текст] / А.Г. Давтян. – М. : Городец – Издат, 2000 – 320 с.

164. Заїка С. О. Щодо порядку обчислення строків у кримінальному процесі України [Текст] / С.О. Заїка // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 1(41). – С. 41–44.

165. Андрійчук О. В. Обчислення цивільно-процесуальних строків / О.В. Андрійчук // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2007. – № 3. – С. 113–117.

166. Михайленко О. Р. Момент як окрема одиниця в часових параметрах кримінального процесу України [Текст] / О.Р. Михайленко // Вісник прокуратури. – 2000. – № 4. – С. 45–46.

167. Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції: Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 26.12.2011 № 18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0018600-11/page?text=%F1%F3%F2%B3>.

168. Постанова Вищого господарського суду України від 21.06.2011 року у справі № 20/003-11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vg-su.arbitr.gov.ua/docs/28_3307121.html.

169. Постанова Вищого господарського суду України від 31.05.2011 року у справі № 14/017-11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vg-su.arbitr.gov.ua/docs/28_3280028.html.

170. Заяць В. А. Проблемні питання процесуальних строків у господарському процесі [Електронний ресурс] / В.А. Заяць – Режим доступу: http://3222.ua/article/problemn_pitannya_protseualnih_strokv_v_gospodarskomu_protsees.htm.

171. Исаева Е. В. Процессуальные сроки в гражданском процессуальном и арбитражном процессуальном праве [Текст] : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; Арбитражный процесс» / Е.В. Исаева. – М., 2004. – 32 с.

172. Рабинович П. М. Время в правовом регулировании (философско-юридические аспекты) [Текст] / П.М. Рабинович // Правоведение. – 1990. – № 3. – С. 19–27.

173. Гринчишин Д. Г. Короткий тлумачний словник української мови [Текст] / Д.Г. Гринчишин. – К. : Радянська школа, 1988. – 320 с.

174. Великий енциклопедичний юридичний словник [Текст] / За ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К. : Вид-во «Юридична думка», 2012. – 1020 с.

175. Постанова Вищого господарського суду від 10 квітня 2012 р. у справі № Б18/074-11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vgsu.arbitr.gov.ua/docs/28_3656136.html

176. Постанова Вищого господарського суду від 16 червня 2010 р. № 33/485 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vgsu.arbitr.gov.ua/docs/28_2841329.html

177. Москвич Л. М. Вимога своєчасності судового розгляду : розуміння змісту та проблеми оцінки [Електронний ресурс] / Л.М. Москвич // Актуальні проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства й удосконалення діяльності судових і правоохоронних органів України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ (20 квіт. 2012 р.) / М-во внутр. справ України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 396–400. – Режим доступу: <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/1462/1/Moskvich.pdf>

178. Степанова Т. В. Щодо оперативності і спрощення господарського процесу / Т.В. Степанова // Право та економіка: генезис, сучасний стан та перспективи розвитку : Тези доп. і наук. повідом. Міжнар. наук.-практ. конф. 30 травня 2008 р., м. Одеса. – Одеса, 2008. – С. 509–514.

179. Проект Господарського процесуального кодексу, розробленого Радою з питань судової реформи станом на 3.11.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://drive.google.com/file/d/0B2TC0qBwqkZJWk1wX0F0Y1l2Z0k/view?usp=sharing>

180. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки : Указ Президента України від 20.05.2015 № 276/2015 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 41. – Стор. 38. – Ст. 1267.

181. Стратегія розвитку судової системи в Україні на 2015–2015 роки : затверджена радою суддів 11.12.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.justicereformukraine.eu/wp-content/uploads/2015/02/Karen_ua.pdf

182. Щодо перевищення розумних строків розгляду справ : Лист Верховного Суду України від 25.01.2006 № 1-5/45 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v5_45700-06

183. Банчук О. Розумний строк розгляду справи у суді: європейські стандарти та українські реалії [Текст] / О. Банчук // Адвокат. – 2005. – № 11(62). – С. 7–10.

184. Code of Civil Procedure as promulgated on 5 December 2005 (Bundesgesetzblatt (BGBl., Federal Law Gazette) : Translation provided by Samson-Übersetzungen GmbH, Dr. Carmen von Schöning [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_zpo/englisch_zpo.html

185. Цивільне право України : Навч. посіб. / Ю.В. Білоусов, С.В. Лозінська, С.Д. Русу та ін.; За ред. Р.О. Стефанчука. – К. : Наукова думка; Прецедент, 2004. – 448 с.

186. Фонова О. С. Санкційне спрощення господарського процесу [Електронний ресурс] / О.С. Фонова. – Режим доступу: http://uajudges.org.ua/wp-content/uploads/2015/02/sankc_spr_gosp_proc.pdf

187. Петров Я. А. Судова реформа та Закон України «Про судоустрій і статус суддів»: більша правова визначеність є доброю новиною для інвестора [Текст] / Я.А. Петров, М.Г. Сорочинський // Вісник Вищої ради юстиції. – 2010. – № 4. – С. 114–121.

188. Городовенко В. В. Забезпечення «розумних» строків розгляду справ: організаційно-правові аспекти [Електронний ресурс] / В.В. Городовенко. – Режим доступу: <http://tlaw.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/08/Городовенко.pdf>

189. Гроші та кредит: підручник / М.І. Савлук, А.М. Мороз, М.Ф. Пуховкіна та ін.; За заг. ред. М. І. Савлука. – К. : КНЕУ, 2001. – 602 с.